

Минии уг гарбал

интернет-мүрысөөндэ илагшадай
зохёохы ажалнууд

УДК 390
ББК 63.5 (2Рос=Бур) бу
Б 21

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэхэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряадай Уласай соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия»

Бальжинимаева Н.Н.
Б 21 Минии уг гарбал = История моего рода / Намжилма Бальжинимаева. – Улан-Удэ : НоваПринт, 2017. – 112 с.

Хүндэтэ уншагшад!

Хэдэн зуун жэлдэ үеһөө үедэ дамжан ерэхэн, эжын уурагтай бээдээ шэнгээһэн эхэ буряад хэлээ, түүхэ домогоо, үльгэр туужаяа, уран зохёолоо, зан заншалаа, дуу хүгжэмөө хойто үедөө үлээхын тулада «Мүнгэн тобшо» сайт нээгдээд, энэ ажал зургаадахи жэлээ ябажа байна.

Уласай түрын дуулал зохёолон ирагуу найруулагша Дамба Зодбич Жалсараевай 90 жэлэй ойдо зорюулагдаһан «Минии уг гарбал» интернет-мүрысөөн 2015 оной туршада ажаллаа, энэл мүрысөөн элитэ уран зохёолшо Даширабдан Батожабайн 95 жэлэй ойдо зорюулагдаад, 2016 оной туршада үргэлжэлөө хэн. интернет-мүрысөөнүүдтэ илалта туйлаһан 87 хүбүүд, басагата грамотанууд, мүнгэн шангууд барюулагдаа хэн.

Зорилго урдаа табихадаа, буряад арад түмэнэй үри сада гээшэб гэхэн мэдэрэл үхибүүн бүхэндэ түрүүлхэ, угаа уудалан шэнжэлхэдээ үхибүүд эхэ буряад хэлэндээ эльгэтэй болохо, угаа һонирхоходоо, үбгэн аба, хүгшэн эжыдээ, нагаса эжы абадаа хандахадаа, тэдэнэрээрээ харилсахадаа, эхэ хэлээ мэдэдэг болохо тээшэнь татаха гэхэн зорилготой байгаабди, угайнгаа түүхэ, түрэл арадайнгаа түүхэ һонирхоходоо, түрэл хэлэнэйнгээ баяниие ойлгодог болохо байха гэжэ найдаабди.

Үхибүүд шэнжэлхэ ухаанай дүршэлтэй болохо, мүнөө сагай цифровой оньһон түхээрлгэ буряад хэлэ үзэлгэдэ хэрэглэхэ байха гэхэн зорилготой байгаабди. Үшөө юун шухала байгааб гэхэдэ, гэр бүлын һүр һүлдэ дээшэлүүлхэ. Арадай түүхэ бүлын түүхэтэй нягта холбоотой, бүлын хубида болоһон ушарнууд, түүхэтэ хүнүүдэй хуби заяан, тэдэнэй ажал хэрэг үхибүүдэй анхарал татана. Энэ анхаралыень алдуулангүй байха манай зорилго.

Арад түмэнэй түүхэ уг гарбалай унгиһаа эхи абана. Угай һарбаалжан түүхын гүн руу абаашана. Уг гарбалаа шэнжэлхэдээ, үхибүүд өөрынгөө элинсэг хулинсагай ажабайдал мэдэхэ болоно, мүнөө мэндэ байһан түрэл гаралтаяа танилсана, нютаг нугаяа, эхэ байгааһаа гамнажа, хайрлажа һурана.

Хоёр жэлэй туршада «Мүнгэн тобшо» сайтын бүтээһэн интернет-мүрысөөндэ 200 гаран үхибүүд хабаадаһан байна. Тэдэнэр уг гарбал, удам түрэл тухайгаа зохёол буряадаар бэшэһэн, үеһөө үедэ дамжан ерэхэн угайнгаа түүхэ домог, угайнгаа элитэ түрэл хүнүүд тухай хөөрэхэн, өөрынгөө угай бэшэг шэнжэлһэн, угай һарбаалжан тухай хөөрэхэн, угайнгаа һүлдэ тэмдэг гоёр зураһан байна.

Интернет-мүрысөөндэ хабаадаһан 87 хүбүүд, басагадай зохёохы ажалнууд «Минии уг гарбал» ном соо хэблэгдэбэ. Бэе бээ нэгэшье дабтаагүй домогууд, хөөрөөнүүд, ушаралта ябадалнууд ба намтарнууды уншахада ямар һонин гээшэб!

БАЛЬЖИНИМАЕВА

Намжилма Нанзатовна,

«Мүнгэн тобшо» сайт зохёогшо,

«Буряад үнэн» сониной штатна

бэшэ сурбалжалагша,

«Информ Полис» сониной блогер,

БАТОЕВ Бальжинима Галсанович,

«Мүнгэн тобшо» сайт эрхилэгшэ.

Буряад үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадай 11 «а» классай һурагшад

*«Угаа мэдэхэгүй хүниие
Уһан дээрэһээ гал эдихэ,
Түрэлөө мэдэхэгүй хүниие
Тэмээн дээрэһээ нохой зууха...»
(Буряад арадай сэсэн үгэ)*

Угай бэшэг хадаа уг изагуур, уг угсаагаа жагсаан бэшэжэ, үе уламжалан хадагалжа үргэлжэлүүлдэг түүхэ бэшэг болоно. «Угаа мэдэхэ, нютагаа, арадаа хүндэлхэ мэдэрэлтэй хүн найдамтай» гэжэ Буряадай арадай уран зохёолшо Доржи Эрдынеев дэмы бэшээгүй, һургуулияа дүүргээд, ажабайдалай үргэн ехэ харгы замда гарабашье, түрэхэн нютаг, хамта үдэхэн үетэн нүхэд, уг гарбал мартагдадаггүй ха юм даа. Тиимэ хадань хэлээ үргэжэ, уг гарбалаа мэдэжэ ябаха гээшэ хайн хэрэг болоно. Илангаяа мүнөө сагта залуушуулда хара багаһаань уг гарбалай удхые ойлгуулхада, тэдэнэр ябан ошон өөһэдөө һонирхон гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ, уг омогтомнай ямар урашуул, ухаатан, сэсэшүүл, эмшэд, аргашад, багшанар, дархашуул, холые хараха мэргэшүүл, уран зохоолшод, дуушад, зураашад байжа болоо гээшэб гэжэ бэдэрхэ, элирүүлхэ болоно. Өөһэдөө эхэ эсэгэ болоходоо, угайнгаа суута зоной жэшээ дээрэ үхи хүбүүдээ хүмүүжүүлхэ. Тэдэнэрынь ээлжээндээ мүн лэ саашань үргэлжэлүүлэн дамжуулха.

Ямаршые яһанай хүн хадаа түрэл нютаг, гал гуламтаяа, хаанашье холын нютаг ороноор ябабашье, бага балшар наһанһаань тэнжээһэн, үргэжэ бодхоон, гарыень ганзагада, хүлыень дүрөөдэ хүргэхэн нютагаа, түрэл гаралаа һанажа ябадаг. Түрэл нютаг, түрэл арад, түрэлхи хэлэнһээ үлүү юумэн хаанашье байдаггүй, олдодоггүй. Эжын хэлэн дээрэ хөөрэлдэхэ ёһотойбди.

*«Уян хайхан буряад хэлээрээ
Урин зөөлэхэнөөр хэлэжэ һураал,
Уг изагуураа, удха заяагаа
Улам сэгнэжэ, үргэн ябаял!*

Хүн бүхэн өөрынгөө уг гарбал мэдэхэ ёһотой гэжэ бултанда мэдээжэ. Энэ хайхан заншал хэргэн, бидэ уг гарбалаа шэнжэлхэ ёһотойбди. Буряад зон уг гарбалаа адагынь долоон үе хүрэтэр мэдэхэ, тоолохо, үе мүсэ дээрээ харуулжа шадаха ёһотой. Тиимэхээ «Булагаа шэргээһэн нютаг – нютаг бэшэ, угаа алдаһан хүн – хүн бэшэ» гэхэн арадай сэсэн үгэ бии.

**Хүтэлбэрилэгшэ Дабаева Дари
Цырендоржиевна, Буряад үндэһэтэнэй
1-дэхи лицей-интернадай 11«а»
классай хүмүүжүүлэгшэ**

Угай нарбаалжан

Башан

Слава

Володя

Олег

Илья

Ушарбай нютаг тоонтотой,
Баатаржаан харгана угай

Урьясаан

Одон

Жамбал

Барадий-Ширэ

Балдан

Жигмит-Доржи

Доржи

Ирина

Гомбо

Гонгор

Балдан

Эрдэм

Сэдэн

Сергей

Игорь

Валера

Һэнгэлдэр

Хуба

Эмжээн

Самбри

Билта

Ламашха

Санжижаб

Гатаб

Галина

Снежана

Ондори

Жабуун

Дашанима

Улзэт

Баатар

Баир

Тимур

Степан

Николай

Фёдор

Виктор

Серёжа

Вася

Шэмэд

Базар

Цырен

Цыден

Дамба

Бадма-Цырен

Люба

Виндарья

Эрдэни

Базар

Жамсаран

Султум

Доржо

Дугар

Мунко

Түшүүлэй

Тэбшээнэ

Тииргэ

Илья

Иннокентий

Александр

Батажаргал

7 үе болоходо, манай буряад арад үе таһарна гэдэг. Юундэб гэхэдэ, эндэ долоон үеһөө эхилээд, түрэл бэшэ болоно. Долоон үе соо эдэ хүнүүд хоорондоо түрэл садамди гэжэ тоолодог байһан. Энэ долоон үе соо өөһэд хоорондоо айл болохые обто хоридог байһан. Хэрбээ ниилээ һаань, үхибүүдын үбшэн үлбэр, ходо үбдэдэг, хожомоо урагшагүй хуби заяатай байдаг гэлсэдэг.

Намсарай

Бато

Үбгөөшхэ

Цыротор

Даба

Николай

Сэсэгма

Дарима

Хурса хутагатай,
Хурдан моритой,
Худанса шарайд угай

Шатай

Шубтай

Бадма

Яхуна

Хайхал

Намжин

Дайжа

Асаран

Жалсан

Юндун

Сайнсаг

Ринчин-Доржо

Дулма

Дамдин

Дашлай

Александр

Андрей

Женя

Намсарай

Бато

Үбгөөшхэ

Цыретор

Даба

Николай

Александр

Норжима

Татьяна

Алина

Пунсэг

Додоб

Цырен-Доржо

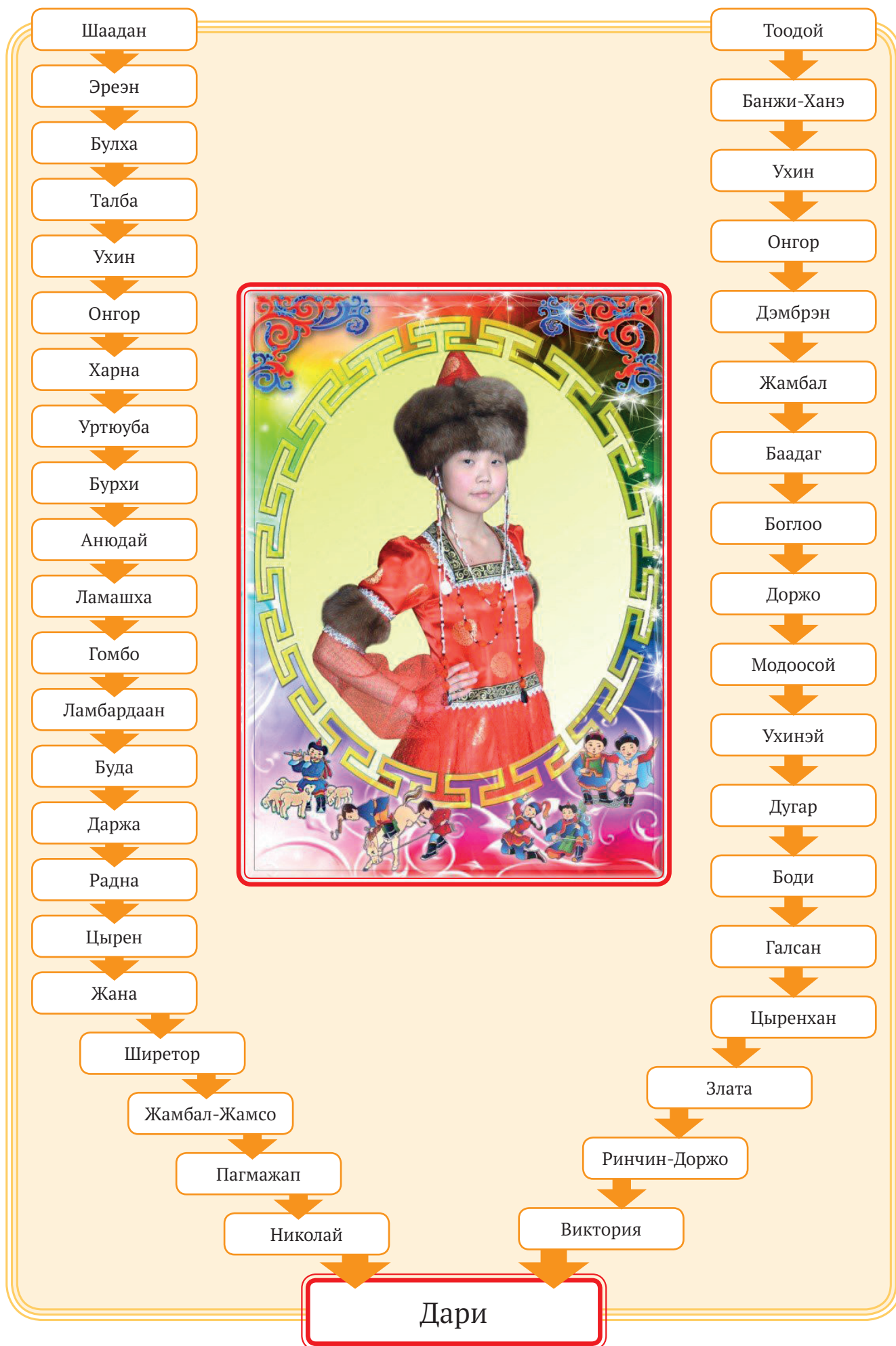
Ханда

Юра

Женя

Лена

Арампил

Намсарай

Андан

Радна

Юмжана

Амата

Амахан

Мэдээшэ

Галсан

Бальжин

Ханда

Гарма-Ханда

Бавасан

Бато-Хумэанчик

Аюша

Цыремпил

Будажаб

Цыбикжаб

Дугар-Цырен

Тумэн

Жаргал

Эшэгэлхэн

Эшэгэдэй

Буухан

Манзархан

Харагшан

Дарма

Доржо

Ламажап

Санжай

Алдар

Арсалан

Жабха

Бухади

Дамба

Эрдэнижаб

Дамба

Аюр

Хэльбэдэй

Марха

Мади

Марма

Маду

Хаба

Хаян

Володя

Баир

Суржана

Эхирид

Зонхи

Шоно

Цоогол

Цоди

Тором

Мунсуй

Батуухай

Алаг

Харал

Сабшаг

Угуули

Бато

Имбэл

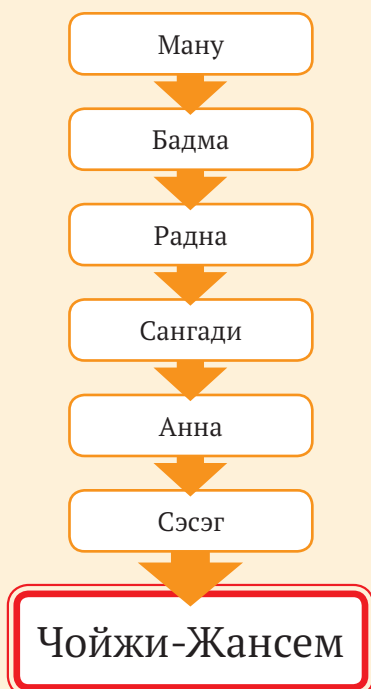
Цыренжаб

Дондок

Дугар

Цыден

Доржо

Булат

Аяна

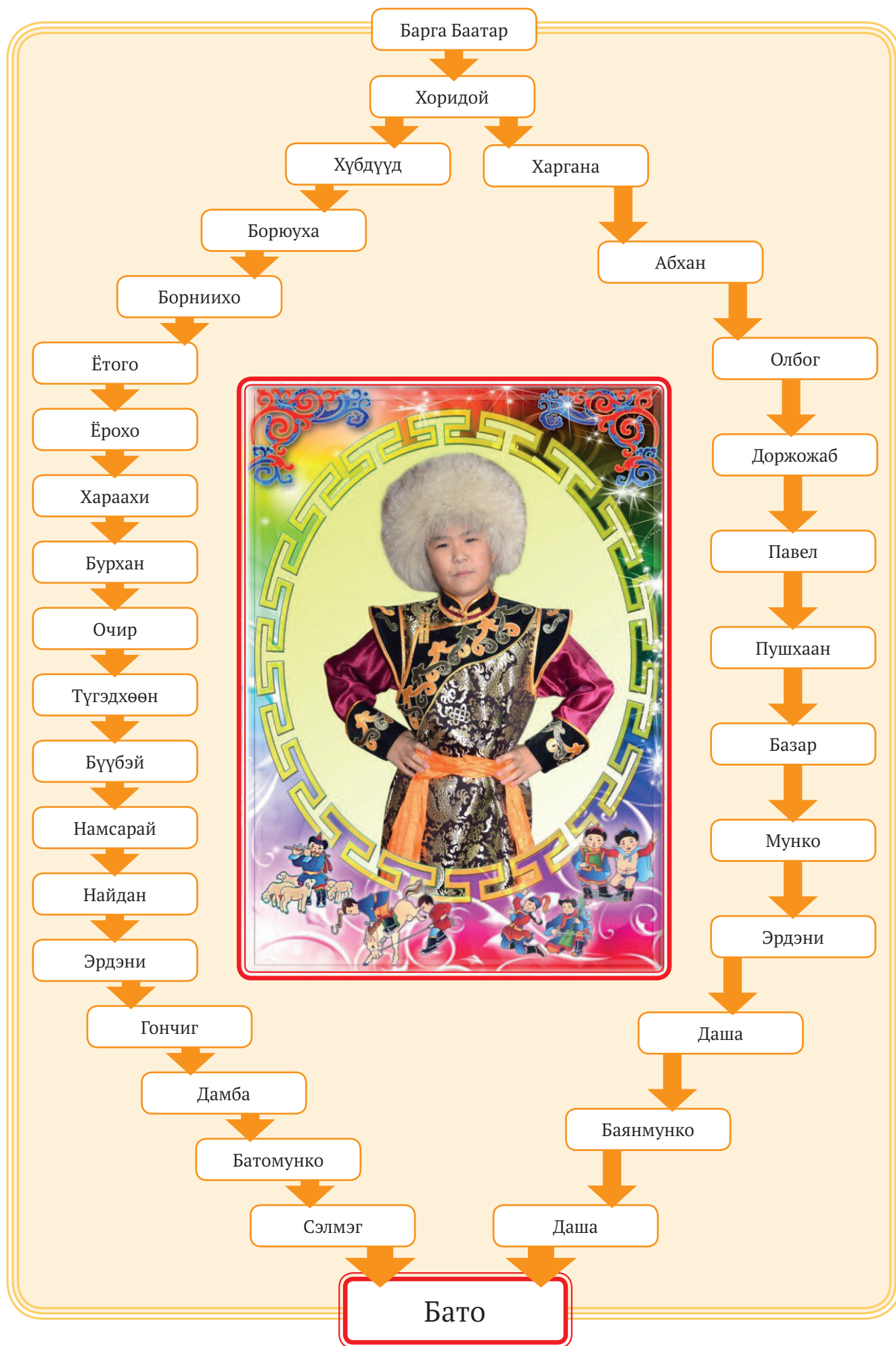
Света

Базар-Доржо

Цыренжаб

Сэдэн

Базар

Доржей

Михаил

Иринчей

Эдуард

Иринчей

Доржей

Соном

Бимба

Будажаб

Дашидондок

Намдаг

Бидэнэр иигэжэ уг удамаа уудалан шэнжэл-
нэбди. Угай бэшэг харахада, угаа һонин юм.
Хүбүүтэ талые барижа, ямаршые угта угай
модоной харбаалжан зохёогдодог. Юундэб
гэхэдэ, басаган хүн хүнэй хүбүүнэй уг залгадаг
болоно.

Хүбүүн үри – өөрын

Хүбүүнэй хүбүүн-аша

Ашын хүбүүн – гуша

Гушын хүбүүн – дүшэ

Эсэгийн аха дүүнэр – абганар

Эсэгийн хүбүүдэй үхибүүд – үеэлэнэр

Үеэлэнэрэй үхибүүд – хаяаланар

Эсэгийн басагадай үхибүүд – бүлөөлэнгүүд

Бүлөөлэнгүүдэй үхибүүд – бүлэнсэрнүүд

Ургажа байһан модон шэнги ганса
үндэһэнһөө һалбаран гараад, хэдэн олон аса
һалаа боложо, олон тээшээ бадарна. Зарима-
ниинь олоор пагсайн асатана

Буряад арад зон уг гарбал тухай олон сэсэн,
мэргэн үгэнүүдтэй гэжэ бултанда мэдээжэ.

1. Гансаһаа газар дүүрэхэ
2. Уһан эрьез дахаха, уг түүхэ дахаха.
3. Модоной үндэһэн газар доогуур, хүнэй
үндэһэн газар дээгүүр
4. Угаа мэдэхэ – урданай ёһо
5. Хүн болохо багаһаа, хүлэг болохо унаганһаа.
6. Угаа уһанда хаяхагүй.
7. Нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара. Угаа
мэдэхэгүй хүн – уһа танихагүй мал.
8. Түрэлэй хайн наашаа гэхэ, түрэлэй муу
саашаа гэхэ.
9. Угаа мэдэхэгүй хүниие уһан дээрэһээ гал
эдихэ, түрэлөө мэдэхэгүй хүниие тэмээн
дээрэһээ нохой зууха.

- Дэгэл захатай, хүн ахатай.
- Түрэл зоной түһөө нэгэн.
- Үндэһэтэ модон хатахагүй, үритэ зон
хосорхогүй.
- Нэрээ нэрлүүлхэ уг залгаламжалагша
хүбүүн.
- Эхээ һажааһан басаган бэрхэ, эсэгээ
һажааһан хүбүүн бэрхэ.
- Эрдэм олоһоноо бү һайрха, элинсэг
хулинсагаа һайрха
- Модоной үндэһэн газар доогуур,
Хүнэй үндэһэн газар дээгүүр

Класстамнай гансашье манай Буряад
обогтоной харбаалжаниие үргэлжэлүүлһэн
хүбүүд басагад бэшэ, харин ород ехэ
арадаймнай угыг түлөөлһэншые хүбүүн бии.

Иигэжэ гүнзэгыгөөр угайнгаа бэшэг
шэнжэлхэдэ, уг омогтомнай ямар урашуул,
ухаатан, сэсэшүүл, эмшэд, дархашуул, уран
зохёолшод, дуушад, зураашад байжа болоо
гээшэб гэжэ элирүүлнэ. Саашадаа өөһэдөө эхэ
эсэгэ болоходоо, угайнгаа суута зоной жэшээ
дээрэ үхи хүбүүдээ хүмүүжүүлхэ болоно.
Иигэжэ угай һагабша таһалдуулангүй
үргэлжэлүүлхэ гээшэ хэды һайхан бэ!

Уг гарбалаа шэнжэлэгшэд:

1. Султумов Мунко Дугарович
2. Сономдоржиев Соном Бимбаевич
3. Рампилова Юмжана Раднаевна
4. Пластинин Василий Сергеевич
5. Норбоева Алина Сергеевна
6. Матханов Доржей Иринчеевич
7. Мадиева Суржана Баировна
8. Маглаев Илья Олегович
9. Литвинцев Бато-Жаргал Александрович
10. Коногоров Мэргэн Александрович
11. Жэньциндыаэрцзи Дулма
12. Жанаева Дарья Жамбаловна
13. Жамбалова Дарима Валентиновна
14. Доржиев Чойжи-Жансем Алдарович
15. Доржиев Сергей Зоригтуевич
16. Доржиев Аюр Дамбаевич
17. Дашиинимаев Гомбодоржо Баирович
18. Дармаев Арсалан Алдарович
19. Дарбаков Валерий Игоревич
20. Дамбаева Виндарья Бадмацыреновна
21. Галсанов Бавасан Бальжанович
22. Банзаров Доржи Цыденович
23. Балданова Ирина Доржиевна
24. Аюшеева Арюна Викторовна
25. Аюржанаев Жаргал Тумэнович
26. Тыпшеева Аяна Булатовна
27. Урбасаев Аюржана Баирович
28. Цыденов Евгений Андреевич
29. Цыретарова Норжима Александровна
30. Чагдурова Елена Юрьевна
31. Эрдынеев Бато Дашаевич
32. Эрдыниева Снежана Артуровна

**«Уг гарбалаа, удха заяагаа улам сэгнэжэ,
үргэн ябаял!» гэжэ бүгэдэ буряад арадай
залуу үетэниие уряалнабди!**

Үхибүүд уг удамаа
уудална

ДАБАСАМБУУ НАГАСА ЛАМБАГАЙМНАЙ

Намжилова Сарюна

Улаан-Удын 3-дахи лингвистическэ гимназиин 10-дахи классай хурагша

Могойтын дуганай баруун хойнохоно Дабасамбуу ламбагайда зорюулагдахан субарга бүтээгдэжэ, арамнайн боложо байтар, нэгэшые үүлэгүй тэнгэриһээ бороо дунхалаа хэн. Нютагаархинаа, түрэл гаралаа, эхэ нютагаа арюухан аршаанаар сүршэжэ, эрдэмтэ ламбагайн хүнэһэнийн хэб-хэбхэн халхинай хэбшээгээр нютагаа бусаһандал ханагдаа хэн гээд хүн зон мүнөөшые хөөрэлдэдэг.

Агын тойрогой Могойто тосхоной хойморто нютагаймнай дуган наранда толоржо гоёхоноор харагдадаг юм. Холо ойрын нютагуудһаа ерэхэн мүргэлшэд Могойтын дуганда ерэжэ бурхан багшадаа мүргэдэг юм.

Дуганай баруун хойно минии нагаса Даба-Самбуу ламбагайда зорюулагдахан субарга байха. Бидэнэр аба эжытээ Ага нютагаа ошоходоо, заабол дуганаа гороол-догбди. Нагасынгаа субаргада мүргэдэгбди. Минии нагаса ламбагай Сүүгэлэй дасанда маани хурадаг байгаа. Сагай хатууржа эхилхэдэ, 1926 ондо Сүүгэлэй дасанай ламанартай хазаар морёор хилэ гаража ошогон юм. Дабасамбуу ламхай США-гай Нью-Джерси хотодо хальмаг дасанай шэрээтэ байһан юм.

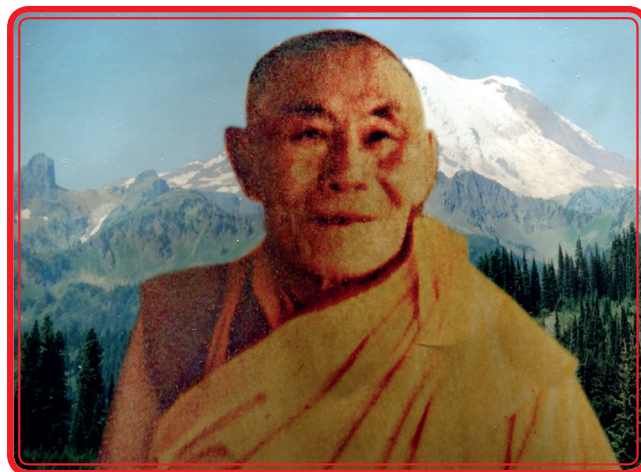
Сүүгэлэймнай дасан номоороо, эрдэмээрээ, сэдхэлээрээ, буянаараа баян даа. Буддын шажанай гүн ухаанай эрдэм ном Сүүгэлэй дасанай шойрын хургуулида шудалжа, ухаан бодолоороо дэлхэйдэ алдар сууда гараһан эрдэмтэд олон байха, тэдээн соо манай Дабасамбуу нагаса тодорһон юм.

Дабасамбуу ламбагай сагдаанарта баригдаад, 3 жэл Хитадай түрмэдэ хаагдахадаа, үдэр бүри бисалгал үйлэдэжэ, маанияа уншажа

байгаа хэн ха. Тэрэ хаагдахадаашье гажараагүй, түрмэһөө табигдахадаашье баярлаһан шарай харуулаагүй хэн. Гоман дасанда байрлаад, бурханай ном саашань хуражал байгаа, найман жэлдэ шулуун агы соо даяанда хууһан байна. Дабасамбуу ламбагай насада гүн ухаанай эрдэм шудалжа, шалгалта барижа, хаарамба гэхэн нэрэ солодо хүртөө хэн. Энэдхэгэй Дармасалада Далай ламын дэргэдэ Буддын шажанай хургуулинуудта ном табидог байгаа. Далай лама Дабасамбуу хаарамбые багшамни гэжэ хандадаг байһан юм.

Далай ламын даабаряар хальмаг яһанай Вангъял-геше нүхэртээ США-гай Нью-Джерси хотодо 1960 ондо далайн саада тээ тон түрүүшын Буддын шажанай Лубсан Шидра-блинг хургуули нээгээд, энэ дасандаа хурал хуража, Будда бурханай шажан дэлгэрүүлжэ эхилээ бэлэй. Удангүй олон шабинартай болоо, тэдэнэй дунда бүхы дэлхэй дээрэ алдар суутай хүнүүд, нэрлэбэл, Роберт Рупен, Джинджи Андреев, Роберт Турман ба Ума Турман болон бусад. Хари гүрэндэ байһан түрэлтээ айлтагүй харилсаха хайн саг ерээд байхада, 60-аад гаран ондо Жамбалдоржи хамба лама Дабасамбуу ламбагайһаа түрэл гаралдань захяа бэшэг асарба. Нагасаһаа мэдээсэл абажа тэдэнэр баярлаа хэн ааб даа. Нютагаа ерэжэ үзэгты, саг хайн болоод байна, бидэ Таниие үргэхэбди гэжэ урихадань, Дабасамбуу хаарамба ламбагай иигэжэ харюу үгөө хэн: «Би үдэр бүри таанадайнгаа түлөө манияа уншажа, сайгаа үргэжэ байдагби. Сэдхэлдээ ханаад байхадатнай, би таанадай хажуудатнай байналби даа. Бүмбэрсэг дэлхэймнай бидэ бултанай нэгэл адли нютагнай гээшэ».

Дабасамбуу нагаса Могойтын голой уһа уужа үндыһэн, Амидхааша нютаг тоонтотой байгаа. Түрэл гаралын мүнөө Ушарбай нютагта ажаһуудаг юм.

Пластинин Василий

Үндэһэтэнэй лицей-интернадай 11-дэхи
классай һурагша

Онёо голһоо эхитэй,
Омоли, хадаран заһаһатай,
Баргажанай эхин Хилмэн хушуун тахилгатай,
Зүүн зүгтөө Хүнтэйнехэ Шингалжин мүргэлтэй,
Урда захадаа Хүгшөөл аршаантай,
Баруун таладаа Буха шулуун мүргэлтэй,
Хойто захадаа Баргажан үндэр
Бархан уула үргэлтэй, Янжима бурхантай,
Угайм эхин Хара уһан тоонтотой,
Һэнгэлдэр Еэхэй угтай
Серёжын одхон хүбүүн гээшэб!
Угайнгаа бэшэг харахадам
Угаа һонин байнал даа
Би хадаа Серёжын хүбүүмби,
Серёжа-Викторай,
Виктор– Фёдорой,
Фёдор– Николай,

Николай– Степанай.

Хүн бүхэн өөрынгөө уг гарбал мэдэхэ ёһотой гэжэ бултанда мэдээжэ. Энэ һайхан заншал һэргээн, бидэ уг гарбалаа шэнжэлхэ ёһотойбди. Буряад зон уг гарбалаа адагынь 7 үе хүрэтэр мэдэхэ, тоолохо, үе мүсэ дээрээ харуулжа шадаха ёһотой. Тиимэһээ «Булагаа шэргээһэн нютаг – нютаг бэшэ, угаа алдаһан хүн – хүн бэшэ» гэхэн арадай сэсэн үгэ бии.

Долоон үе болоходо, манай буряад арад үе таһарна гэдэг. Юундэб гэхэдэ, эндэ долоон үеһөө эхилээд, түрэл бэшэ болоно. Долоон үе соо эдэ хүнүүд хоорондоо түрэл садамди гэжэ тоолодог байһан. Энэ долоон үе соо өөһэд хоорондоо айл болохые огто хоридог байһан. Хэрбээ ниилээ һаань, үхибүүдынь үбшэн үлбэр, ходо үбдэдэг, хожомоо урагшагүй хуби заяатай байдаг гэлсэдэг.

Ургажа байһан модон шэнги ганса үндэһэнһөө һалбаран гараад, хэдэн олон аса һалаа боложо, олон тээшээ бадарна. Зарима-ниинь олоор пагсайн асатана. Иигэжэ угай бэшэг харахада, угаа һонин юм. Хүбүүтэ талые барижа, ямаршые угта угай модоной һарбаалжан зохёогдодог. Юундэб гэхэдэ, басаган хүн хүнэй хүбүүнэй уг залгадаг болоно.

Минии уг гарбал бөө мүргэлтэй нягта холбоотой. Угаймнай бүхы бүһэтэйшүүл аргалха эди шэдитэй, гартаа эмтэй домтой зон байһан юм. Минии нагаса аба, Нимаев Василий Линхоевич бултанда мэдээжэ бөө, суутай баряшан байгаа. Бүхы буряад ороной ямаршые яһатан хандагша һэн гээд эжым хөөрөө бэлэй. Ламанарай хэлэһээр, үбсүүндээ мэнгэтэй үхибүүндээ хүн боложо түрэхэб гээ юм. Энэ хадаа минии эжы Нимаева Александра Васильевна болоно. Нагаса абымни нэрээр намайе Вася гэжэ нэрлээ юм.

Белла Улзытуева

Хориин аймагай Тээгдэ нютагай 79 наһатай ажалай ветеран Митыпова Дара Аюшеевна хүгшэн эжынгээ хөөрөө Улаан-Удын 1-дэхи дунда нургуулийн 5-дахи классай нурагша Белла Улзытуева бэшэжэ абаба.

Хабтагай нэлэнхы талаар бэшэ тайга соогуур хадаа бурьялжа, бусалжашье байхань ханаанда угы, аажам номгон, зогсошоһон мэтэ гэхэдэ арайшье тиимэ бэшэ, юрэ нэгэл аяараа урдажа байдаг Хүрбэ голнай. Энэ голойнгоо эрьедэ ухаа орожо үндыһэн, тэрээхэн ойн соорхой мэтэ Тээгдэһэмни бэшэ ондоо дэлхэй юртэмсэ угы, эндэхэнээл мэдэхэ таниха зонойнгоо шарай хаража, нэгэл адли багашуул сугларан, наадаһаар ябаһан хаһамнай бэлэй. 1943 оной зун. Гол соогоо үдэрөө барадаг бидэ гэртээ эрьежэ ерэхэ гээшээ гэдэһэнэйнгээ дохёогоор алдангүй, гүйгөөд лэ ерэхэш, дайнай үедэ элбэг юумэ гээшэмнай хаанаһаа байба гэбэш, тиибэшье зунай сагта тараг, хүрэнгэ,.. ёпоошхын хухархай үшөө бии һэн.

Хаанаһаа гэнтэ бии болоһон юм агшаб, нэгэ ута сасагуудтай тэбхэр хээтэй пулаадтай бэлэйб. Минии эгээл дуратай гоёлоймни хубсаһан тэрэл байгаа, айхабтар һайрхуу һэн хаб гэжэ мүнөө һанадагби. Манайхинай ажалайнгаа забһарта гэртээ суглархадань, тэрээхэн пулаадаа олон янзаар үмдэжэ гэртэхинээ хүхээхэш – толгойдоо үмдэхэш, дала мүрэ дээгүүрээ нэмэреэд урагша хойшоо гэшхэлхэш, угышье һаа нарин матаргайгаа тойруулжа хоёр үзүүрыень уяад, пулаадаа

доошонь һанжуулхадамни эгээл манай нютагай шэмээшэг һамгадай мэтэ ута самса болоод, сасагуудын шала дээгүүр шэрэгдэжэ ябаха...

Нэгэтэ, наратай халуун үдэрэй тэнһээ үлөөд байхада, тэрэл голойнгоо эрьеэр «ажалдаа» ябаһанаа гэртээ ерээд, орохоо ябатараа газаа, үүдэнэй хажууда богоо хаядаг газарта пулаа-дайнгаа сасагуудай хэбтэхье харажархёод: «Хэн энэ пулаадаймни сасагуудые тайража хаябаб?!» – гэжэ хашхарһаар гэртээ гүйжэ оробоб. Гэр соо хон жэн. Эндэмни юум даа, нэгэл аюултай юумэн тохёолдоһон шэнги, орожо ерээд балай һүүхиржэшье баймаар бэшэ, нэгэл жэгтэй байдалай үхибүүн ухаандамни нэбтэржэ ороһондол, гэр соо һууһа-шуулаа нэгэ нэгээр шарайшалан, абяагүй болоод байшааб. Эжы,.. аба,.. хүгшэн эжымни,.. барандаа, гэнтэ тэнгэрийн дуун шэнги орожо ерэхэн намайгаа түрүүшынхиеэ хараһандал, хараад һуунад. Байд гээд хүгшэн эжымни энэ абяагүй байдал таһалжа:

– Абашни дайнда мордохонь... Пулаа-дыешни абадаһни сабхиин орёолто болгожо хэршээбди...

Абяагүй шагнаад һууһан абамни намайе гарһаамни хүтэлжэ бэе тээшээ асараад, үбэр дээрээ һуулгажа хэлээ бэлэй:

– Дайнһаа бусажа ерэхэдээ хүүхэндээ шэнэ, гоёхон пулаад асархаб. Эжынэрэйнгээ үгөөр, томоотойхон, абаяа хүлээжэ байгаарай...

Тээгдэһээ гараад, хайшаашье һаа, ондоо газар нютагууд руу зорихон зон заал һаа нара шэнгэхэ зүг руу – баруун тээшээ, Тахяашын хойгуур зүглэдэг, энээниие би һайн мэдэхэб, Тахяашын бариса эндэ дүтэхэнэ ха юм, харин хайшаа ошодогыень, тэндэ, саанань, юунэйшье байдагые, холо юм гү, дүтэ гү, бү мэдэе даа... Газаамнай тэргэ моритой хэдэн хүнүүд бии боложо, тэдэ зоноор абамни тэргэ дээрэ һуужа, боожошон мориёо тэрэл баруун зүг руу залабал даа. Наран үдэшэ тээшээ, баруун хяра дээгүүр мододой оройнуудые халта шүүрэн һагад, орошохо аад лэ, юушьеб хүлээһэн мэтэ үлгөөтэй. Тэрэ-үү холохоно посхоодой үүдэн хүрөөгүй ябаһан тэргын сахаригһаа юм гү, али моридой туруунһаашье юм бээ, дэгдэһэн харгын тооһон һалхигүй намдууда хөөрэн манаржа, саанаһаань туяарһан наранай элшэ тооһон соогуур нюдэ руу сохижо, улайран бусалһан утаа руу мори тэргэ ороһон шэнги болоод, дамайханаар харагдахаа болин хайлажа, тэндээ үлэшэбэ гэжэ ухаандамни ороод лэ,..

– Аба-аа! – гэжэ айхабтар шангаар шашхан һүүхирээд, тээ тэндэ мори тэргын хайлажа

үлэшэһэн посхоодой үүдэн тээшэ гүйшэбэб. Үүдэн хүрөө тооной ябахадамни эжымни хүсэжэ ерээд, барижа байлгаба. Тоохон шэнгэржэ, эгээл энэ багаар хайлашаһан мори тэргэ, тэргэ дээрэхи хүнүүд үгы, гэнэн үхибүү мэхэлһэндээ зэмэтэй юумэ шэнги тугаарай тээ тэндэ үлгөөтэй байһан нараншые хярынгаа саагуур хоргодошонхой, тойроод хон жэн...

Дайн. Тэрэ үедөө үргэлжэ хүн бүхэнэй аман дээрэ ябаһан энэ үгые юуншые гэжэ ойлгохо ухаангүй маанарта тиишээ, баруун тээшээ, Тахяашын барисаһаа сааша хаанаб даа, боложо байһан үйлэ хэрэг гээшэ ха, гэбэшые энэ үгын саана ямар ехэ зоболон байдаг юм гэжэ одоол хайса бэе дээрээ мэдэрээбди даа. Дайнай үеын хүүгэдтэ жаргалтай, наадатай хашаһые гэжэ байгаагүй, хара эртүүр ухаамнай ехэ зоной ухаагаар бүрилдэжэ, ехэ зоной хэлээр хэлэдэг бологдоо. Илангаяа үбэлэй үедэ хүндэ хэн даа – хоол, хубсаһан хомор, адуу мал хаража байгаад, амандаа эдихэ эрхэгүй байһан үе. Шонын элбэгые хэлэхэ гүт? Ехэшүүлнай адуугаа манажа хонохо, манаһаар байжа тэдээнээ шонын аманда алдаха, буушые гэжэ байхагүй, газаагаа хааһан хониндошни добтолхо, гэртээ үлэһэн хүүгэд нохойнуудай абяагаар газаашаа гаража, шононуудаа айлгаха ханаатай сабхан, хүнэг наншахаш, ямар тэнэг шоно сабхан тоншожо байһан шамһаа айгаад тэрьедэхэб даа, нохойн хайгаар хонийё абараа хаа абаржа, үгышые хаа шонош абахаяа абаад лэ талийһан байха. Шонын аманда ороһон хонин һэегүй ошоо юм бэд даа, харин шонодо дарагдаһан адуунай, үхэрэй һэе үлөөд хэбтэхэ, малай эмшэд, ноёд ябахадаа энэ һэе заатагүй галдаха эрилтэ табиха, хожомынь ерэхэдээ хаана яажа галдабат гэжэ ошожо үзэхэ. Шонын дараһан һэе эдихэ тон хорюултай байгаа. Гэбэшые ноёдой ошоһон хойно тэрэ һэеынгээ зарим хубиенъе абаашажа галдаад, нүгөө заримыень асаржа эдеэд лэ байхаш. Хүн малай һэе эдеэд үхэбэ гэжэ дуулдаагүй хэн даа. Тэрээнһээ гадуур үргэлжэ тайга соо байрлаһан манай нютаг тойроод дайнһаа болон али элдэб зэмэ хээд тэрьедээшэд гэжэ бии болоод, тэдээнһээ ехэ багагүй шоноһоошые дороор айхаш. Дайнай дүүрэһэн хойно энээн тойронхи һүүлшын оргодуулнууд баригдажа тушаагдаһан гэдэг. Үлэн хооһон, даараха гээшэш үзэгдөө, зундаа үшөө барагтай хэн. Нютагаймнай хилар Котыка гэдэг үбгэн загана барижа маанарые эдеэлүүлхэ...

Энэ мэтээр дайнай үеын жэлнүүд үнгэржэл байгаа. Абаһаамнай хуушан монголоор бэшэһэн гурбалжан бэшэгүүд ерэжэл байгаа... Хэдыдээшые юм агша һэм, тэрэ гурбалжан бэшэгүүднайшые ерэхэеэ болишобо... Нэгэтэ

эжынгээ нэгэ тэбхэр саарһа баряад уйлажа һуухада, хажуудань ошобоб. Эжымни, баарһан даа, бинь арайл бага байба хаб даа, намдаа юуншые гэхэеэ ойлгожо ядан һууһанаа:

– Мухаа, абамнай ерэхэеэ болёо,.. – гээ бэлэй.

Юушые ойлгоогүй би, эжыгээл хайрлаһандаа бэээ, юуншые гэжэ дуугарбагүйб, эжыгээ мүшхөө мүрдөөгүй, өөрынгөө бодолдо абтан абяагүй байхадаа, абадаа дотороо сухалдаадшые абаа гээшэ хэн хаб:

– Али дайнһаа бусажа ерэхэдээ хүүхэндээ шэнэ гоёхон пулаад асархаб гээ бэшэ хэн гү? Абын ерэхэеэ болёо хада хэн намда шэнэ пулаад асарха болоноб? Хэншые асархагүй. Шэнэ гоёхон пулаадтай болохонмишые болигдобо...

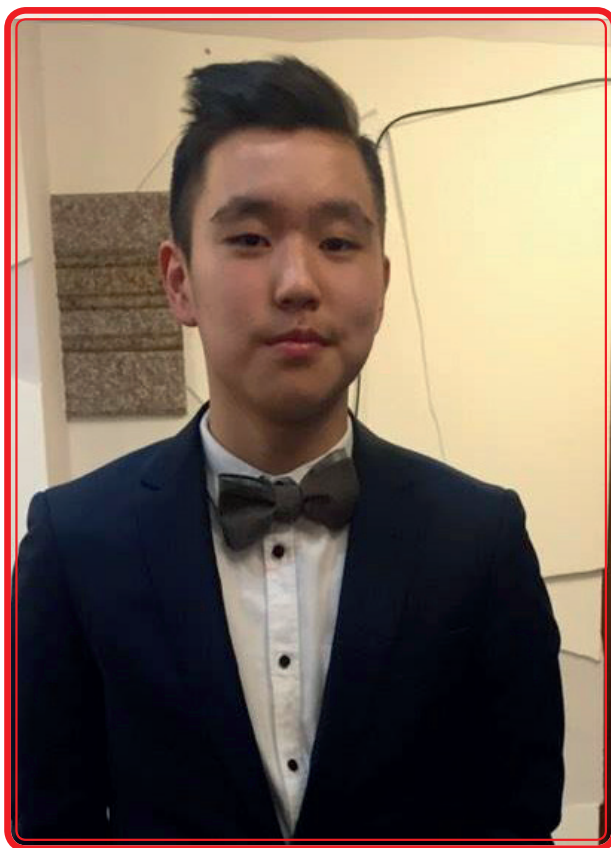
Үхибүүн наһанайнгаа найдалай хосорходо ехэл удаан соо зүрхэндөө нэгэ ехэ шархатай ябагдаа, хожомынь, юу хээ болгоохо, тухайлха болоходоол, абаяа баһал абяагүй, дотороо хүлисөө бэлэйб...

Орой, 1970 гаран онууд болотор байһан абын тэдэ бэшэгүүдые, хуушан монголоор уншаха хүн байха бэшэ гээд, эжымнай галда-жархиһан юм...

Хэээ һэм даа, хоёр гурбан жэлэй саана ха, республикын ниитын эрхэнүүдые хамгаалдаг яаманһаа Митыпова Дара Аюшеевна Белоруссиин хилэ дээрэ эсэгынгээ хүүртэ ошохо аргатай, замайнь гаргашануудые бидэ өөр дээрээ даажа абанабди гэжэ дуулгаһан аад, абяа аниргүй үгы болошоо. Абынгаа хүүр дээрэ Тээгдэ нютагайнгаа шорой абаашажа табихаб гэжэ айхабтараар һэгшэжэ хүлээһээр үлэгдөөл даа... Түрүүн абымни дайнда мордоходо, тэрэ посхоодой үүдэндэ зогсоогоо хэн, мүнөө намайе хоёрдохийё зогсообо... Яахаб даа, гэбэшые үхибүүдни ошоод ерээ ха юм...

Белоруссиин дэбисхэр дээрэ Улаан армийн хэды олон сэрэгшэдэй хүүрнүүд тэндэхи зоной нарин харууһан доро байдаг байгаа юм. Минии абын хүүр нэгэ тосхондо баһал тэды шэнээн харууһан доро байгаа гэжэ үхибүүдни ерээ хэн. Абын сэрэгтэ мордоһон ушар, тэрээхэн орёолто болоһон сасагтай тэбхэр хээтэй пулаад тухай, пулаад абаад ерэхэ абаяа минии яажа хүлээһэн тухай үхибүүдэймни хөөрэхэдэ, тэрэ нютагай сельсоведэй ажалтад тэбхэр хээтэй, сасагтай сагаан пулаад абымни хүүр дээрэ байгаад, «...абаашагты, абынь бэлэг басагандань барюулагты», – гэжэ үгэһэн байгаа...

...Юушые хадаа абынгаа бэлэгтэ – сасагтай хайхан пулаадта хүртөөб даа, үхибүүдэйм тэндэһээ намдаа асарһан энээхэн пулаадынъ мүнөө эгээл үнэтэй бэлэгни гээшэ, ...абымни бэлэг...

Матханов Доржей

Буряадай үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадай 11-дэхи классай һурагша.

«Минии уг гарбал» гэхэн интернет-конкурсдо хабаадахадаа, хайшан гээд угай бэшэг бэшэхэб, яагаад угай һарбаалжан һурагшалжа, бэшэжэ абахаб гээд багшынгаа хүтэлбэри доро угаа шэнжэлжэ эхилээ һэнби. Анхан энээн тухай би анхарал хандуулдаггүй байгааб, шэнжэлгэ хэһээр, һурагшалһаар, уг гарбал тухай ехэ һонирходог болооб. Абаһаа асуухадамни, бидэ хонгоодор угтай, дүртэй ястан гээшэбди гэжэ хэлээ һэн. «Дүртэй» гэхэн үгэ «урагшаа һанаатай», «бэрхэнүүд» гэхэн удхатай гэжэ мэдэхэ болооб. Ажалша бэрхэ, хүдэлмэридэ дүртэй Матхановтанай уг тухай хөөрэхөө һананаб.

Обог бүхэнэй нэрэ өөрын һонирхол татама түүхэтэй юм. Түрэл гарал соомнай мэдээжэ болоһон зоноор бидэ омогорхожэ ябадагбди. Манай уг изагуурай эхин хаанаһааб, хаагуур ажаһуудаг байгааб, анхан сагта түрэлэймнай улад зон ямар байдалтай, юу хэдэг байгааб гэхэн асуудалнуудаар һонирхоод, Иринчей Эдуардович абадаа хандаһан байнаб.

Эрхүү можын Сагаан Нуга гэжэ газарта нютагайнгаа нэрээр нэршээ юм гү, али

нютагынь Сагаанай нэрээр иимэ нэрэтэй болоо юм гү мэдэгдэнэгүй. Дэли эсэгэтэй Сагаан гэжэ хүн Түрбэй хүбүүтээ Сагаан Нуга гэжэ газарта ажаһууһан байна.

Матхановтанай хонгоодор уг гарбалай эхи табигша Сагаан гэжэ хүн хүсэтэй, удамарша шадбаритай, хүнүүдые дахуулдаг зүрхэтэй хүн байһан. Уг гарбалай эхи үндэһэнһөө хүнэй ажабайдал дулдыдадаг. Бата бэхи угай үндэһэтэй хүн хаанаш ядахагүй. Манай элинсэг хулинсагууд гол һайтай, хүсэ шадалтай улад байһан.

Түрбэйн хүбүүн Архаан, Архаанай хүбүүн Доржей, Доржейн хүбүүн Михаил. Михаил Иринчей, Ленск, Михаил, Бажей, Владимир гээд 5 хүбүүтэй байгаа. Иринчей Михайлович Матханов үһнэ сабшажа ябатарынь, повесткэ асархадань, хүтэй аяга сай уужа үрдээд дайнда мордоо һэн. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда 1941 онһоо 1945 он хүрэтэр политругаар Эхэ ороноо фашис булимтарагшадһаа хамгаалжа, дайшалхы габьяа харууһан. Дайнһаа бусахадаа, Улаан Одоной, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай орденуудые үбсүүндээ яларуулһаар ерээ һэн. Хоёр дахин шархатаа, госпитальда аргалуулаад, дахяад фронтдо бусадаг һэн. Фронтһоо бэшэг бэшэхэдээ, хүбүүдтээ тоо бодолгын задачуудые эльгээдэг байһан юм. Хүбүүдын

задачануудыг бодоод, абадаа бэшэг соо эльгээдэг хэн, абань зүб гү гэжэ шалгадаг байгаа. Иигэжэ хүбүүдээ дайнай газарһаа хургадаг, хүмүүжүүлдэг байгаа болоно. Иринчей элинсэг эсэгэмни дайнһаа бусахадаа хэлэһэн: «пулемёдой һомон доро хүбүүдтээ амиды мэндэ бусахымни нютагайм бурхадүүд абарыт гэжэ зальбардаг һэмби», «хүбүүдэймни, нүхэрэймни Одо заяан һомонһоо намайе абаржа, дайнһаа амиды мэндэ бусаха талаан хубитай байгаааб».

Минии үбгэн аба Эдуард Иринчеевич шэрүүхэн зантай, үгөө дуулгажа шададаг, хэлэһэн үгэдөө хүрэдэг, хүсэһэнөө абадаг, зорихондоо заабол хүрэдэг – иимэл байгаа минии үбгэн абамни. Эдуард үбгэн абамни медицинын эрдэмэй доктор байһан. Хүбүүдээ бэрхээр хүмүүжүүлһэн. Минии аба Иринчей, Михаил, Владимир абганарни Буряад Уласдаа ехэ ажал хэдэг, Эхэ оронойнгоо һалбаран хүгжэхын түлөө оролдодог зон юм.

*«Угаа мэдэхгүй хүниие
Уһан дээрэһээ гал эдихэ,
Түрэлөө мэдэхгүй хүниие
Тэмээн дээрэһээ нохой зууха...»*

гэһэн буряад арадай сэсэн үгэ дуулаа хэнби.

Хүн бүхэн өөрынгөө уг гарбал мэдэхэ ёһотой гэжэ аба, эжымни хургадаг. Энэ һайхан заншал хэргээн, бидэ уг гарбалаа шэнжэлхэ ёһотойбди. Буряад зон уг гарбалаа адагынь 7 үе хүрэтэр мэдэхэ, тоолохо, үе мүсэ дээрээ харуулжа шадаха ёһотой. Тиимэһээ «Булагаа шэргээһэн нютаг – нютаг бэшэ, угаа алдаһан хүн – хүн бэшэ» гэһэн арадай сэсэн үгэ тон зүб гэжэ һананаб.

Матхановтанай обогтон Буряад Уласдаа магтаалтай, үнэн сэхэ зантай, зорихоноо абадаг, ажалша бэрхэ хүнүүд юм.

Би эрхимээр номоо үзөөд, дээдэ эрдэмдэ һуража, Матхановтанай угай һүлдэ дээшэнь үргэжэ ябахаб.

Алина Петрунова

Улаан-Үдэ хотын 49-дэхи нургуулийн 6-дахи классай хурагша.

«Уг гарбал» гэж юун гэгхэн удхатайб? Иимэ асуудал хэзээ нэгэтэ хэнэйшье урда табигдадаг. Нэгэ мяха шуһанай, нэгэ яһа уһанай хүнүүд түрэл гарал зон нэгэ уг гарбалтай болоно гээшэ. Уг унги, удам түрэл, тоонто нютаг амин шухала нэгэл удхатай гэжэ һананаб. Үеһөө үедэ дамжан ерэхэн уг гарбаламнай һарбаалжан, угай бэшэг... Бүлын гуламтаһаа эхитэй түүхэ, түүхэ түгдэрхэгүй, уг мартагдахагүй. Минии бүлэ – минии аба эжы, хүгшэн эжы ба үбгэн аба гээшэ.

Энэ хадаа жаргал зоболон, уйдхар баяр, ажал хэрэг, ёһо заншал, хайра сэдхэл – бултые багтааһан хүнэй наһан.

Би абынгаа эжы, хүгшэн эжынгээ уг гарбал тухай хөөрэхэ хүсэлэнтэйб. Матханова Светлана Доржеевна хүгшэн эжымни багшын ажалай ветеран юм. Тэрэ Эрхүү можын Алайрай аймагай нургуулинуудта дүшэ гаран жэл үхибүүдтэ ород хэлэ ба ород уран зохёол заагаа юм. Хүгшэн эжымни Россиин Федерацийн эрдэм нуралсалай эрхим зэргэдэ хүртэхэн байна.

Хүгшэн эжын абань Матханов Доржей Ильич дүртэ яһанай зон байгаа. Угаймнай Сагаан гэжэ хүн Матхаан гэжэ хүбүүтэй болоо, тэрэл хүнһөө манай уг гарбал эхитэй. Матхаан Дугаран, Доржей, Буршунхан гэжэ гурбан хүбүүтэй байһан. Дугаранда Ардан хүбүүн түрөө. Арданһаа Буда Бадма хоёр хүбүүд, Бартахан Булган хоёр басагад түрэхэн юм. Бадма Ольга басагатай, Николай, Хамба (Василий) хүбүүдтэй байһан.

Ондоо мүшэрхэниие Матхаанай гурбадахи хүбүүн Буршунхан үргэлжэлүүлһэн. Тэрэнэй Алексей хүбүүнһээ Ошир, Антон хүбүүд, Антонһоо – Степан, Буда, Гармушка ба Гажулай. Матхаанай Доржей гурбадахи хүбүүнэй хуби заяан һонин байна. Тэрэнэй хүбүүд Хомон, Николай ба Михаил гэгшэд байһан. Бато, Гарма ба Эрдэни Хоной хүбүүд. Эрдэни Доржей хүбүүтэй байгаа, Доржей гэгшэ минии хүгшэн эжын абань болоно. Доржей элинсэг абамни Матхаанай Доржейн нэрэ абажа ябаһан байгаа болоно. Матхановтанай уг гарбал Сагаан Нуга нютагһаа эхитэй юм.

Эрхүү можын газар дээрэ үлир мойһоор бүрхөөгдэхэн Белая голой эрьедэ тоонто нютагни гээд Света төөдэймни хөөрэдэг. Шара, улаан үнгын сэсэгүүдээр бүрхөөгдэхэн сэбэрхэн уһатай голой долгид миралзан байдаг байгаа.

Хүбэн сагаан үүлэд, хүхэ сэнхир тэнгэри, һайхан дайда. Света төөдэйн нютагаа хөөрэхэдэнь, уг гарбалай түрэлнүүдэй нютаг ошоожо хараһайб гэжэ һанааб. Хэзээ нэгэтэ заатагүй ошохооб. Матхановтанай уг гарбал элинсэгэйнгээ ёһо заншал хүндэлэн энэ нютагта ажаһуугаа. Холын, дүтын гэжэ илгарангүй, түрэл гаралнай эбтэй эетэй ажаһуудаг байгаа. Һүүлдэ ондоо тээшээ зөөхэ саг ерээ бэлэй.

Минии элинсэг абамни Матханов Доржей Ильич 1918 оной декабриин 5-да түрөө һэн. Алайрай дунда нургуулида һураа, Һүүлдэ энэл нургуулида Света төөдэймни багшалһан юм. Доржей Ильич Эрхүүгэй можын Тулунай 8-жэлэй нургуулида ажаллаа.

1938 оной сентябрь һарада Совет Армиин сэрэгтэ татагдаад, 1945 оной октябрыда сэрэгһээ табигдаа һэн. 79-дэхи дивизийн 187-дохи отдельнэ батальоной зэргэдэ алба хэбэ. Тэрэ Агууехэ Эсэгийн дайнай ветеран.

1945 ондо Эрхүүгэй областной партийна һургуулида һуралсаа һэн. Һүүлээрнь Алайрай КПСС-эй райкомой инструктор-идхагшаар, партийна кабинеды даагшаар хүдэлһэн юм. Алайрай районой соелой таһаг даагшаар, парторгоор, рабочкомой түрүүлэгшээр ажаллаһан байна.

1979 ондо наһанай амаралтада гараа. Газетэдэ һонин-һонин мэдээсэл бэшэдэг, районой түрүүшүүл тухай хөөрэдэг байгаа. Тэрэнэй бэшэһэн статьянууды олониитэ һонирхон уншадаг байгаа юм. Нютагаархиниинь элинсэг абыемни хурса ухаатай, сэгээн сэдхэлтэй, гоё шарайтай хүн байгаа гэлсэдэг. Урин зөөлэн зантай, аяг зангаар номгон даруу, түрэл гаралдаа дуратай, туһалдаг хүн байгаа.

Матхановтанай обогтон нютагтаа магтаалтай, үнэн сэхэ зантай, зорихоноо абадаг, ажалша бэрхэ хүнүүд байһан.

Матхановтанай хонгоодор уг гарбалай эхи табигша Сагаан гэжэ хүн хүсэтэй, удамарша шадабаритай, хүнүүды дахуулдаг зүрхэтэй хүн байһан. Уг гарбалай эхи үндэһэнһөө хүнэй ажабайдал дулдыдадаг. Бата бэхи угай үндэһэтэй хүн хаанаш ядахагүй. Манай элинсэг хулинсагууд гол һайтай, хүсэ шадалтай улад байһан.

Уг гарбалаа мэдэхэ, түрэхэн нютагай түүхэ, бүлын түүхэ мэдэхэ гээшэ тон һайшаалтай. Хэшээлдэ угай бэшэгтэй танилсанабди. Матхановтанай угай мяха шуһанайб гэжэ омогорходогби.

«Минии уг гарбал» интернет-конкурсдо хабаадахадамни минии эжы абамни, Света төөдэймни туһалалсаа юм. Манай бүлэдэ хоёр талын угай бэшэг хадагалагдажа байдаг. Үнгэрхэн сагай үргэлжэлэл – ерээдүй урдамнай.

НАГАСАНАРАЙМ НАНГИН НОМ

Бальжинимаев Аюр

Хяагтын аймагай Ехэ-Нугын дунда хургуулийн 7-дохи классай хурагша

Минии нагасанар бунитан угай болоно. Бэшүүрэй аймагай Харлан нютагта ажаһуудаг минии нагасхай Зэгбэ Бато-Цыреновна Дашиева «Юм» гэжэ нэрэтэй бурханай арбан гурбан боти номуудыг гэр бүлэдөө хадагалжа байдаг юм. Бүхы монголшуудай хүүлшын хаан Лигдэн хаанай түрэнхэн дүү хүбүүн Сангарзын зээ Үхин тайшаа Ород гүрэнэй хилэ дабажа, албатан зоноороо зөөжэ ерэхэдээ, нангин номуудаа абажа ерэнхэн юм гээд Зэгбэ нагасхай намда хөөрөө хэн.

Цогто тайжын Хонтогор хүбүүн Сангарзы тайжын Абайхан басаганда инаг дуратай болоод, хуби заяагаа холбохо ханаатайнууд байхадань, ноёд хайд, басаганай түрэл гаралынь дурагүйлхөөд, зүбшөөлөө үгөөгүй. Хонтогорые Гул-Шара хушуунһаа үлдэжэ намнаһан байгаа. 1650 ондо Абайханай хүбүү түрэхэдэнь, «охиноос гарсан Охин хүбүүн» гэжэ нэрэ үгэнхэн байгаа ха. Үхин тайшаа алтан урагай Цогто тайжын хүбүүн байгаа, засаг түрэ буляалдаанһаа боложо, алуулха туйладаа хүрэхэдөө, албатан зоноо абаад наашаа манай Ород гүрэн руу тэрьелжэ ерэнхэн түүхэтэй юм. Тэрьелхэдэнь дайсадын хойноһоонь сэрэг эльгээхэн, энээн тухай Үхин тайшаа мэдээд, сэрэгшэдтээ хэлэнхэн: «Эмээлээ мориндоо гэдэргэн харуулаад тохогты, хубсаһа хунараа, малгайнуудаа гэдэргэн харуулаад үмдэгты». Сэрэгшэд зарлигыень дүүргэбэ, намнажа

ябаһан дайсад бөөдэ үзэл үзүүлбэ хаш, тиихэдэнь бөө хэлээ: «Эдэшни һөөргөө бусажа ябана». Дайсадын ханаагаа амараад, намналгаяа аалидуулба, тиигэжэ Үхин тайшаа сэрэгтээ Ород гүрэнэй хилэ дабажа гараһан юм. «Сэлэнгэ, Сүхэ, Хөлго мүнэнүүдэй эрьээр адли шустай аха дүүмнай суудаг, хойто зүг руу манай харгымнай» гэжэ Үхин тайшаа албатан зондоо хэлэнхэн. Ой модоор элбэг, ан гүрөөһөөр баян, бурьялжа байһан хүйтэн уһатай булагай хажууда тогтожо, энэ газар уһандаа «Арын булагай аршаан» гэжэ нэрэ үгөөд, эндээ һуурижажа, ан-бун түбхинэнхэн юм гээд түүхэ соо бэшээтэй.

Мүнөө сагта энэ нютаг ородоор Окино-Ключи гээд нэрлэгдэнэ. Зэгбэ нагасхайн хадагалжа байһан номуудай углуунь һэлмээр сабшаатай. Хэзээ нэгэтэ түрэнхэн нютагаа бусахабди гэнэн удхатай тэмдэг гээшэ гэжэ хүнүүд хэлэдэг.

Минии нагаса эжы Долгор Батоцыреновна Сакияева Окино-Ключиин совхоздо олон жэлдэ малшанаар ажал хэнхэн, нютагтаа хүндэтэй хүн байһан юм.

Хабарай сагта бурханай «Юм» ном уншахаяа Ивалгын дасанай ламанар уригдадаг. Харланай улад зон номой ботинуудыг тэбэрээд нютагаа гороолдог юм.

Харлан нютаг ошоходоо, Зэгбэ нагасхайдээ хүрэжэ, «Юм» бурханай номдо мүргэжэ, адиста хүртэдэгби. Эдэ нангин номууд минии элинсэгэйм, нагасанарайм мүргэжэ ябаһан шүтөөн болоно.

Люда Намдакова

**Агын тойрогой Могойтын № 3 дунда
хургуулийн 10-дахи классай хурагша
Минии уг гарбал Сагаангууд омогой юм.
Сагаангууд омогой хүнүүд омог дорюун
зантай, ханахан хэрэгээ заабол бүтээдэг,
хэлэһэн үгээ заабол дүүргэдэг юм гэжэ
суурхадаг. Минии үбгэн абамни Хориин
арбан нэгэн эсэгын Сагаангуудай хүбүүн
байһан. Агууехэ Эсэгын дайнда эрэлхэгээр
дайралдаһан, олон орден медальтай гэжэ
мэдэхэ байгааб. Мүнөө Росси Эхэ
ороноймнай арад зон Илалтын 70 жэлэй
ойн баяр тэмдэглэжэ байхадань, үбгэн
абамни дайралдаһан тухай юу хөөрэдэг
һэм бэ гээд, абадаа хандабаб.**

Абамни Доржо Цыренович Намдаков иигэжэ хөөрөбэ:

-Минии аба Намдаков Цырен Намдакович 1943 оной март нарада дайнда мордохон байгаа. Зургаа харын бэлэдхэлэй курсэдэ хураад, 1943 оной декабрь нарада Баруун фронтдо эльгээгдэбэ. Дайнай гал дүлэн соогуур ябажа ерэхэн абамни, Цырен Намдакович Намдаков дайн тухай хөөрэхэ дурагүй һэн. Тиигэбэшье мүшхэхэдэмни иигэжэ хөөрөө бэлэй. «Белоруссийн Витебск хотын хажууда хатуу байлдаанда түрүүшынхиеэ сээжээ шархатаа һэмби. Зеленогорско хотын госпиталяда аргалуулаад, дахяад фронт эльгээгдэб. Маршал Рокоссовскийн толгойлдог 2-дохи Белорусска фронтын 49-дэхи армида дайралдажа ябаһан хүм. 1945 оной январийн 23-да манай сэрэг Польшо, Зүүн Пруссийн хилэ хүрэбэ. Хилэ хоёр дабхар түмэр бүхэлэлгэ татаһан, ехэ бүхэлэгдэһэн байгаа һэн. Добтолгын урда тээ 10 зүрхэтэй сэрэгшэдые шэлэжэ абаад, сэрэгэй урагшаа дабхиха харгы гаргахыень даабари үгэбэ. Бидэ арбан сэрэгшэд дайсанай буунуудай буудалга доогуур танкнуудта хаалта болгоһон проволоко, унаһан модон, түмэр столбнуудһаа харгы сэбэрлэжэ, тэһэлжэ байжа командованиин захиралта дүүргэжэ, булта амиды гаралсаа һэмди. Фашистнуудые намнажа, январийн һүүл багаар Балтийн далайн эрьедэ оршодог Данциг хото хүрөөбди. Аймшагтай энэ байлдаануудта олон нүхэдөө алдаа һэмби. Хайратайл байдаг һэн даа. 1945 оной мартын 3-да хүндөөр шархатажа, үрөөһэн хүлөө тайруулаа һэмби. Жэл шахуу элдэб госпитальнуудаар аргалуулаад, 1946 оной июль нарада нютагаа бусаа һэмби.

Илалтын үдэрые Иваново хотын госпиталяда угтаа һэм. Таниһан таяагүй хүнүүд, түрэл юм шэнги тэбэрилдэжэ, таалалдажа, уйлалдажа байгаа һэмди. Баяртайшые, уйдхартайшые Илалтын үдэр байгаа һэн. Гэртээ ерэхэн хойномни «Эсэгын дайнай II шатын орден» барюулаа һэн.

Үбгэн абамни «Коммунизм» колхоздоо элдэб ажалда хүдэлөө, осеменатораар, учетчигоор, бухгалтерээр хүдэлһэн юм. Үрөөһэн хүлтэй хадаа юм гү, үбһэнэй халуун хаһада һүри хаяхадаа, олигой шадалтай, һуумгашаа бухалые бухал зандань гэхээр асалаад һүрийн үндэр болотор хаяжал, хаяжал байдаг һэн. Морин косилкаар үбһэ сабшаха, морин тармуурта һуугаад үбһэ тармаха, эхэ хонидые үрэжүүлхэ хэрэгтэ хам оролсохо – иимэл байгаал даа минии үбгэн абамни. Илалтын 70 жэлэй ойн баярай үедэ Цырен Намдаков үбгэн абаяа омогорхол дүүрэн дурсан хананабди.

БҮЛЫН ТҮҮХЭ...

Адиса Бурунова

Буряадай Үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадай 6-дахи классай хурагша

Гэр бүлын түүхэ... Минии ханахада, гэр бүлын түүхэ хүнэй наһанда тон амин шухала. Минии гэр бүлэ ехэ эбтэй эетэй, би өөрыгөө тон жаргалтайб гээд тоолоноб. Хайндэрэй үедэ манай гэр бүлын гэшүүд булта сугларжа, томо столоо амтатай эдегээр шэмэглээд, дүхэриглэн хуужа, һонин һорьмойгоо хөөрэлдэдэг хайн хайхан заншалтай юм. Би өөрынгөө гэр бүлэдэ ехэ дуратайб. Минии аба эжы хоёр үхибүүдэйнгөө түлөө ханаагаа зободог,

бидэндэ хайн эрдэм мэдэсэ, хайхан байдал бэлэглэхын тула тон ехээр оролдодог юм. Нанан соогоо табиһан зорилгоёо бэлүүлхын тула аба эжын тухаламжа, түшэг тулгуури хэрэгтэй. Манай гэр бүлэдэ өөрын хайхан заншалнууд бии юм. Аха зоние хүндэлжэ, дүү хүние дүнгэлсэжэ ябаарай гэжэ хэлэһэн эжын үгэнүүдые ходо ханажа ябадагби. Хайндэрэй үедэ бэе бээе гоёор, үнэн зүрхэнһөө амаршалдагби, бэе бээе бэлэгүүдые барюулдагби. Хаяхана хүгшэн абын обог намайе ехэ һонирхуулба. «Жигжитов» гэхэн обог буряад зонийнгоо дунда мэдээжэ, олон хүн иимэ обогтой байдаг. «Жигжит» гэхэдээ, түбэд

үгэһөө гараһан удхатай, «һүзэг, этигэл хадага-лагша» гээд оршуулагдана. Мүн тиихэдэ намда юундэ «Адиса» гэжэ нэрэ үгэһэн тухай аба эжыһэнь һурааб. Дасанда иимэ нэрэ үгөө, «адислаха» гэһэн үгэһөө минии нэрэ бии болоһон түүхэтэй. Үшөө тиихэдэ иимэ нэрэ мусульман зондо байдаг юм байна. Зурхай уншахада, Адиса гэжэ нэрэтэй зон омогдорюун зантай, өөрынгөө ханагшаар бүхы юумээ бүтээдэг, зорихон зорилгоёо заабол хүсэлдүүлдэг, һуралсалдаа, ажал хэрэгтээ амжалта туйладаг бэрхэ зон юм гэжэ бэшээтэй байна.

Сүлөө сагтаа, гэртээ байхадаа, гэр бүлынгөө гэрэл зурагуудыг гаргажа, хараха, шэнжэлхэ дуратайб. Эжымни бага наһан тухайгаа һонин ушарнуудыг хөөрэдэг юм. Намайе хүгшэн абадаа адлиш гэжэ ходо хэлэдэг. Хараад үзэхэдэмни, хүгшэн абын абари зан намда үгтэһэн шэнги. Минии эжын гэртэхин ехэ һайн зон байһан юм.

Хүгшэн абамни 1948 ондо Захааминай Далахай нютагта түрэхэн намтартай. Хонгоодор угтай Борис Лайдапович Санагын дунда һургуули амжалтататайгаар дүүргэһэнэй удаа, Зүүн зүгэй технологическэ институт дүүргээ. Һургуулидаа ехэ һайнаар һурадаг байгаа гэжэ аттестадыень хараад мэдэхээр. Дээдэ һургуули түгэсэжэ, түрэл нютагаа бусажа, парткомой ажал эрхимээр ябуулаа. Хүгшэн эжымни Зоя Санжиевна, Далахай нютагай фельдшерээр бүхы наһаараа хүдэлхэдөө, хэдэн мянган зоной ами наһа абарһан габыятай. Нютагһаа холо, хүдөө газарта малшадай үбдэшэхэдэ, һүнийн харанхыда бодоод ошохо, түргэн туһаламжа үзүүлхэ, эмнэхэ, хүл дээрэнь бодхоохо гэжэ ходо оролдожо байдаг һэн. Тэрэ үедэ хүнгэн автомашина гэжэ байгаагүй. Эжымни морёор, трактораар малшадта хүрэжэ, эм дом тарааха, бэеын элүүр энхыень ходо шалгажа байдаг һэн. Бэе бээдээ тон ехээр

дуратай хүгшэн аба эжы хоёрни, бэе бээтэйгээ нэгэтэшыг хахасаагүй, ходол хажуудаа ябалсаа. Аймагтаа, нютагтаа хүнүүдэй дунда хүндэтэй, ямбатай ябаһан хүгшэн абамни совхозой директорээр хүдэлхэдөө, ехэ ажал ябуулдаг байгаа. Нютагайнгаа зоной ажабайдал һайжаруулха, совхозойнгоо үхэр малай тоо толгой олошоруулха талаар оролдожо, нэгэтэ бэшэ, хүндэлэлэй грамотаар шагнагдаһан габыятай. Зунайнгаа амаралтын үедэ эжынгээ түрэхэн Далахай нютаг айлшалжа ерээб. Тэндэхи үндэр наһатай зонтой уулзажа хөөрэлдэхэдэмнай, хүгшэн аба эжы тухаймни дулаанаар дурсаһан, магтаһан зон ехэ олон байгаа. Би омогорхон шагнажа һуухадаа, эжыгээ ехэтэ хайрлааб. Юундэб гэхэдэ, минии эжын үшөө һургуулийн наһанай байхада, эжынь наһа баража, эжыгүй үлэжэ, үншэрһэн юм. Удаань оюутан ябахадань, абань наһа бараа. «Һайн хүнүүд эртэ наһанһаа хахасадаг» тухай хүн зон хэлсэдэг. Тээд хүгшэн аба эжымни хэһэн һайхан хэрэгүүд, түрэл нютагайнь зоной зүрхэ сэдхэлдэ, ухаан бодолдо мүнөө болотор ханагдажа байхадань, нэгэ талаараа би ехээр омогорхоноб, нүгөө талаараа уярнаб!!! Эжын хэлэхэнэй ёһоор, иимэ ехэ үндэр нэрэ зэргэтэй, хүндэтэй аба эжы хоёрой буян үри хүүгэдтэнь ерэжэ, түрэхэн үхибүүдынь нэрыень нэрлүүлжэ ябана ха юм. Бүхы үхибүүдынь дээдэ мэргэжэл абажа, гэр бүлэ зохёожо, үри хүүгэдыг түрэжэ, ан-бун ажаһууна. Гэр бүлынгөө түүхэ һайнаар мэдэжэ ябаха хэрэгтэй. Энэ хадаа хүнэй наһанда тон хэрэгтэй. «Гараһан гарбалаа, түрэхэн түрэлөө мэдэжэ яба» гэһэн буряад арадай сэсэн мэргэн үгэнүүд бии ха юм. Инаг дуранай хүсэлөөр, бурханай заяагаар хуби заяагаа ниилүүлжэ, эбтэй эетэй ажаһууха хэрэгтэй. Уг гарбалаа һайнаар мэдэхэ, гэр бүлынгөө түүхэ шэнжэлжэ энэ ажалаа саашань үргэлжэлүүлхэ зорилго намда бии.

Таня Балдаева

Эрхүү можын Оһын аймагай Үбэсын дунда хургуулийн 6-дахи классай хурагша

Минии үбгэнабамни Владимир Васильевич, хүгшэн эжымни Любовь Николаевна Балдаевтан уг гарбал тухайгаа бидэндэ хөөрэдэг. Манай уг элинсэг абамнай Балдай гэжэ хүн байһан юм. Балдайн хүбүүн Ушхан, Ушханай хүбүүн Гаврила, Гаврилын хүбүүн Шада, Шадын хүбүүн Васили, Василиин хүбүүн Владимир, манай үбгэн эсэгэ Владимир Юра, Алик, Василий гээд гурбан хүбүүтэй юм. Минии абамни Юра гэжэ нэрэтэй. Хүгшэн эжымни хургуулийн хурагшадта буряадууд ямар эдеэтэй байһан юм бэ гэжэ хөөрэдэг байгаа. Хониной нэрэтэ мяхануудые айлшанда табихадаа, яагаад табидаг юм бэ гэжэ хургадаг байгаа. Би заа-зуу ойлгожо абадаг боложо байнаб. Буряад эдеэ яагаад шанахаб гээд заажэ үгэдэг. Үбгэн абамни манай нютагай элитэ уран зохёолшо Аполлон Иннокентьевич Шадаев тухай хөөрөжэ үгэдэг. Зарим зохёолнуудыень суг хамта уншадагбди. Манай Үбэсын дунда хургуули Аполлон Шадаевай нэрэмжэтэ юм.

Буряадай гүрэнэй Ехэ хургуулийн багша байһан Золхоев Валентин Игнатьевич, мэдээжэ поэт Мэри Матвеевна Хамгушкеева манай Үбэсэ нютагһаа уг гарбалтай юм.

Үбгэн абамни удхаяа уһа руу табингүй, Балдаев обогоо найнаар абажа ябаха гээд хургадаг. Гэртээ бүлэ соогоо буряадаар хөөрэлдэдэгбди. Серафима Николаевна Балданова багша буряад хэлэ заадаг. Буряад шүлэг, дуу, оньһон үгэнүүдые, таабаринуудые мэдэхэ болообди.

Ивалгын дасанда болодог буряад хэлэ мэдэсын «Эхэ хэлэн – манай баялиг» гэхэн урилдаанда хабаададагбди. Урилдаанда ошоходомни төөдэймни буряад тэрлиг, малгай гоёор оёо, буряад гутал оёод үмэдхүүлээ һэн.

Би мандагар болоходоо, буряад хэлэнэй багша болохо ханаатайб.

Тармашкинова Маша, Бельгаева Вика

Эрхүү можын Оһын аймагай Үбэсын дунда һургуулиин һурагшад

Бидэ хоюулаа хүгшэн эжынэрээ дахаад арадай аман зохёолой «Уряал» бүлгэмдэ ябадагбди. Тэндэ буряадаар дуу дуулажа һураабди. Ёохор хатархада гоё байдаг. Буряад хубсаһаа үмдэхэдэ ямар гоёб даа гэжэ ханадагбди.

Нёдондо 2016 ондо Ойхоной аймагай Хоторук нютагта арадай дуунуудай 5-дахи урилдаанда манай «Уряал» ансамбль 2-дохи һуури эзэлээ һэн. Тэндэ арадай дуунуудые дуулаабди.

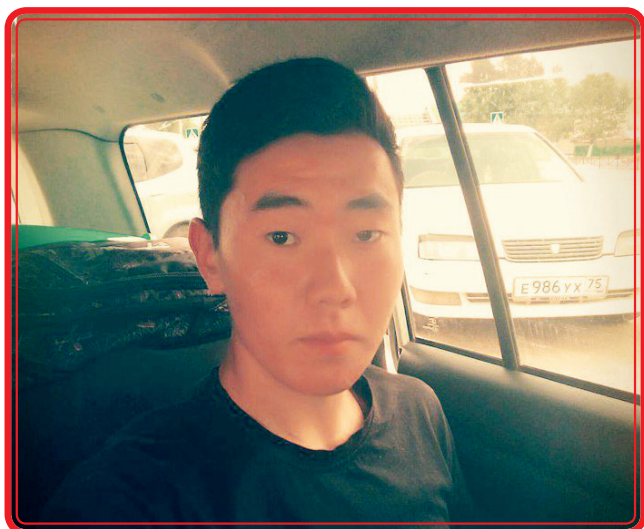
Төөдэй, эжынэрнай олон дуунуудые мэдэхэ. Бидэндэ үльгэр, домог, таабари, оньһон үгэнүүдые заадаг. Уг гарбал, удха тухай хөөрэдэг.

Маша Валерын, Валера Лаврентиин, Лавренти Петрой, Петр Танганай, Танган Тармошкэйн, Тармошкэн Татарай гээд мэдэхэб.

Вика Артурай, Артур Генэрэй, Генэр Мантагай, Мантаг Михайлын, Михайла Бельгайн, Бельгай Билсайн, Билсай Гэрэлэй, Гэрэл Моншогой, Моншог Бэхээлхэнэй, Бэхээлхэн Баянай, Баян Хусайн, Хуса Торойн, Торой Онгойн гээд хадужа абааб.

Төөдэймни баабай Ангаа, Ангаа һамасай, һамас Ильягай, Илья Халмаһай, Халмат Монзойн, Монзой Бадрянай, Бадряан Бүриин, Бүри Ошорхой, Ошорхон Бэхээлхэнэй, Бэхээлхэн Баянай, Баян Хусайн, Хуса Торойн, Торой Онгойн гээд олон үе уг удхаа төөдэйһөө мэдэхэ болооб.

Төөдэйһэрнай иигэжэ захидаг: «Һургуулидаа хайн һуража хүн бологты. Хүдэлмэридөө бэрхэ ябахадаа урагшатай, жаргалтай ябахат. Яһа уһаа мэдээд ябагты. Онгой яһанай гээшэт. Айлтнай Борохаал. Хаанашье ябахадаа, ууһан уһаяа, нютаг нугаяа ханажа ябаарайгты».

Бадмацыренов Бата

Агын гимнази-интернадад 11-дэхи
классай нурагша

Минии үбгэн абамни Батажаргал Эрдынеевич Бадмацыренов Дунда Агын Сахюрта ньютагта 1933 ондо түрэнх юм. Эсэгын дайнай үедэ хэр жаахан байбашье, ахай абгайнараа дахаад колхозой ажалда хамхалсаһан намтартай юм. Тэрэ дайнай ара талын ажалай ветеран. Бурядад гүрэнэй багшанарай дээдэ нургуули дүүргээд, Урда-Агын, Сахюртын нургуулинуудта буряад хэлэ бэшэг заагаа, интернадые даагшаар хүдэлжэ байхадаа, малшадай, хаалишадай, таряан ажалшадай хүүгэд интернадта гэртээ байһандал эдеэлээд, унтаад, номоо үзээд байхын түлөө, аба эжынэрын хүүгэдтээ ханаагаа зобонгүй ажалаа хэхын түлөө оролдожо ябаһан юм. Тэрэ бүхы наһаяа залуу үетэниие нурган хүмүүжүүлгэдэ зориулһан байна.

Ашанар, зээнэртээ буряад арадай нургаал заабаринуудые зааж, хөөрөжэ, угайнгаа һарбаалжан харуулжа, Улаалзай хүбдүүд уг гарбал тухай, угай түүхэ домог хөөрэдэг юм.

Барга Баатар гурбан хүбүүтэй байһан: Олюудай, Буряад, Хоридой. Хоридойн ехэ хатан Баргажан-гуа Алан-гуа гэжэ басага түрэнх. Хоёрдохи Шаралдай хатанһаа табан хүбүүд: Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд, Гушад, Шарайд түрэнх. Гурбадахи Нагадай хатанһаа зургаан хүбүүд: Харгана, Худай, Бодонгууд, Сагаан, Хальбан, Батанай түрэнх. Алан-гуа басаган Добуу мэргэн нэрэтэй хүбүүндэ хадамда гаранһан, тэрэнэй уг удамһаа Эзэн Чингис Хаан түрэнх юм.

Барга Баатар — Хоридой — Хүбдүүд — Улаалзай — Буурал — Һүүрэл — Сүхэ — наарал — Һахал — Өөдэй — Мүнхэ — Иван — Солбон — Даши — Санжи — Эрдэни — Бадмацырен — Батажаргал — Мүнхэ — Бата гээд би хорёод үе угаа мэдэхэб.

Батажаргал үбгэн абамни эсэгын талын түрэлнүүдые яһан түрэл, эхын талын түрэлнүүдые шуһан түрэл гэжэ нэрлэхэ гээд нургадаг.

Нэгэ айлай үхибүүд – аха дүүнэр болоно. Абын түрэлхид – абганар, эжын түрэлхид – нагасанар болоно.

Бидэнэр уг удамаа, түрэл гаралаа мэдэдэг байха ёһотойбди. Энэ хадаа тон шухала. Буряад арад ямаршые генетикэ гэжэ эрдэм мэдэхэгүй байһан аад, дүтэ түрэлэй шуһа холисолдуулхагүй гэжэ сэсэ мэргэн ухаан бодолтой байна гэжэ үбгэн абамни хөөрэдэг.

Би ехэ болоод, айл бүлэ болоходоо, үхибүүдээ уг гарбалай һарбаалжан мэдэдэгээр нургахаб.

Раднаева Баярма

Хурамхаанай 2-дохи дунда хургуулийн 6-дахи классай хурагша

Угай харбаалжа зохёожо эхилхэдээ «уг гарбал» гэжэ үгын удха мэдэдэг болооб. Уг гарбал гээшэ нэгэ угай хүнүүдэй хэдэн үе тоолоһон бүридхэл. Буряад ёһо заншалаар хүн бүхэн хадаа өөрынгөө адагынь долоон үе, шадаа хаа, арбаад үе мэдэхэ ёһотой. «Уг түрэлөө мэдэхгүй хаа, дүүтээ гэрлэжэ болохо, шуһаа нэгэдхээжэ болохогүй, үхибүүдын үбшэн гараха» гэжэ урданай зон хэлсэдэг байгаа. Урданаймнай эхэ эсэгэнэр угаа таһалхагүйн тула ехэл оролдодог, үрийн хүлдэ гуйжа үргэдэг, мүргэдэг, хүнһөө хүүгэдые үргэжэ абадаг байгаа. Урдандаа газар газарта уг угаараа һуудаг байһан, уг унгинарайнгаа ажаһууһан орон нютаг, бууса аргагүйгөөр сахидаг, тахидаг байгаа.

Угайнгаа бэшэг шэнжэлхэ гээшэ ехэ хэрэгтэй ажал. Баабаймни Эрдэни Хобитуевич, эжымни Соелма Доржиевна хоёрни баргажанай

буряадууд. Баргажанай буряадууд Эрхүү аймагһаа, Ленэ мүрэнһөө 1740 ондо ерэнхэй. Эндэ найман уг байрлаа – Галзууд, Һэнгэлдэр, Шоно, Абзай, Баяндай, Булагад, Эмхэнэд, Сэгээнүүд. Баабаймни алдарт суута энэ Арзгун нютагай, эжымни домогто Элһэн тоонтотой. Минии угни баабайгаараа – Обхор Галзууд, хүн баабайгаараа угаа нэрлүүлдэг. Галзууд угтай хүниие гааруулжа болохогүй, галзууржа болохо гэжэ эндэхи зон хэлсэдэг. Ехэл аймшагтай шанга уг.

Эжымни уг – Һэнгэлдэр Номол, аргагүй баян түүхэтэй. Минии уг гарбалда модошо, дархаша, дууша, зугааша, шүлэгшэ зон олон даа. Би тэдэнэйнгээ хайн бэрхыень хуу абажа гарааб. Угаа уһанда хаяхагүйб, урагшатай, урматай ябахаб. Алиш талаараа тэгшэ, алтан мэтэ абганар, наран мэтэ нагасанараа дахахаб. Набшаһан мэтэ зээ басаган Баярмааб.

Бархан уулын хормойдо Соодойн Сэдэнэй дайдада, Янжама бурханай газарта Хоёр найхан уг нэгэдхээд, Хүхюу басаган түрэнхэйб. Буряад арад уг гарбалайнгаа урда айхабтар

ехэ уялгатай, тэдэнэй нэрые хухалжа болохогүй. Нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара гэжэ үхибүүдээ һургадаг. Тэрэнь ямар удхатайб? Һайнаар ябаха хэрэгтэй, Һайн хэрэг хэхэ хэрэгтэй.

Буряадууд баабайгаараа угаа нэрлүүлдэг. Тиимэһээ би Баярма, баабайм Эрдэни, Эрдэни Хубитын, Хубита Раднын, Радна Ошорой, Ошор Буляанай, Буляан Ярбуугай, Ярбуу Обхорой, Обхор Галзуудай. Хүн долоон үе мэдэхэ ёһотой, би арба гаран үе нэрлэнэб.

Минии нагасым талада Һабай баатар байһан. Тэрэмнай амаргүй шанга хүн байгаа. Үшөө Соодой лама ехэ гэгээн ламхай, зуун жэл соохиие урид мэдэдэг байгаа. Соодой ламхайн субаргань Элһэн нютагта бодхоогдоо. Мүнөө жэлдэ энэ Угнаасайн талада субарга баригдаа. Соодой ламхайн түрэнһэн нютаг – Элһэн, гэбэшье Угнаасайда ургы болон Һалбарна.

Баабаймни Эрдэни Хобитуевич гурбан хүбүүдэй нэгэн. «Тэргэнэй мөөр шэнги мухаридаг» тээли хүбүүн. Тээли хүбүүн, дунда хүбүүниинь болоно. Дээрээ дахаха Жаргал ахатай, дороо дахуулха Баяр дүүтэй. Баабайм эсэгэ гэртээ ори ганса хүбүүн. «Нэгэнһээ газар дүүрэхэ», Хубита гурбан хүбүүтэй, дүрбэн ашатай болоод байна.

Эжымни эхэ, эсэгэ ехэ үнэр баян, арбаад үхибүүдтэй айл. Минии нагаса баабайтан юһэн

үхибүүдһэнь арбан табан зээнэр, арбан гурбан гушанар. Тиимэһээ минии нагаса тала ехэл олон урагуудтай.

Элһэн нютагай эжынэр далаад оноор Росси гүрэндэ үхибүү түрэнһэнэй тоогоор 3–дахи һуури эзэлһэн. Янжама бурхан олон үхибүүдые үгэдэг гэжэ эжымни хэлэдэг.

Би Обхор Галзууд Һэнгэлдэр Номолой уһаа таһаржа, хоёр шанга уг залгажа, улам бэрхэ басаган болохые оролдохоб. Угаа хүл дороо гэшхэнгүй, ууган Буряадайнгаа ёһо барихаб. Үри хүүгэдтээ, үетэн нүхэдтөө ойлгуулхаб.

Угайнгаа бэшэг шэнжэлхэ гээшэ ехэ хэрэгтэй ажал.

Угаа хүндэлхэб, үглөөнэй сай үргэхэб. Удаан жаргалтай, ута наһатай ябахаб!

Угай һарбаалжа ба угай ном зохёожо һураха гээшэ ехэ һонин байгаа. Уг гарбалтаяа танилсахадаа ехэ олон һонин юумэ мэдэдэг болооб. Минии уг соомни иимэ мэдээжэ зон бии байгаа гэжэ мэдэжэ абааб. Угайнгаа ном зохёожо эхилхэдэ аба эжы, хүгшэн эжы ба үбгэн аба, нагаса эжы ба нагаса аба тухайгаа ехэ юумэ мэдэхэ болооб. Энэ ажалаа саашань үргэлжэлүүлхэб. Хүн бүхэн уг гарбалаа Һайнаар мэдэжэ, хүндэлжэ, гутаахагүй гэжэ оролдожо ябаха ёһотой. Угайнгаа бэшэг шэнжэлхэ гээшэ ехэ хэрэгтэй ажал.

МОДОНОЙ ҮНДЭН ГАЗАР ДООГУУР, ХҮНЭЙ ҮНДЭН ГАЗАР ДЭЭГҮҮР

Халзанов Дамбинима

Мухар-Шэбэрэй аймагай Хушуун-Үзүүрэй дунда һургуулийн 11-дэхи классай һурагша.

Би угайнгаа түүхэ ехэ мэдэхгүйб. Тиимэһээ гэр бүлымнай хадагаламжада байһан урданай бэшэгүүдые, бүлын хадагалжа байһан гэрэл зурагуудые хаража, хүгшэд үбгэдһөө һуража өөрынгөө уг гарбалые шэнжэлэн хаража үзэхэ зорилготойб. Энэ ажалдамни манай нютагай мэдээжэ эрдэмтэн Владимир Цыбикдоржиевай бэлдэһэн манай угай һарбаалжан ехэ туһалаа. Эндэ түрэл гаралаймнай худалнууд, хоорондохи харилсаа холбоонууд харуулагдаа. Энэниие хараад байхадаа, би мүнөө уг гарбал гэжэ юун гээшэб, юунэй түлөө энэ хэрэгтэйб гэжэ ойлгодог боложо байнаб. Хүбдүүд угһаа эхитэй элинсэг хулинсагуудни өөрым бэе хүрэтэр хэдэн үе даажа асарааб гэжэ харуулха дуран хүрэнэ.

1. Минии элинсэг хулинсагууд хадаа Сахилгата гэжэ алдаршаһан буусада ажаһууһан юм. Минии хулинсаг үбгэн Хэшэг гэжэ нэрэтэй 1779 оной, Хэшэгэй бага хүбүүн Буда, 1816 ондо түрэхэн. Будын бага хүбүүн – Шагжа – Гэдэб зайһан, 1857 оной. Баруун-Хүбдүүдэй управын Хориин дүүмэдэ һунгагдаһан XIX зуун жэлэй һүүлдэ. Хүбүүнийн Чимит (1883-1937) – Галтай-Барай управлениин староста. Һамганиинь Норжима Будаева (1884-1979), Харгаһата нютагай, 4 үхибүүдтэй байгаа.

1. Цырен-Пунсык (1907-1943) Агуухэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда Курска дугыда һураггүй үгы болоһон

2. Сультим (1911-1993)

3. Янжима (1918-2008)

4. Гунгаа (1924 ондо түрэхэн) – Буряад арадай поэт

Шэмэдэй ехэ хүбүүн – Цырен-Пунсэк – минии үбгэн аба болоно. Минии эжы Людмила Цыренпунсыковна багшаар хүдэлжэ, мүнөө наһанайнгаа амаралтада, иигэжэ хөөрэнэ: «Абамнай 1941 оной декабриин 25-да хоёр бага басагадаа, хүгшэн эжыгээ ба дүү хүбүүгээ орхёод, Агуухэ Эсэгийн дайнда мордоо». Үбгэн абамнай 1943 ондо июлийн 21-дэ наһа бараа, Тула хотодо хүдөөлөөтэй. «Книга памяти» соо тиигэжэ бэшээтэй. Эжымни иигэжэ хөөрэнэ: «Абамнай Хяагтын багшанарай техникум дүүргээд, Буряад-Монголой газетэдэ редактораар хүдэлөө. 1935 ондо бэрхээр хүдэлхэдэнэ,

ахамад редактораар Захааминай аймаг эльгээгдээ. 1941 ондо дайнда ошоод, бусаха талаан үгы байшоо». Фронтһоо эльгээһэн бэшэгүүдыень эжымнай юунһээшье үнэтэйгөөр гамнадаг. Бэшэг соогоо иигэжэ бэшэнэ:

«Амар мэндын тэмдэг! Хайрата дүү Гунга, шамдаа аяар холо нютаһаа амар мэндын тэмдэг альганай зэргэ саарһан дээрэ бэшэн эльгээхэ зуураа, эхин түрүүн баруун гарышни бажуун барижа амаршалнаб.

Шиниингээ алтан һонорто һонирхуулжа бэшэмээр юумэ фронто дээрэ юу байха һэм даа. Би хадаа ямаршье үгы олон нүхэдэй дунда бэе мэндэ ябагдана. Сүлөөтэ арадай дайсан болохо, булин шуһаар умда хэжэ, хүнэй мяхаар хоол хэжэ ябаһан үлэн үмхи гитлеризмые уй бута сохилсохо, уг үзүүрээрнь үгы хэлсэхэ – иимэ зол намдаш тудда. Буу гартаа барижа, Эхэ ороноо хамгаалхаһаа ондоо ямар дээдэ зэргын хүндэлэлгэ байха бэлэй.

Би хадаа хүнэй хүбүүдһээ дутангүй, хүнэй хойно оронгүй – алхашье сухарихагүйб – гэжэ бата зорилго табяад ябагдана. Энэ хадаа хүн бүхэнэй арюун уялга юумэ бэээ».

Дайнай гал бурма соо ябаһан буряад сэрэгшын энэ бэшэг уншаад, хэншье уярхал даа. Манай хүбүүд иимэл бэрхэнүүд лэ даа – хаана-яанашье, ямаршье аюулта дайн байлдаанда ябаашье хаа, гэртэхиндээл ханаагаа зобохо!

Эжымни хэлэдэг: «Ямар гоёор бэшэнэ гээшэб. Амиды байгаа хаа, мэдээжэ поэт болохо һэн. Гунгаа баабайдал адли мэдээжэ поэт болохо байгаа».

Дүү хүбүүнийн Буряад арадай поэт Гунга Гомбоевич Чимитов болоно. Гунга Гомбоевиче мэдэхгүй хүн Буряад орондо үгы юм. Манай һургуулида 1995 ондо уран зохёолой музей нээгдэһэн юм. Би хадаа энэ музейн экскурсовод болоноб.

Дунда хүбүүнийн Сультим Гомбоевич – Сталинградска байлдаанда тулалдаһан, алтан гартай хүн байгаа. Манай һургуули, интернат, клуб барилсаа.

Дүү басаганиинь – Янжима Гомбоевна – залуу наһандаа тракторта, полуторкада хүдэлөө.

Үшөө нэгэ бэшэг соогоо үбгэн абамни Гунгаа дүүдээ иигэжэ хандана: «Ши хадаа томо болоош! Үхибүүн зангаа орхихо ёһотойш. Большевик эрмэлзэлтэй байха ёһотойш. Энэ

тэрэнэй үгэдэ орохо хэрэггүй. Тиимэһээ ши хадаа гэрэй эзэн болобо гээшэш. Эжыгээ найнаар хараха ёһотой. Минии бүлэ баһа харалсана бэээш. Эзэн болобоб гээд – архи, тамхи уугаад, ажабайдалаа харангүй тэлэжэ ябабаш».

Минии эжын талаар уг гарбал иимэ: Мардай – Даблай – Буянто – Цэхир – Мүнхэ – Цэдэп – Бимба – Очир – Гарма-Хандасу-Норжима – Цырма – Нима – Пурбо – Жалма.

Гарма (прапрадедушка) ба Хандасу (прапрабабушка) 5 үри хүүгэдтэй байгаа: 3 басагад, 2 хүүбүүд. Хандасу эжы ехэ ажалша, бэрхэ хүн байгаа, 1925-1926 онуудаар грамотаар шагнагдаһан байгаа, Москва хото ВДНХ ошохо гэжэ байтараа, элдэб зүйл боложо болиһон байгаа. Хоёр хүүбүүдын дайнда ошожо, бусаха талаангүй байшоо.

Гармаев Нима Очирович, 1926 ондо түрэнхэн, 1941 оной октябрь нарада 16 наһандаа дайнда ошоо, 1944 оной февраль нарада алуулжа, Волково нютагта, Ворошиловградад хажууда хүдөөлөөтэй.

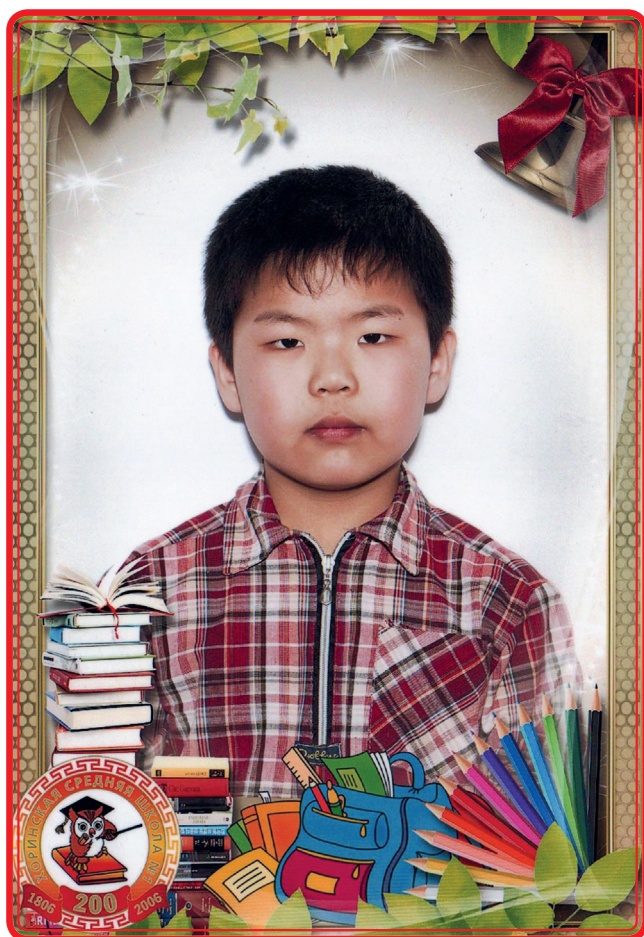
Гармаев Пурбо Очирович, 1923 оной, 1942 ондо нураггүй үгы болоһон байна.

Эжымни түрэлхид соо багшанар, бухгалтернууд, алтан тушаалтад олон.

Бидэ, мүнөө сагай үхибүүд, уг гарбалаа, ёһо заншалаа мэдэжэ, буряад хэлээ һэргээжэ, орон нютагаа дээшэнь үргэхэ ёһотойбди. Саашань хэлэхэдэ, жэл ошохо бүри үсөөн лэ дайнай ветеранууд үлэжэ байна, тэдэниие орон түрэмнай, бидэшье, залуушуул, гар дээрээ үргэжэ, дүмэжэ, туһалжа байха ёһотойбди гэжэ би һананаб.

Хүн бүхэн долоон үеһөө уг гарбалаа сээжэ мэдэхэ ёһотой. Эхэ эсэгынгээ уг гарбалые мүнхэдөө мэдэжэ ябаха, үндэр нэрыень дээшэнь үргэжэ, уг гарбалаа саашань үргэлжэлүүлхэ, хүнэй зэргэ хүн болохо манай уялга.

БИ ХУДАЙ ОМОГОЙБ...

Сультамов Буянта

Хориин нэгэдэхи дунда хургуулийн 6-дахи классай хурагша

Минии нагасанарай уг гарбал Хориин арбан нэгэн эсэгын Худай омогой болоно.

Угайнгаа харбаалжанай гэрэл зураг харахадамни тон хонирхомоор байдаг.

Эжидээ заалгаад, нагасанарайнгаа уг хадужа абахаяа сээжэлдэнэб.

Буряад ёһо заншал, түрэл арадайнгаа түүхэ мэдэдэг болохоёо хананаб. Номой санда хонин-хонин номуудые уншадагби. Наяхан абгамни Эрдэни-Хайбзан Галшиевай «Бэлигэй толи» ном бэлэглээ юм. Бултыень үшөө уншаадүйб. Тиигэбэшье нэгэ бадаг уншаһанаа эндэ танай хонорто табихам:

Заримдаа өөрын инаг садантаяа

Наада энеэдэ багахан тэды эрхилхэ.

Тэрэшье хадаа

Инагай зулые тэжээгшэ тоһон мүн.

Минии уг гарбалай харбаалжан:

Хоридой---Худай---Золгюур---Мэнхээлэй--
-Ханхаалай---Хүүһэн---Ёлтогой---Үхи---Мон-
хой---Баянхан---Нугаһан---Ушархан---Ноб-
шо---Жамба(Бүхэ)---Номооли---Абида---Он-
хотой---Онхосой---Сультим---Бальжинима---
Цырен---Дондок---Баатар---Буянта

Уг гарбалаа шэнжэлхэдээ, хурагшалхадаа олон түрэлөө мэдэхэ болооб, олон юумэн тухай бодолгото болодог болооб. Хургуулияа түгэсхэхэдөө, түүхэ шэнжэлдэг мэргэжэлтэн гү, али буряад хэлэ бэшэгээ шудалдаг хүн болохоёо хананаб.

Хоридой мэргэн эсэгэмнай, хуһан модон сэргэмнай, хори буряад гарбалнай гэжэ хори буряадууд шүтэжэ, мүргэжэ, хүндэлжэ ябадагбди. Эхэ байгаалидаа, уһа голдоо, тала дайдадаа гамтайгаар хандаха ёһотойбди. Элинсэг хулинсагаймнай абажа ябаһан зан заншал бидэнэртэ, мүнөө үеын хүнүүдтэ захяа заабари гээшэ.

Цырен Цырендоржиев

Үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадай 6-дахи «б» классай хурагша

Бидэ уг гарбалаараа Яруунын аймагай Эгэтын-Адагайхид болонобди. Элинсэ-гүүдэймнай бууса Эгэтэ, Маарагта, Үдэ гэхэн гурбан голой бэлшэртэ Дүхэриг Дободо түбхинэнхэй байдаг һэн гэжэ нагаса баабаймни хөөрэдэг юм. Энэ һайхан газарта олон зуун жэлэй туршада манай угай зон ажаһуугаа.

Эндэл минии нагаса аба, Цырендоржиев Дамби Цыбикович түрэхэн намтартай. Нагаса абымни эжы, Сэбэгэй Цырен-Дулма (нютагтаа Үхинэй Цырен-Дулма) гансаараа абынгаа нэрэ нэрлүүлжэ, угаа дамжуулһан түүхэтэй. Сэбэгэй Цырен-Дулмын ори ганса Нанзат-Доржо ахай Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ Москва хотын түлөө байлдаанда Улаан Сэрэгтэ татагдаһан юм. 1943 ондо Калининска можын Невельскэ аймагта баатарлигай үхэлөөр унаһан лэ даа. Тиихэдээ Нанзат-Доржо ахайнь оройдоол 19-тэй ябаа.

Манай Цырендоржиевтантай угай аха заха Бужаа гэжэ хүн байһан юм. Хори бурядай, хүбдүүд отогой, улаалзай хүхүүрэй зон болонобди. Бужаагай Соршхон, Соршхоной Сэрэмпэл, Сэрэмпэлэй Сэбэг. Сэбэгэй хүбүүдэй нэгэн минии хүгшэн абын аба Цырен-Доржо болоно. Нэрыень нэрлүүлжэ ябаһан бидэ үринэрынь омогорхожо ябадагбди.

Манай угай һонин хүнүүд тухай гэртэхимни иигэжэ хөөрэдэг. Сэбэгэй Цырен-Дулмын нагаса талаар мэдээжэ ламанар байһан байдаг. Тиихэдээ Цырен-Дулмын эжы Долгор гэжэ нэрэтэй һэн. Долгорой аба Пүнсэг гэжэ хүн байһан юм. Пүнсэгэй ахай, Бужии абгань, баһал ехэ лама Эгэтын дасанай 4-дэхи шэрээтэ лама ябаһан намтартай. Тэрэ үедэ Эгэтын дасан гээшэмнай 400-500 ламанар болон хубарагтай, суутай ехэ дасан, ном олоор барладаг байһан гэдэг.

Үшөө манай уг соо Сэбэгэй Цырен-Дулмын абга, Сэрэн гэжэ гэгшын зиндаатай эмшэ лама ХХ зуун жэлэй 20-30-аад онуудта Эгэтын дасанда һуудаг һэн. 1930-аад онуудта хатуу хашалган хамалгын үедэ Эрхүүгэй можо руу Тулун хотын хажуугаар сүлэгдэжэ, тэндэһээ бусаагүй юм. Нагаса абамни хөөрэхэдөө, тэрэ үедэ ехэ эрдэмтэй, хурса ухаатай хүн ябаһан гэдэг.

Уг гарбал тухайгаа хөөрэхэ болоо һаа, нагаса аба эжы тухайгаа хөөрөөгүй байжа болохогүй. Минии нагаса аба Цырендоржиев Дамби Цыбикович, минии нагаса эжы Цыдыпова Цырен-Дулма Очирнимаевна хоёр багшанар юм. Бурядай гүрэнэй багшанарай дээдэ һургуули дүүргэхэнэй һүүлээр бүхэли наһаараа Яруунын аймагай Мужыхын дунда һургуулида хүдэлһэн юм. Нагаса абамни – физикын багша, нагаса эжимни – буряад хэлэнэй болон уран зохёолой багша байһан.

Минии нагаса эжы, Цырен-Дулма Очирнимаевна Цыдыповагай шабинар «Гэсэриада», «Угаа уһанда хаяагүй», «Декабристнар болон Сибирь», «Дангина», «Гэсэр» гэхэн аймагай, республикын, регион хоорондын, уласхоорондын хэмжээнүүдтэ олон удаа диилэһэн байха. 1999 ондо нагаса эжимни «Буряад Республикын соёлой габьяата ажал ябуулагша» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм.

Минии нагаса баабай, Дамби Цыбикович Цырендоржиев баһал ехэ гайхалтай хүн. Тэрэ һургуулида дүүрэн 40 жэл хүдэлөө. Мүнөө тэрэ наһанайнгаа амаралтада гаранхай, бидэнтээ ажаһуудаг. Бага наһанһаа нагаса баабаймни шатар наадаха ехэ дуратай. Минии дүрбэтэй байхада, намайешье һураһан юм.

Цырендоржиевтантай бүлэ тухай хөөрэхэ болбол, иимэ байна. Юуниинь һонин бэ гэхэдэ, манай бүлын нэрэнүүд булта шахуу уг соомнай дайралдана: Нанзат-Доржо, Сэбэг гэжэ минии нагасанар, Долгор минии нагаса абагай, би өөрөө Сэрэнби.

Цыренжапов Зандан

Яруунын аймагай Нархатын 1-дэхи дунда хургуулиин 9-дэхи классай хурагша

Үни холын сагһаа үе дамжан угаймнай домогууд ерээ. Үе хадаа нэгэ элинсэг хулинсагтай бүлэг, нэгэ түрэлэй зон болоно. Харин уг гээшэ хүнэй гарбал, унги, эхин. Элинсэг, хулинсаг болбол хэдэн үеын урдахи үбгэ эсэгийн угай хүн.

Урдань уг гарбалаа мэдэхэгүй хүн байгаагүй, юундэб гэхэдэ үхибүүдээ бага наһанһаань долоон үе хүрэтэр тоолуулжа хургадаг хайхан заншал байгаа. Үхибүүн тогтон торонгүй хургаа даража байгаад, долоон – арбан үе хүрэтэр тооложо, нэрлэжэ шададаг һэн. Эсэгэ хүн сэдхэл баян, хүндэтэй зон болон ябадаг байһан.

Эсэгийн угаар түрэл гарал зон мяхан түрэл болодог. Абын эсэгэ үбгэн аба болоно. Үбгэн абада аша хүбүүд амтатай гэхэн үгэ бии. Энэ 3-дахи үе болохо, саашань тоолобол, ашаһаа гуша, гушаһаа дүшэ гээд нэрлэгдэнэ.

Би Нархатын нэгэдэхи дунда хургуулиин 9-дэхи ангиин хурагша болоноб. Зандан гэжэ нэрэтэйб. Би хадаа Солбоной хүбүүн, Үбгэн аба Жалсандоржын аша, Үндэр Үбгэн абын гуша, хулинсаг Цыренжабай дүшэ болоноб. Энээн тухай угай бэшэг, угай харбаалжан харуулна. Долоон үе тооложо нэрлэбэл, иимэ байна.

Хулинсаг – Бадла, Бадлын Жамса, Жамсын Цыренжаб, Цыренжабай Норбожамсо, Норбожамсын Жалсан-Доржо, Жалсан-Доржын Солбон, Солбоной Зандан.

Моотхон харгана угай Цыренжабай Норбожамсатан Хангир нютагта түбхинэн хууһан намтартай. Залуу наһанһаа хамтын ажал байгуулха, колхоз эмхидхэлгэдэ оролдоһон, өөрынгөө хубита оруулһан габыатай.

Түбшэн даруу зантай, ажабайдалаа дүүрэн хамгаха дүй дүршэлтэй, хожом холые бодохо ухаатай хүн байһан. Төөдэй болохо һама Очировна Норбожамса Үндэр аба хоёр басаган хүбүүн хоерые үндылгэжэ, хүнэй зэргэ хүнүүд болгоһон.

Төөдэй уран гартай, буряад хубсаһа, тэрлиг, дэгэлнүүдые, малгай, гутал – бултыень уран наринаар оёдог, гоёодог һэн. Мүнөөшье оёһон юумэниинь хадагалаатай байдаг. Һама Очировнагай түрэхэн эсэгэ мүнгэшэ дархан, алта мүнгөөр эхэнэрэй гоёолто, һиихэ, бэһэлиг, эрэшүүлэй хутага, гаһа гэхэ мэтэ зүйлнүүдые бүтээдэг байһан. Эсэгийнгээ уран гарай эди шэди ехэ басаган һама абаһан гэжэ ойлгоноб. Буряад орон соогоо мэдээжэ болоһон Раднаев Шираб-Жамсо Дондокович уран зурааша, онсо шэнжэтэй зурагуудые зурадаг. Энэ хүмнай төөдэйн дүү Дондог нагасын хүбүүн болоно. Угай үшөө олон үеын зондо хүртэхэ байха гэжэ найдагдана.

Минии үбгэн аба Жалсан-Доржо Норбожам-сеевич 1946 ондо түрэнхэн, 70 наһанай дабаанда хүрэжэ ябана. Түрэл хургуулидаа пионер, комсомолой гэшүүн, спортын нааданда эдэбхитэй, шуран хүн байгаа. Колхоздоо механизатор мэргэжэлтэй хүдэлжэ, түрэл ажахын хүгжэлтэдэ өөрынгөө дүй дүршэлөө дээшэлүүлхэн, амжалтанууды туйлаһан намтартай. Мүнөө үень наһанай амаралтада хүгшэн эжытэй хүнгэн хуужа байна даа. 6 хүүгэды (4 хүбүүн, 2 басаган) үндылгэн хургажа, дээдэ хургуулинууды дүүргүүлжэ, гэр бүлэтэй, ажал хүдэлмэритэй болгоһон габыятай. Хүндэтэй хүгшэн аба, нагаса баабай, ашанар, зээнэрээ тойруулан, эрхэлүүлэн байдаг.

Хүгшэн эжы Гыма Базаржаповна багша мэргэжэлтэй, 45 жэлэй туршада түрэл хургуулидаа ород хэлэ ба литература заажа, олон тоото хурагшады ажабайдалай харгыда гаргалсаһан намтартай. «Арадай гэгээрэлэй отличник» гэхэн үндэр нэрэ зэргэтэй, олон Хүндэлэлэй грамотанууд ажалайнь амжалта гэршэлнэ. Мүнөөшье ханаа амар гэртээ хуунагүй, газетэ болон журналай хуудаһануудта очерк, статьянуудынь гаража байдаг.

Минии эсэгэ Солбон Жалсандоржиевич гэр бүлын тээли хүбүүн. Номгон даруу зантай, сагаан сэбэр сэдхэлтэй, хайн ханаатай аба. Милицийн ажалда хүдэлхэн, капитанай нэрэ зэргэдэ хүртэхэн, мүнөө Нархатын 1-дэхи хургуулида хүдэлнэ.

Эжымни Гэрэлма Цырендоржиевна багша мэргэжэлтэй. Энэ хургуулида ород хэлэ ба литература заана. Шударгы, эдэбхитэй бэрхэ багша гэжэ магтуулжа, ажалдаа амжалтанууды туйлажа хүдэлдэг.

Эсэгийн аха гү, али дүү эрэшүүл абганар, эгэшэ дүүнэр абга абгайнууд али абга эгэшэнэр болоно.

Би гурбан абганартай, хоёр абга эгэшэнэртэй баян түрэлтэй хүн байнаб. Ехэ абга Амгалан Жалсандоржиевич ба Долгорма Цырендоржиевна нүхэрын – багшанар. Тайлуудай юрэнхы хургуулида хүдэлдэг. Долгорма Цырендоржиевна – хургуулийн директор. Дунда абга – Согто Жалсандоржиевич – сагдаа, Улаан-Үдэ хотодо ажаһууна. Нүхэрын Ася Васильевна – багша, техникумэй даргын орлогшо.

Хоёр абга эгэшэнэр баһал багша мэргэжэлтэй. Ехэ абга эгэшэ Оюна Жалсандоржиевна эхин классай багша, олон жэлдэ хүдэлжэ, дүй дүршэлтэй, ажалдаа дуратай, олон үхибүүды

үзэг бэшэгтэ, тоодо болон зураг зуралгада хургажа, бэрхэ хурагшады дунда хургуулийн шабинар болгон табидаг. Хүбүүн басаган хоеройнгоо «гарынь ганзагада, хүлын дүрөөдэ» хүргэнхэй. Аша хүбүүн Тамир, зээ басаган Арюна нагаса, хүгшэн эжыгээ баярлуулжа, хүхэжэ байна.

Дунда абга эгэшэ Дашима Жалсандоржиевна буряад хэлэ бэшэгэй багша, техникумдэ Улаан-Үдэ хотодо хүдэлнэ. Хүбүүн басаган хоёртой.

Бага абга Пурбо Жалсандоржиевич – технолог мэргэжэлтэй, мүнөө үень Яруунын аймагай спортын ба залуушуулай таһагай даргын орлогшын уялгатай хүдэлнэ.

Түрэнхэн аха дүү хүбүүдэй үри хүүгэд үеэлэ болодог. Амгалан, Согто абганарай басагад, хүбүүд болон би, минии дүү Мэргэн үеэлэнэр гээшэбди. Хододоо үелжэ, нүхэсэжэ, хөөрэлдэжэ, бэе бөөдэ гамтай, хүндэтэй ябаха гэхэн удхатай. Харин абга эгэшэнэрэй үхибүүд бүлэ зээнэр болохо.

Гансаһаа газар дүүрэхэ гэхэн үгэ тон зүб. Ганса хүбүүн үбгэн аба Жалсандоржо үнэр баян боложо, гэрэй дүрбэн углуу мэтэ 4 хүдэр хүбүүтэй, үхэрэй 2 эбэр шэнги 2 хайхан басагатай, 3 бэритэй, 2 хурьгэнтэй, 6 ашанартай, 4 зээтэй, 2 зээнсэртэй жаргалтай, хүндэтэй үбгэн аба, нагаса баабай болоно даа.

Иигэжэ гүнзэгыгөөр угайнгаа бэшэг шэнжэлхэдэ, уг омогтомнай ямар урашуул, ухаатан, сэсэшүүл, эмшэд, дархашуул, дуушад, зурашад байжа болоо гээшэб гэжэ элирүүлнэбди. Саашадаа өөһэдөө эхэ эсэгэ болоходоо, угайнгаа суута зоной жэшээ дээрэ үхи хүбүүдээ хүмүүжүүлхэ болонобди. Иигэжэ угай хагабша таһалдуулангүй үргэлжэлүүлхэ гээшэ хэды хайхан бэ! Тиимэхэ 2008 ондо «Эдир Гэсэр ба Дангина» гэхэн мұрысөөндэ хабаадажа, 1-дэхи хуурида шагнагдажа, Улаан-Үдэ хото ерэжэ угайнгаа түүхэ хөөрөжэ шагнагдаһан байнаб. Эжы абамни намда иигэжэ хэлэдэг, хургадаг: "Угаа хайнаар мэдэхэ, уг гарбалаа саашань үргэлжэлүүлхэ, түрэл гаралаа мэдэхэ, угайнгаа бэшэг шэнжэлхэ, уг гарбалаа гутаахагүй гэжэ оролдохо, – буряад хэлээ гүнзэгыгөөр шудалха, ёһо заншалаа хэргээхэ, долоон үе соо хүн түрэл зандаа ябадаг, эхэ эсэгийнгээ уг гарбалы мүнхэдөө мэдэжэ ябаха, үндэр нэрыень дээшэнэ үргэхэ хэрэгтэй".

Би угайнгаа түүхын улам хүгжэжэ, баяжажа, үнэр болохыень үрэнэб, өөрынгөө зүгһөө бултандань баяр жаргал хүсэнэб.

ХҮГШЭН ЭЖЫНГЭЭ ҮАЙГААР

Цымпилов Жамсо

**Яруунын аймагай Үльдэргын дунда
хургуулийн 8-дахи классай хурагша**

Жараад наһа гараашье хаа, Баатар абга ба минии баабай Лушин хоёр «эжы», «эжыдээ», «эжымнай хайшаа ошооб?» гэлдэжэ ябадаг. Юун бэ гэхэдэ, манай хүгшэн эжы Дэжэдма Дагбаевна, Үльдэргэдөө Лушин эжы гэжэ алдартай, нютагайнгаа үндэр наһатайшуулай нэгэн болоно. Үнгэрһэн зунай хоёрдохы харада эжымнай буряадаараа 91-тэй болоо һэн. Хэдышье үндэр наһатай байбашье, эжымнай сарюун солбон, нюргаа үргэлөөд лэ хамагы хуу ябаха, һонирхохо: суглаан – хурал, наада – энеэдэнэй газар нэгэшье алдахагүй. Шанга дуутай, эжын хаана ябаһан дуулдаад лэ байха.

Манай нютагай уран бэшэгшэ Цырен-Ханда Дарибазарова эжы тухаймнай «Хазаар морёороо хатаргаһаар» гәһэн ехэ һонин статья бэшэ һэн. Эжы тухайгаа олон юумэ мэдэжэ абаабди. Өөрөөшье эжы маанадта хаа-яа үнгэрһэн жэлнүүдэе һанан-һанан хөөрэн байдаг.

Эжымнай Намжал ахатаяа 1937 ондо эсэгһэе гээгдэжэ, харин 1940 ондо түрәһэн эхәнһ наһа баража, үншэн үхибүүнэй гашуудалтай зам өөр дээрэе үзәһэн байна.

Удааншьегүй дайн дажар эхилжэ, үншэн болоһон үхибүүд олошороо бэлэй. Жэлэй дүрбэн сагта колхозой бүхы ажал үләһэн эхәнэрнүүдэй, горитойхон үхибүүдэй, үбгэд хүгшэдэй мүр дээрэ буугаа һэн. « Гуша гаран – дүшөөд оноор уһанай модондо хүдэлхэдэмнай ехэл хүндэ хүшэр байгша һэн», – гээд мүнөө хөөрэдэг. Эжымнай Тужын майлаар газаршье хахалаа, сеялкэдэ ябаа, үбһэ сабшаа, хаалишан болоо, мори тэргээр холоомо аяар һалхитаһаа Хоймор хүрэтэр шэрэе. Дайнай һүүлдэ хонишоншье болоод хүдэлөө.

Эжымнай уг Улаалзай Хүбдүүдһэе эхилнэ. Би, Лушинай Жамса, Улаалзай Хүбдүүд угай Борсотоной үриб. Угайнгаа долоон үе мэдэдэгби: угаймнай аха заха – Борсын Абида гэжэ хүн. Абидын хүбүүн Дагба, Дагбын хүбүүн Цымпил, Цымпилэй басаган Дэжэдма, минии хүгшэн эжым. Дэжэдмаагай жаа хүбүүн минии эсэгэ Лушин. Ошор ба Жамса гэжэ хоёр хүбүүдтэй, Доржима гэжэ басагатай.

Эжынгэе 78-тайда түрәһэн аша хүбүүн би Жамса яһалал ямбатайгаар өөдөө боложо ябанаб.

Үшөө һонин юун бэ гэхэдэ, эжымнай һая Интернетдэй гол герой болоо. Олохон хүн мори унаһан буряад дэгэлтэй хүгшәниие хараһан байха. Энэ минии хүгшән эжы гээшэ.

Эжы морин хоёр таһаршагүй холбоотой юм. Эжымнай хургаһан Дэжэдмаа – хээр гэжэ морин байһан гэдэг. Аалихан дүтэлөөд, эзэн эхәнэрәйнгэе мүр дээрэ тархияа табидат заншалтай байгаа. Заримдаа гэрәй нохойһоо дээрэ газаа зосоохиёо харадат харууһалдат байһан юм гэхэ. Эжымнай мүнөөшье боли гээгүй һаатнай, хазаар морёор хатаруулжа шадаха, тэргэ морёороо нютагайнгаа талаар сәбэр агаараар амилжа, адуунда ябаһан үхэр малаа харадат заншалтай. Олон жэлдэ амгалан ябахатнай болтогой, манай хүндэтэ эжы!

Бальжинимаева Аюми

Улаан-Үдэ хотын 29-дэхи гимназиин 7-дохи классай хурагша

Би хадаа Аюми гэжэ нэрэтэй, бишэн жэлтэй, Улаан-Үдэ хото тоонтотой, арбан дүрбэ наһатай, 29-дэхи буряад гимназиин хурагшаб.

Би угайнгаа түүхэ ехэ мэдэхэгүйб. Тиимэһээ гэр бүлымнай хадагаламжада байһан урданай бэшэг, бүлын дүрэ зурагуудые хаража, хүгшэд үбгэдһөө хуража, өөрынгөө уг гарбалые шэнжэлэн хаража үзэнэб.

Манай уг изагуур Барга Баатарай Хоридой Мэргэнһээ эхитэй. Би Доргошо галзууд омогойб. Минии элинсэг хулинсагууд хадаа Доодо-Худан нютагай Арал гэжэ алдаршаһан буусада ажаһууһан түүхэтэй. Тэрэ буусын хажууда обоо тахидаг. Мүнөө бидэ тэрэ обоодоо, буусадаа гэр бүлөөрөө, уг удамаараа ошоожо, сэржэм, далга үргэжэ, заяашадтаа мүргэдэгбди.

Минии элинсэг хулинсаг хадаа Олигойһоо набагша татадаг. Эрдэни гэжэ ганса хүбүүтэй байһан ха. Саашадаа Эрдэнийн табан хүбүүн хубарина. Тэдэнэй нэгэн Мүнхэ гурбан хүбүүтэй, нэгэ басагатай. Гурбан хүбүүдэй нэгэн Заһуул гээшэ Хадуулай гэжэ нүхэртэй байгаа ха. Хадуулай ехэ эди шэдитэй, хүүгэдые эмшэлдэг сүлгы сагаан удаган. Тэдэнэй Мархасай хүбүүн эжынгээ шэди хүсэ абажа, дархан бөө хүн байгаа. Мархасайн хүбүүн Данзанһаа угай нэрэ обог эхилнэ. Данзан дүрбэн хүбүүтэй, Долгор гэжэ басагатай байгаа. Долгорой хүбүүн Володя Бальжинимаевай угта үргэгдэжэ үгтэһэн намтартай. Тиимэһээ минии обог Бальжинимаева болоно.

Володиин хүбүүн Батор минии хүгшэн аба болоно. Тэрэ Жаргал, Баяр, Володя гэжэ хүбүүдтэй. Хүгшэн абамни Могсохон һууринда ажаһуудаг, олон жэлдэ Буряад-алтанда хүдэлдэг.

Баяр минии аба. Манай эбтэй гэр бүлэ Улаан-Үдэ хотодоо ажаһууна. Минии аба Баяр гэжэ нэрэтэй, ударидагша механик мэргэжэлтэй. Табан наһатай Хэшэгтэ гэжэ нэрэтэй угаа залгуулха дүү хүбүүтэйб.

Мүнөө үедэ минии түрэл гаралнууд Хэжэнгэ нютагтаашье, үргэн ехэ орон соогуураашье таранхай, энхэ амгалан жаргалтай ажаллажа ажаһуунад. Уг гарбалнай улам үнэр баян боложо байна.

Хүн бүхэн эхэ эсэгынгээ уг гарбалые долоон үеһөө сээжэ мэдэжэ, уг гарбалаа саашань үргэлжэлүүлжэ, үндэр нэрыень дээшэнэ үргэжэ, хүнэй зэргэ хүн боложо ябаг лэ! Хүн түрэлтэнэй хүгжэн, үдэн ажаһуухын түлөө алтан нарамнай арюун, энэ дэлхэймнай энхэ мүнхэ эрьелдэхэ болтогой!

ГЭР БҮЛЫМНАЙ ЫАХЮУАН – БУРХАН ТУХАЙ

Цыдыпова Чимита

Доодо Ивалгын дунда нургуулийн 11-дэхи классай нурэгшэ

Минии нагасанарай талаһаа уг гарбалай түүхэ дэлгэрэнгы бэшэгдэнхэй, хадагалагдажа, үеһөө үедэ дамжуулагдажа байдаг юм.

Минии хүгшэн эжындэ бурханай гунгарбаа бии юм. Тэрэ гунгарбаае минии хүгшэн эжын хүгшэн үбгэн Монголой дасанһаа 1878 ондо асараа юм гэжэ хэлсэдэг. Энэ гунгарбаа соонь олон бурханай номууд бии. Минии хүгшэн эжы ехээр Бурханаа гоёодог. Минии хүгшэн эжы жаахан ябахадаа нэгэ ламаһаа асууһан байгаа: «Энэ Бурханийемнай минии эжы аба хоёрой хүгшэрхэдэ хэн абажа ябахаб?» Ламань иигэжэ хэлэһэн байгаа: «Танай Бурхан абажа ябаха хүбүүе ши түрэхэш!» Үнэндэ минии хүгшэн эжы лама хүбүүтэй боложо, тэрэ Бурханай эзэн болоод байдаг. Хубисхалай үеэр манай гэр бүлэ гэртээ бурханаа нюужа ондоо таһаг хээд байдаг байгаа. Манай хугшэн эжы ноён хүбүүтэй байһандаа, энэ Бурханаа гэртээ орхижо шадаа юм. Хүбүүндээ хэлэдэг байгаа: «Энэ Бурхан-таймни намай газар абаашажа хаяхаш!». Энэ Бурхан 6-дахи уг хүрэтэр байна.

Сэсээн

Гэндэн

Буянга

Ухана

Бухандай

Цырен

Шибан

Дугар-Сурун

Гэрэлма

Чимита

Донников Андрей

**Түнхэнэй аймагай Хэрэнэй дунда
хургуулийн 8-дахи «а» классай хурагша**

Үөд угсаатан: үндэр хада уулын зон. Үөд угсаатан үндэр хада уулатай, Элшэр нууртай хатуу байгаалитай газар түбхинэн зон юм.

Би, Донников Андрей, 10-дахи классай хурагша Үөд угсаатанай нэгэнийн гээшэб гэжэ ехэ омогорходогби. Зай, буряад заншалаар угайнгаа үе тоолобол, иимэ байна:

Би Андрей, Толийн хүбүүнби

Толя – Данрайн

Данрай – Пурбын

Пурбэ – Ошорой (Баастай)

Ошор (Баастай) – Балданай (Шүрхэй)

Балдан (Шүрхэй) – Базарай.

Уг дамжуулхан Базар Элшэрэй Үөд. Элшэрэй Үөдүүд ехэншэ сагаа ажалладаг хэн. Сагаа Үөдүүдай эгээл шухала, ами голой амитан байгаа. Юундэб гэхэдэ, холо ойрын газар, агнуурида сагаагаараа унаа хэдэг, мяха хүнийн эдээнэйн дээжэ, арһа шүрмэһөөрн гутал хубсаһаяа оёдог, нэеы гэрээ дулаасуулдаг байгаа.

Би Елизавета Лопсоновнатай «Хойтогол зоной угай утаһан» гэнэн номой автортай уулзажа, өөрынгөө уг изагуурые уудалаа хэм. Үшөөшье тиихэдэ тээби таабайһаань урда сагай ажабайдал тухай юумэ хуража, яһала олон мэдэсэтэй болооб.

Хойтогдолдо 20-ёод Үөд бүлэ ажаһуудаг хэн. Тэдэнэй дунда минии Пурвэ хүгшэн таабай байгаа.

Пурвэ хүгшэн таабайн эжынь Нурай хуурин эрхид угсаатанһаа гараһан. Ошор (Баастай) хүгшэн таабай Ильчирэй Үөд болоно. Баастай таабай ехэл түүхэтэ хүн байһан. Бүхы наһаараа хада уулаар, ой тайгаар мэргэн ангуушалжа ябаа хэн. Жэлдэ хоёр удаа 3-4 хоногооор гэртээ буужа ерэдэг хэн.

Баастай таабай ехэл зөөлэн зүрхэтэй, хайн ханаатай, арюун сэдхэлтэй, ходол энеэжэ, хүн зондо хүндэтэй ябажа байһан хүн гээшэ. Олон буряадшье, ородшье ангуушадта туһалжа ябаһан.

Угсаатанайнгаа нютагаар Элшэр голоор ябажа, бэлшэжэ байһан сагаадые харахадаа минии досоо ехэ омогорхол түрэдэг.

Иимэ бэрхэ хүнүүдэй уг дамжуулхан минии аба Анатолий "Эрэлхэгэй ордендо" хүртэнхэндэ хэндэшье гайхал үгы. Минии эжы Арюна үмсын хэрэг эрхилэгшэ, дүү басагамни 5-дахи классай хурагша. Хургуулидаа эрхим бэрхээр хурадаг. Би 9-дэхи классай хурагшаб. Хургуулийн теледамжуулгын операторби. Минии Пурбэ таабай 1932 ондо түрөө хэн, харин 1950 ондо эсэгэн Ошор (Баастай) Хойтогол нютагта гэрээрээ нүүжэ ерээ хэн. Пурбэ таабаймни адуушанаар, һүүлээрн Туранай совхозой фермын даагшаар хүдэлөө. Харин Данрай таабай Туранай совхозой мэдээжэ тракторист. Бидэ булта Хойтогол нютаг тоонтотойбди.

Ами наһанаймни гол –

Алтан мундаргата Хойто-Гол.

Шуһа худаһанаймни гол –

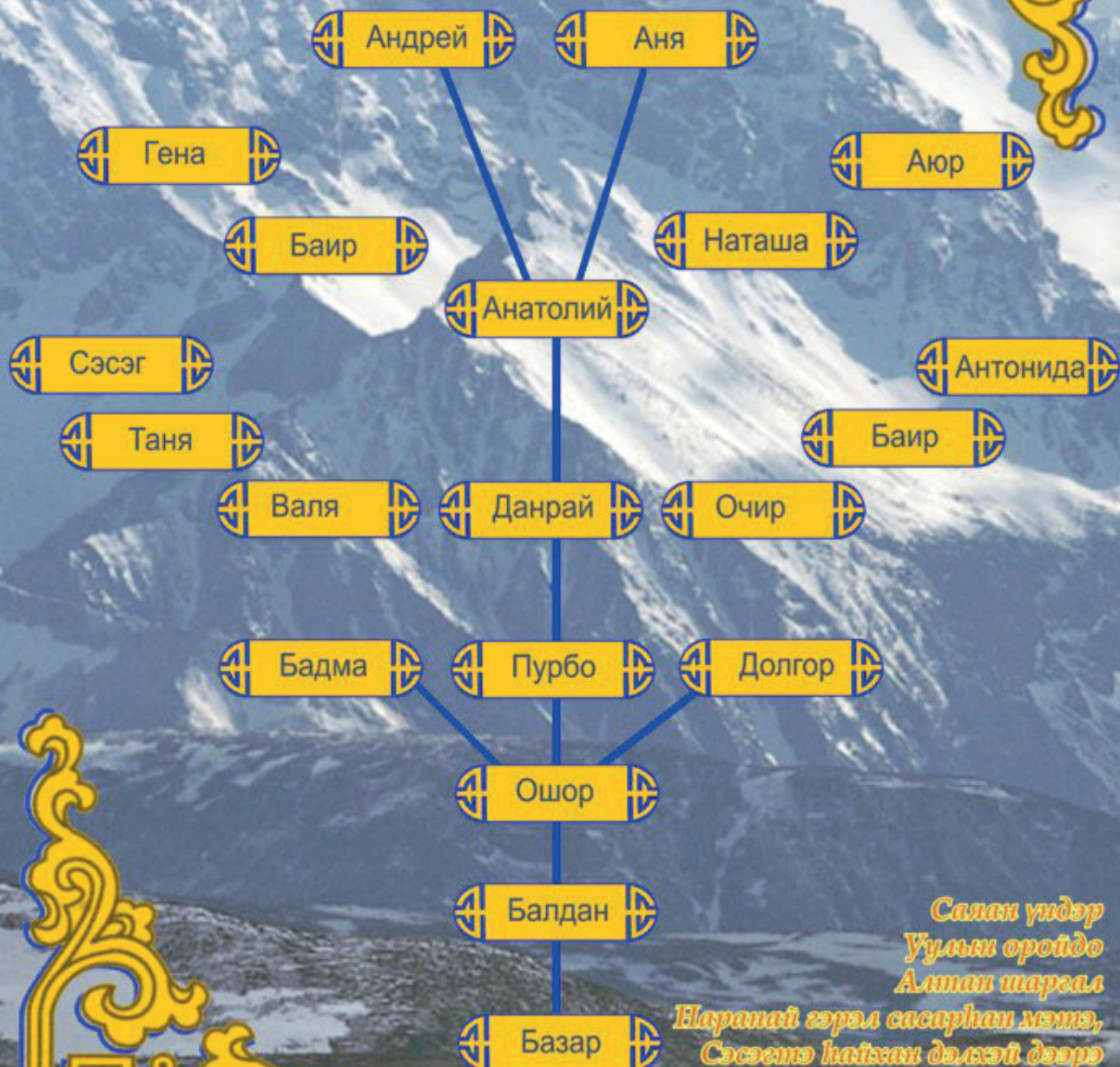
Шааяһан горходтой Хойто-Гол.

Түүхэ ехэтэй, алдар солотой,

Түбшэн түргэн Бурхан Баабаймни,

Туран, Хойто-Гол хангаймни, тэдхэн байдаг тоонтомни.

Миний Уг гарбал

Салал үндэр
Уулын оройдо
Алтан шаргал
Наранай гэрэл сасархан мэтэ,
Сэсэгтэ найхан дэлхэй дээрэ
Налн үнгын сэсэг дэлгэрхэн мэтэ
Эжн абынгаа тоотагта
Эхэ найхан жаргал болтогой!

ОЧИРХАЙ ХҮГШЭН ЭЖЫМНИ ШЭДИ

Дондоков Алдар

Доодо Ивалгын дунда хургуулийн 7-дохи классай хурагша

Би Дондоков Алдар Ивалгын аймагай Доодо Ивалгын хургуулида 7-дохи «а» класста хуранаб. Минии гэр бүлэ гэхэдэ эжы, аба, гурбан хүбүүд болонобди. Би дундахи хүбүүнийнь болоноб. Минии аха Дугар 7-дохи «а» класста хурадаг, дүү хүбүүмни Булад 4 наһатай.

Би хадаа өөрынгөө хүгшэн эжы тухай хөөрэхэ ханаатай байнаб. Минии хүгшэн эжы Бадмаева Очир Санжиевна хадаа аршаан булагаар баян, элдин найхан ногоо ургамал элбэгтэй, хойто зүгтөө захигүй хүбшэ тайгатай нангин тахиланта Бүрийн Хаан уулын хормойдо оршодог Хаалгата гэжэ нютагта юрын малшан айлда 1914 ондо түрэнхэн намтартай. Хүн зон соогоо Очирхай гэжэ нэрэтэй байгаа. Очирхай эжымнай хадаа буряадай түрүүшын «хандамаа» болоно.

Хүгшэн эжымнай залуу байхадаа ехээр үбдөөд, үбшэндэ диилдэжэ, бүглэржэ унадаг болоһон юм. Шэтын дасанда ехэ эмшэ лама бии гэжэ дуулаад, эмшэлүүлхэ ханаатай дасан ошоо. Баруун зүгһөө эхэнэр бурхан ерэжэ ябана гэлдээд, тэрэ дасанайхид Очир эжые угтажа байгаа. Тиигээд дасанай ламанар тэрээниие дасандаа абаашажа, «энэ үбшэнтнай иигээд үгы болохо, миинээр үбдөөгүй, саанаһаан үбдэнхэн байнат, һүүлдэ хүн зондоо

ехэ тухатай хүн болохот» – гэжэ ламын хэлэхэдэ, тиихэдэ залуухан басаган ехээр гайхаһан байгаа. Тэрэ дасанда хүгшэн эжыдэмнай эрдэни шулуу үгөөд, энэ шулуугаа ехэ наринаар абажа ябахыень захижа, хойшодоо олон хүнэй хэрэг бүтээхэдэнь хэрэгтэй, тухатай байха гэжэ хэлэнхэн юм. Шэтын дасанһаа үгтэнхэн эрдэни шулуугаа хүгшэн эжымнай обоо тахилгын үедэ Бүрийн Хаандаа гараад, ном уншаһанайнгаа һүүлээр тэрэ эрдэни шулуугаа тэндэ байһан нуурта хэхэдэнь, гурбан хоногой һүүлээр бороон гээшэ ехээр ородог байһан юм. Мүнөө тэрэ шулууниинь Ивалгын дасанда үргэгдэнхэй.

Очир эжымнай залуу ябахандаа, Суулмар гэжэ уулын хормойдо залгаа гэртэй хонин дээрэ ажалладаг байгаа. Нэгэтэ ажалаа хэжэ ябахадань, ехэ һалхин буугаад, Очир эжые дундаа абаад лэ, хуй һалхин шэнгээр тэрэ һалхин хуйлажа байһанаа гэнтэ дээрэнхэнь нэгэ баанха хаяжархёо юм. Эжымнай баанха нээгээд харахадань, шоо байжа байгаа. Тэрэнь Очир эжын абажа ябаха шоо байгаа, тэрэ шоогоороо тэрэ гэнэнхээ юумэ үзэдэг гэдэг.

Дайнай боложо байһан хатуу жэлнүүдтэ манай нютагай нэгэ һамган нүхэрһөө удаан бэшэг абаагүй, хүлэжэ ядаад, манай эжыдэ үзэл үзүүлхээ ерэнхэн байгаа. «Наашаа харгытай байна. Гар, хүлэнь тэмдэгтэй болошонхой ябана», – гэжэ Очирхай хэлээ һэн. Нээрээшье һүүлдэнь нүхэрын гэртээ бусаа. Манай эжыдэ үзэл үзүүлжэ байха үедэнь тэрэ хүн плендэ орошоод байгаа гэдэг.

Очирхай ехэ үзэлшэн, мэдэлшэн байхаһаа гадна хүнүүдые муу муухай юумэнһээ абардаг байгаа.

Очир эжы хургуулида хураагүй аад лэ, бурханай бүхы номуудые мэдэдэг байгаа юм, тиигээд гарайнь хурганууд дээрэ заримдаа бурханай номой үзэгшье тодорон харагадаг байгаа юм.

Хүгшэн эжымнай үнгэрһэн зуун жэлэй 1940 -1960 онуудай үедэ, гансашье дайнай үедэ бэшэ, мүн лэ амгалан жэлнүүдтэ ажабайдалай хүндэ хүшэр ушарнуудта сохюулһан, элдэб үбшэн зоболон, гай тодхорһоо аргагүй ехэ үзэлшэн байһандаа өөрынгөө эди шэдеэр хэды олон хүнүүдтэ тухалһан, абарһан байгаа гээшэб, тоогүй олон юм ааб даа.

Үнгэрһэн зуун жэлдэ энэ шэдитэ эхэнэрые мэдэхгүй хүн гэжэ манай аймагта үгы байгаа юм. Аймагаймнай зүг бүхэнһөө, ондоошье аймагуудһаа хүнүүд манай хүгшэн эжыдэ ерэжэл байдаг байгаа юм.

Романов Дэлгэр

Улаан-Удын 9-дэхи хургуулийн 6-дахи классай хурагша

Минии тоонто нютаг Баргажанай аймагай Борогол хуурин. Романовтанай бүлэдэ гэрэй аха хүбүүн боложо түрөөб. Дороо хараха Аюр гэжэ зургаатайхан дүү хүбүүтэйб.

Минии аба Романов Сергей Иннокентьевич гэжэ нэрэтэй. Тэрэ Улаан-Удын Октябрьска аймагай полицийн участково. Эсэгэмни Улан нютагай хүбүүн. Эжымни – Ныкешкина Туяна Бадмаевна. Тэрэ юһэдэхи хургуулийн буряад хэлэнэй багша. Минии эжы Борогол нютагай басаган.

Эсэгэмни ханхаан Урмаани Бадмын Кешиин хүбүүн болоно. ханхаани Урмаан хэнгэлдэр угай хүн. 18-дахи зуун жэлдэ Эрхүү можогоо зөөжэ ерэхэн. Тиигээд Баргажанай аймагай Улан нютагта бууһан. Эндэнь ехэнхи зон ород яһатан ажаһууһан. Тиимэхээ Урмаан гэжэ нэрые тэдэ ород болгожо, Роман гэжэ нэрэ бии болгоо. Энээнхээ боложо минии фамили бии болоһон түүхэтэй.

Эжымни Балдайн Ныкешкиин Бадмын Туяна басаган. Би Ныкешкинтэнэй бүлэдэ зээнсэр хүбүүн болоноб. Минии эжын нагасануудай тала баһал өөрын түүхэтэй. Хараад үзэхэдэ иимэ: Ныкешкин гэжэ фамилии «Ныхеэшхэ» гэжэ хүнэй нэрэхээ бии болоһон. Тэрэнэй томо зузаан шэхэтэй хүн байһандань нютагайнь зон иигэжэ нэрлээ. Ныхеэшхэ гэшшэ борсой шоно угай ехэ баабай болоно. Тэрэнэй эсэгэ Балдай. Балдайн 13 наһатай байхада, 1862 ондо газар сүмэржэ (Кабанска провал), Баргажан нютаг руу Үүрэг (Уро) хууринда гэр бүлөөрөө зөөжэ ерэхэн түүхэтэй. Эндэ ехэнхи

зон хамнигад байһан юм гэлсэдэг. Һүүлэй үедэ ородууд ерээ. Тэдэнэр Ныхеэшхэ гэжэ нэрые ородшолжо, Ныкешкэ, зариманинь Никифор гэжэ нэрлээ. Эндэхээ боложо минии нагасануудай фамили нэрлэгдээ.

Би мүнөө эхынгээ нагаса баабай тухай хөөрөжэ үгэхэм. Ныкешкин Бадма Балдаевич 1915 ондо Хараһан нютагта Ныхеэшхэ Хургандай хоёрой бүлэдэ түрөө. Тэдэ үгытэй, ядуу юһэн үритэй айл байгаа. Үхибүүдын хара баһаһаан ажалда хуранхай, үхэр малаа адуулха, үхэрэй, хониной мүн нохойн арһа элдэжэ, хубсаһа, гутал оёжо үмдэдэг байгаа.

1932 ондо нагаса баабаймнай Хараһанай эхин хургуули дүүргэжэ, мүн 1936 ондо Баянголой хургуулийн долоон класс дүүргээ.

1939 ондо Хяагтын багшанарай училищи дүүргэжэ, үхибүүдые хүмүүжүүлхэ аргатай болоо. Энэ үедэ Захааминай аймагай Санага ба Үлэгшэн нютагуудай хургуулинуудта буряад хэлэнэй багшаар ажаллаһан юм.

1939 ондо сэрэгэй албанда мордоо. 1941 ондо Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда мордохон түүхэтэй. 1941 оной ноябриин 15-да фронтын баруун талада (Калинин хотодо), баруун гарайнь дүрбэн хургануудын минын снаряд доро таһарһан юм. Ехээр шархатажа, дүрбэн һара соо госпитальда хэбтээ. 1942 оной феввалиин 5-да нютагаа бусажа ерээд, Баянголой хургуулида ажаллажа эхилээ. Тиигээд 1950 ондо Хурамхаанай аймагай Гаарга нютагай Будаева Дулма Цыденовна гэжэ наһанайнгаа нүхэрые золгожо, гэр бүлэ болоһон. Мүн энэ үедэ Борогол нютагта эхин классуудай хургуулийн нээгдэхэдэ, даргаар хүдэлһэн юм.

Эжымни нагаса баабай эжы хоёрни юһэн үри хүүгэдые үргэжэ, гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ хүргэхэн юм. Олон аша зээнэртэй, гушануудтай болоһон.

Наһанайнгаа амаралтада гараашье һаа, гэртэхи газраахи ажалаа орхингүй худэлжэ ябагша һэн.

Бадма нагаса баабай ба Дулма нагаса эжы хоёрнай ехэ ажалша, номгон даруу зантай, сэхэ сагаан сэдхэлтэй, ута наһатай хүнүүд байһан юм. Тиимэ дээрэхээ иимэ баян, һонин уг изагууртай байһандаа би ехэ омогорхоноб, баярланаб.

Хүн зоной уг гарбал нангин зула шэнги хододоо бадараг лэ!

Уг гарбалаймни һалаа модондол адли ургажа, олон үндэхэтэй боложол байхань ехэшье һонирхолтой юм даа!

Дандаров Түмэн

Ивалгын аймагай Гэльбэрын дунда хургуулийн 11-дэхи классай хурагша

Хүн бүхэн өөрын тоонто нютагтай. Минии тоонто Хурамша нютаг юм. Хүгшэн эжым Цыбегмит Цыреновна 1936 ондо Гэльбэрэ нютагта түрэн, баряаша угтай. Нютагаймнай олон зон эжыдэм ерэжэ нюргаа, гэмтэнэн хүл гараа барюулжа байдаг нэн. Тиимэнээ би ехэ хонирхожо, хүгшэн эжыһээн хаанаһаа иимэ бэрхэ баряаша байһыень хураа бэлэйб. Тиихэдэмни иигэжэ хөөрөө юм: «Минии нагаса баабай Сахияа Нима гэжэ нэрэтэй Ивалгын аймагай Олзон нютагта 1879 ондо түрөө. Эжынь Сэлэнгын аймагай Харгана нютагай басаган байһан, Хурамшада хадамтай. Нагаса баабайн долоо наһатай байхадань, Харганаһаа хүндөөр үбдөөд байһан эсэгэнэ захяа эльгээгээ: «Хүбүүгээ абаад, түргэн ерэ!» Басаганайнгаа хүбүүгээ абаад ерэхэдэнэ, ехэ баярлажа, «зээ хүбүүндээ үгэхэ бэлэг үгыб, теэд эрхы хурга-

найнгаа эм, долёобор хурганайнгаа дом шамдаа баринаб» гэнэн юм. Гэртээ бусахадань, мэшээг соо хахалһан сэмгэ хээд үгэнэн гэхэ. Хахалһан сэмгэ барижа нагаса баабаймни наададаг болоо. 25 наһатай байхадань, иимэ ушар болоһон байна. Янгаажан дасанай шэрээтэ лама Даша-Доржо Этигэлов хагдан дээрээ хүлөө буруудаа. Хулынь барижа аргалаа, тиигээд аргагүй хайн баридаг болоһон юм. Зэээ дахажа ябаһан баряаша угтайбди». Энэ хонирхолтой хүгшэн эжынгээ хөөрөө шагнажа, досоомни ехэ омогорхол түрөө. Уг гарбалнай удхатай, хүн зондоо хүндэтэй гэжэ ойлгооб.

Абамни Нима-Цырен баһа баряаша, барилдаанай хоригшоор хургуулида ажалладаг.

Эхэ эсэгынгээ шухаг үнэтэй хургаалы анхаржа, аха нүхэдһөө жэшээ абан, арадынгаа ёһо заншал нангинаар сахижа, уг гарбалаа мартангүй, өөрынгөө үхибүүдтэ дамжуулжа ябахые үнэн зүрхэнһөө оролдохоб!

Куланин Булат Куланина Арюна

**Һургуулийн шабинар, Великобритани
гүрэндэ, Кембридж хотодо ажаһуудаг**

Манай элинсэг хулинсагууд соо элдэб яһатан байха: буряадууд, ородууд, армянууд. Манай эжы Намсараева Саяна ба аба Куланин Владимир хоёрой Москвада уулзаад, нэгэ бүлэ болоходонь, хэдэн яһатанай бүлын намтарнууд уулзаһан болоно. Манай түрэхэдэ аба эжынэрнай Булат, Арюна гэжэ буряад-монгол нэрэ үгэһэн юм. Обогнай абынхяараа – ород – Куланин гээд.

«Ямар яһатамши?» – гээд, бидэһнээ хүнэй һурахада, юуншые гэжэ харюусахаяа ойлгодоггүйбди. Олон үндэстэнэй шуһан бөөдэмнай шэнгэһэн, олон ястанай үри саданарбди, хэдэн жэлээр хэдэн гүрэндэ ажаһуугаабди, олон ондоо һургуулидашые һураһанабди. Эжынгээ ажалладаг Германида, Россиин Москва хотодо, Улаан-Үдэдэ, һүүлшын жэлнүүдтэ Великобританиин Кембридж хотодо дунда һургуулида һуранабди. Үндэһэ яһан тухай асуудал бидэндэ хамаагүй байдаг.

КУЛАНИНТАНАЙ БҮЛЭ ТУХАЙ

Великобритани гүрэнэй Кембридж хотын хургуулийн хурагшад.

Манай түрэнэн эсэгын талаар, Липецкын губернидэ дворян удхатай, дүрбэн үеын саанахи үбгэн эсэгэ Куланин түмэр харгын станциин ноён байһан.

Тэрээндэнь нэрыень нэрлүүлһэн. Николай Викторович хүгшэн абымнай мэргэжэлһэн ажал

– физика. Олон жэл соо мүнөөнэйшье, урданайшье газарай хүдэлэлгэнүүдые шэнжэлжэ, сейсмокартануудые хэдэг. Владимир Куланин эсэгэмнай газарай дотоодо агууехэ нүхэнүүдые үзэдэг, уула газарнуудта, үндэр гэрнүүд дээгүүр юумэ шэнжэлхэ, заһаха, аймшагтай үндэр газарнуудта ажалладаг.

ТЕР-БУРХАЧЯНТАНАЙ АЙЛ БҮЛЭ

Хүгшэн абымнай эхэ Марта Петровна армян яһатай.

Тер-Бурхачянтан зуун жэлэй саана Турцидэ ехэтэ зобон, хюдуулжа байһанаа Крым тээшэ тэрьедэһэн намтартай. Бүхы бүлэ сооһоонь ори ганса одхон хүбүүн Петростэй Абгар гэжэ эсэгэнь үншэрэн үлэхэнүүд. Теэд Абгар шадамар бэрхэ байжа, Симферопольдо амтатай юумэнэй дэлгүүр нээгээд, хүбүүгээ Франци архи нэрэлгын хэрэгтэ нурахыень эльгээһэн. Теэд Октябриин хубисхалай үедэ бүхы гэр бараагаа буляалгаад, Абгар Армени руу тэрьедээд, хосорһон. Марта басаганиинь эхэтээ арай амиды үлэхэн.

Марта немец гувернанткайтай байһан, немец хэлэ багаһаа шудалһан байжа, томо болоод, сэрэгшэдэй оршуулагша, багшашье болоод ябаа, толинуудыешье зохёодог байһан. Хүгшэрөөд, элинсэг эхэ болоод байхадаа, Марта Петровна бидэндэ армян хэлээр хандадаг, түрэл хэлээрээ намайе эрхэлүүлдэг һэн. Армян гарбалһаамнай намда үдхэн хара нидхэнүүд, амтатай хоолдо ехэ дуратаймни хүртэһэн гэжэ ойлгогшоб.

ИВУТИНА – SELF БҮЛЭ ТУХАЙ

Дедушка Чарли Селф и я

Герб клана Self,
известного в Британии
с 12 века

Түрэхэн абымнай эхэ, хүгшэн эжы Галина Ивановна Ивутина Киров, Вяткаһаа уг гарбалтай ород яһатан юм.

Абань Агууехэ Эсэгын дайнда офицер ябаһан, дайнай һүүлээр хирпиисын заводой даргаар ажаллаһан. Математикада бэрхэ байжа, Галя басагаяа һайнаар хургахадань, Москвагай университетдэй физматта орожо шадаһан. Тэндэ һуража байһан Николай Куланинда хадамда гаража, хүбүү түрэхэн. Хүгшэн эжы тон түрүүшын ЭВМүүдтэ хүдэлдэг байһан, ЭВМүүд тэрэ үедэ таһалгын хахадсаа гэхээр томонууд байгаа. Компьютерай программа бэшэдэг ажалтай.

1990-ээд онуудаар Англи ошожо, Бристоль хотын багшын колледждэ хүдэлдэг байгаа.

Чарли Селф гэжэ тэндэхи хүндэ хоёрдохийёо хадамда гараад, Антония гэжэ басага түрөө, тэрэмнай мүнөө 20 наһатай. Селф гэжэ обогынь «sea wolf – далайн шоно» гэхэн удхатай, теэд богони болгогдоод, Селф болоһон ха юм. Аяар 11-дэхи зуун жэлһээ Англиин угай бэшэгүүдтэ ороһон обогтой бүлэ байна. Селф бүлын үни заяанай гоё герб байдаг угайнь бэшэг соо.

Чарли ба Галина хүгшэн эжы хоёр хада уула соогуурхи гүнзэгы нүхэнүүдые шэнжэлэн газар доогуур зайдаг, элдэб һонин шулуу минералнуудые үзэдэг, маанадта элдэб үни заяанай амитадай шулуун болоһые харуулжа һонёор хөөрэдэг юм.

НАМСАРАЕВТАНАЙ ЭБТЭЙ БҮЛЭ

Буряад орондо тон манай гоёшоодог газар Байгал далайн эрье. Тэндэ зун бүхэн нагаса аба эжытээ бултадаа амардагбди. Нагаса абамнай Намсараев Баир Бадмабазарович – нуур, уһан шабарнуудай микробуудые шэнжэлдэг. Шэнжэлэлгын томо онгосонуудаар дэлхэйн бүхы 5 океануудаар ябаһан. Манай нагаса Зоригто, абаяа дахан, микробиолог болоһон, Антарктидада хүн зондо мэдэгдээгүй шэнэ нуур олоһон, тэрэнь нагасымнай нэрээр нэрлэгдэһэн.

Минии миин лэ хоёр хахад наһатай байхадамни нагаса аба эжымнай намайе арбаад хоногой экспедицидэ абаад ябаһан юм. Саашадаа хэдэн экспедицидэ ябалсааб, тийхэдэ майханаа табиha, түүдэг дээрэ хоолоо шанаха, шэнжэлхэ уһа, шабар гол нуурнуудһаа шэлэн абажа һурааб, тиигээд микроскопоор жэжэхэн микробуудые харахада ехэ һонин байдаг.

Нагаса абамни Агын тойрогой һүдэнтэ нутагһаа гарбалтай. Бадмабазар эсэгэнь (байтай хүбдүүд угай) – элитэ багша, уран зохёолшо, нутагаа шэнжэлэгшэ.

Нёдондо зун Монгол орондо эмхидхэгдэһэн "Алтаргана" нааданда Дадал сомон ошожо, элинсэг хүгшэн эжы Санжижабайнгаа үшөө олон түрэлнүүдые олообди (худанса шарайд угай). Баяр ёһололой нээлтэдэ бидэ эжытээ аяар холын Великобритани гүрэнһөө ерээбди гэжэ мэдүүлэн, хүхэ улаан зурагтай Union Jack туг дээрэ үргөөд ябаабди.

Бидэ англи, немец, ород хэлэнүүдые бараг мэдэхэбди, тээд түрэлхидөөрөө буряад хэлээрээ үсөөхэн үгөөр ярилдахыем эжымни һургаа. Дадалда ажаһуудаг Чинбат нагасамнай

маанадые үшөө айлшалаарайгты, Ононой эрьедэ эшэгы гэр шамдаа зорюута табиha гэжэ хэлээ һэн.

Нагаса аба Баяр Нина нагаса эжы хоёрнай Москвада олон жэл байхадаа, буряад нутагаархиной соёл-культурын «Урыал» гэжэ бүлгэм эмхидхэһэн суутай. Нина нагаса эжымнай Улаан-Үдэ ерээд байхадаа, зобоһон тулиһан, үншэрһэн хүүгэдтэ туһалха ажал ябуулдаг байгаа. Мүнөөшье болотор зариманиинь айлшалжа ерэдэг. Нагаса эжымнай 50 жэл соо машинаараал гүйлгэжэ ябадаг, маанадые һургадаг, амтатайгаар эдеэгээ хэдэг, сэсэг ба жэмэс ургуулхадань бидэ туһалдагбди.

Нагаса эжынгээ Цыбен абыень (улаалзай хүбдүүд угай) бага-бага һанадагби. Элитэ багша, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда зенитнэ батарейн командир ябаһан, олон орден медальнуудтай фотозурагууд бии. Дарицырен эжытээ (онход галзууд угай) багахан байхадам хояулаа намайе эрхэлүүлдэг һэн.

Манай бүлэдэ 7 угай бэшэг хадагалаатай байдаг, хэдэн талаһаа байһан эжы абанар тэрээндээ нэмэри, заһабари оруулжал байгша. Эжын Бурханай номууд соо нэгэ хууша монголоор бэшэһэн бэшэг олдoo һэн. Цыбен нагаса абымнай элинсэг хулинсаг Гунгын Юм гээшын Ага нутагай Хуралда зуу гаран жэлэй саана хүдэлжэ байхадаа бэшэһэн гэдэг. Дарицырен нагаса эжымнай саарһанууд соо Сүүгэлэй дасанһаа хэлмэгдүүлжэ алуулһан түрэлэйнэ – Агваан ламын саарһанууд хадагалаатай байдаг. Тэдээнине өөрөө уншаха гэжэ Саяна эжымни хууша монгол бэшэг шудалжа эхилээ. Манай элинсэг эсэгэнэрнай үри хүүгэдэйнгөө түлөө ажамидарһан юм.

Дашиева Алина

Ивалгын аймагай Гэльбэрын хургуулийн 7-дохи классай хурагша

Манай буряад зон эртэ урда сагһаа эхилжэ уг гарбалаа сахидаг, түрэл гаралаа мэдэдэг, аха захаяа хүндэлжэ ябадаг заншалтай.

Уулзахадаа ба танилсахадаа «ямар угайбта?», «эсэгэшни хэн бэ?» гэжэ асуудаг. Энэ найхан заншалай удха тон гүнзэги.

«Булагаа шэргээһэн нютаг – нютаг бэшэ, угаа алдаһан хүн – хүн бэшэ», гэжэ манай буряад арадта оньһон үгэ бии. Харин мүнөө сагта уг гарбалаа мэдэхэ үхибүүд үсөөн боложо байна. Эхэ эсэгэ, элинсэг хулинсаг, уг гарбал, Эхэ орон, түрэл хэлэн – эдэ бүгэдые ойлгожо, сэгнэжэ хураа хаа, үхибүүдэй хүмүүжэл дээшлэхэ. Энэ ажалайм шухала зүйл болоно.

Гол зорилго: нютагайнгаа домог шэнжэлжэ, уг гарбалаа мэдэхэ болохо; үетэнөө һонирхуулха.

Шэнжэлэгдэхэ зүйл: домог, элинсэг абым намтар.

Шэнжэлэлгын тусхайламжын үнэниие гэршэлхын, табигдаһан зорилгынгоо бээлүүлэгдэхын тула иимэ асуудалнуудые тус шэнжэлэлгын ажал соогоо шиидхэхэ шухала:

1.Хурамша нютагай домог шэнжэлэлгэ.

2.Элинсэг абынгаа намтартай танилсалга.

Шэнжэлэлгын аргууд: домог, номууд, түрэлхидэй хөөрөөн, адаглалга.

Шэнжэлэлгын зорилго болон задачанууд тус шэнжэлэлгын ажалай бүридэл элирүүлээ. Тэрэ оролто үгэһөө, гол хуби, тобшолол болон хэрэглэгдэһэн литература гэхэн бүлэгүүдхээ бүридэнэ.

II. Гол хуби

Манай буряад арад уг гарбалаа найнаар мэдэхэ гэжэ оролдодог байгаа. Тиимэһээ үхибүүн бүхэнэй түрэлхид уг гарбалаа хэлэжэ, заажа үгэхэ ёһотой.

«Угаа уһанда хаяжа болохогүй» гэдэг ёһоор өөһэдынгөө гарбалые эсэгийнгээ (абганар) талаһаа мэдэхэһээ гадна, эхынгээ (нагасанар) талаһаа мэдэхэ гэжэ бидэ оролдохо ёһотойбди.

Уг гарбалаа үхибүүд юундэ мэдэхэ ёһотойб гэхэдэ, ямар угай хүнбиб гэжэ ойлгохо, мэдэхэ болоно. Үшөө абынгаа нэрые, уг гарбалыень саашань үргэлжэлүүлжэ, хүнэй зэргэ хүн болохые оролдожо ябаха.

Нютагаймнай үндэһэ яһатан эхирэд-булагадай угай зон Байгал далайн урда бээһээ нүүжэ ерэхэн түүхэтэй.

Мүнөө сагта уг гарбалаа найн мэдэхэ үхибүүд үсөөн болоо. Тиимэһээ би өөрынгөө уг гарбал мэдэхын тула эжы абаһаан хуража абааб. Анхаралтайгаар шагнажа түрэлхид тухайгаа мэдэхэ болооб. Уг гарбалай онсо шэнжые намда эжымни ойлгуулаа.

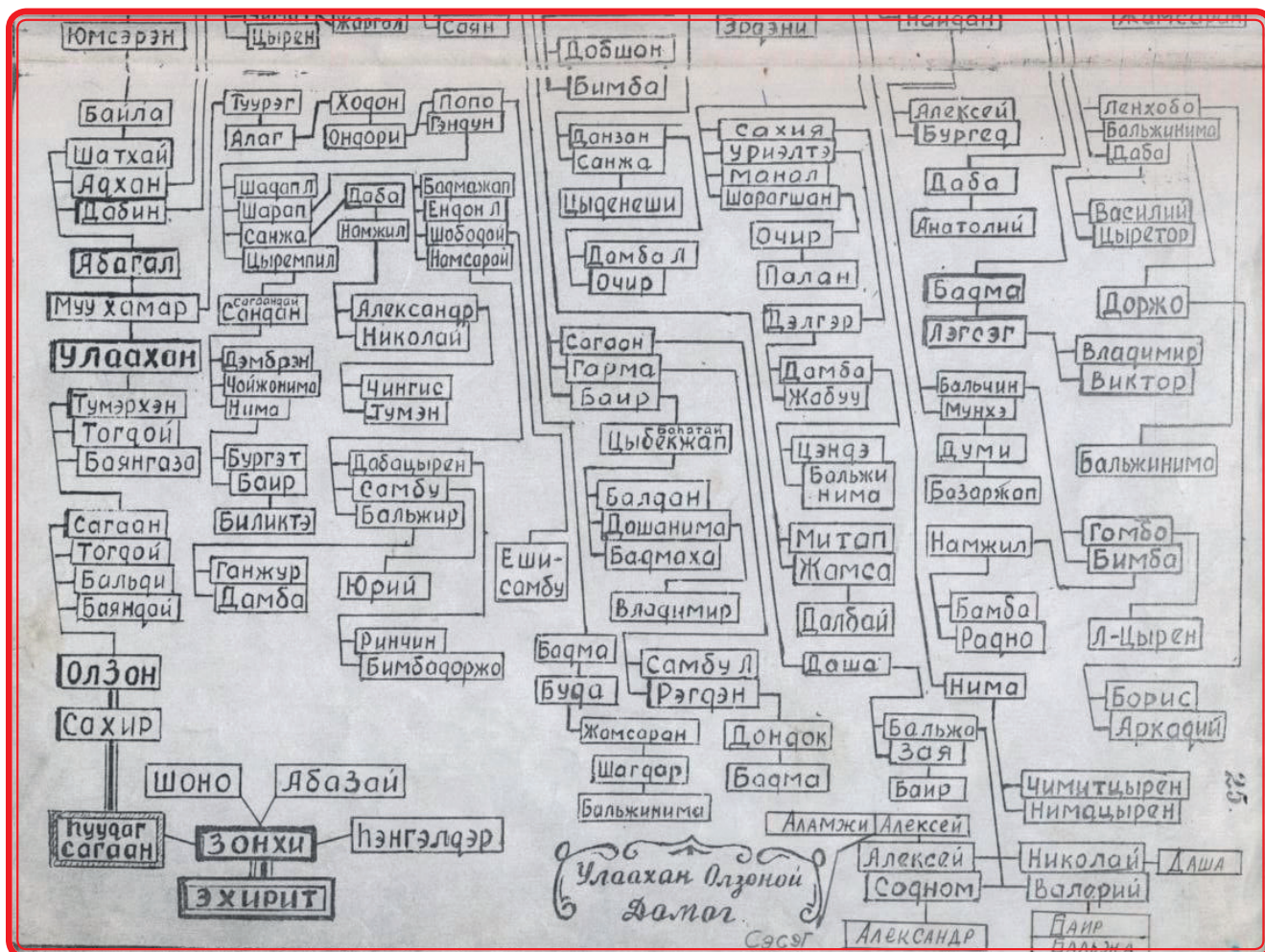
Хурамша нютагайнгаа домог шэнжэлэн үзэжэ, ямар угтайгаа мэдэжэ абааб. Энэ гараар бэшэгдэһэн домог хадаа манай нютагай Михаил Цыренович Очиров эмхидхэжэ бүрид-хүүлһэн юм, «Гэльбэрын буряадуудай домог» гэжэ нэрэтэй. Энэ домог мүнөө манай хургуулийн музей соо хадаглаатай байдаг. Би ехээр һонирхоод, музей ошожо тэрэ домог найнаар шэнжэлжэ, түрэлхидни ямар уг гарбалтай гээшэб гэжэ танилсааб.

Би эхирэд угсаатанай үри һадаһан гээшэб. Манай уг Олзон гэжэ хүнһөө эхи абаһан:

Олзон---Сагаан---Түмэрхэн---Улаахан
Олзон---Муу Хамар---Абагал---Дабин---
Абхай---Хулгайша---Шохог---Бэлигтэ---
Сагаан---Даша---Бальжа---Александр---Алек-
сей---Алина...

Элинсэг абамни болохо Бальжа Дашиевич Дашиев тухай минии хөөрөөн. Бальжа Дашиевич 1919 ондо Олзон-Туяа нютагта түрэхэн намтартай. Үхибүүн ябаһанһаа хойшо мал ажалда ябажа, адуушанаар ажаллаа. 1942 ондо Агууехэ дайнда сэрэгшээр абтаһан байна. Сталинград хото хамгаалгын хатуу байлдаанда ехээр шархатаад, госпитальдо аргалуулаад, гэртээ эльгээгдээ. Нютагтаа хүрэнгүй Эрхүү хотоһоо Зүүн фронтдо мордохон байна. Дайшалхы зам гаталха үедөө эрэлхэг зориг гаргаһанайнгаа түлөө «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай» орденоор, «Улаан Одон» орденоор, «Сталинградые хамгаалһанай түлөө» гэхэн медалээр шагнагдаһан.

1947 ондо нютагаа бусажа ерээд, бүхы наһаараа совхоздоо адуушанаар хүдэлһэн намтартай. Моридые хургажа, хорижо урилдаанда табидог байгаа. Хургаһан моридынь аймагай ба республикын заншалта-сурхарбаанууд дээрэ олон шангуудта хүртэхэн юм. Энэ заншалаа үбгэртэрөө алдаагүй ябаа. Аша хүбүүдээ дахуулжа, жэшээ харуулжа ажалда хургаһан. Абамни ехэл омогорхожо бидэндэ хөөрэдэг.

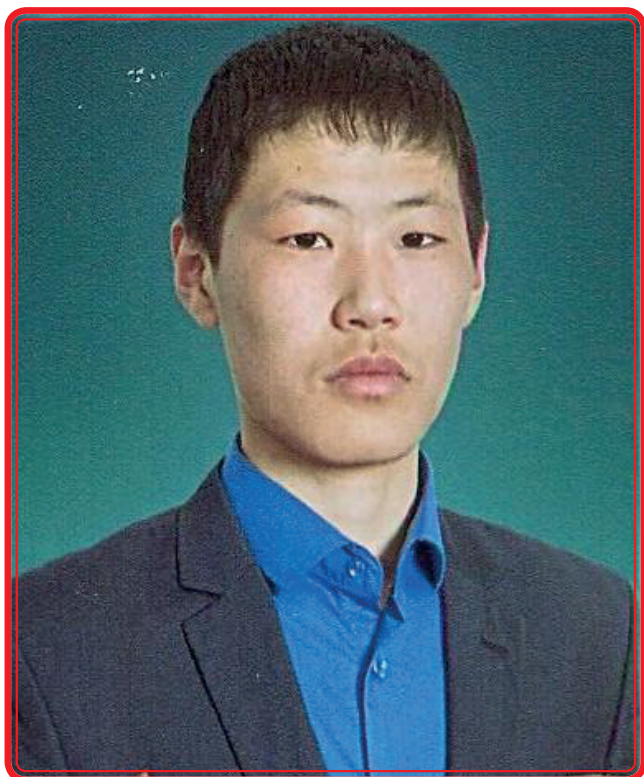

Очирхоон нүхэртэёо долоон үхибүүдье түрэжэ, дээшэнь үргэжэ гарын ганзагада, хулын дүрөөдэ хүргөө. Элдэб мэргэжэлтэй боложо, олон үхибүүдтэй боложо, эсэгынгээ нэрэ дээрэ үргэжэ ябадаг. Мүнөө үедэ элинсэг абымнай 18 аша зээнэр, 34 гушанар, 4 дүшэ нэрыень нэрлүүлжэ, уг гарбалаа үргэлжэлүүлжэ, мүнхэлжэ ябанабди.

Бальжа абынгаа жэшээ дээрэ зүб замда гарахаяа эрмэлзэжэ, сагаан ханаатай, хайхан сэдхэлтэй ябахаяа би оролдоноб.

Уг гарбал тухайгаа бэшэжэ туршахадаа намда ехэ һонирхолтой байгаа. Энэ ажалаа саашань үргэлжэлүүлжэ, үшөө олон түрэлхид тухайгаа бэшэхэл байхаб.

Буряад арад дэлхэйн арадуудһаа ямаршые дутуугүй өөрын соёлтой, ёһо заншалтай, түүхэтэй, хэлэтэй. Буряад гэхэн нэрээ дээрэ үргэжэ, үнгэрһэн түүхээ, уг изагуураа ханажа ябаял даа гэжэ урыалнаб!

Бата БАДМАЕВ

Хурамхаанай аймагай Н.Г. Дамдиновай нэрэмжэтэ Гааргын дунда хургуулийн 10-дахи классай хурагша

Гушан долоон оной хамалган хашалганда орожо ами наһаяа алдаһан, худал хуурмаг гэмнэлгын хүсөөр бусалтагүйгөөр үгы болоһон хүнүүдтэ, хайрата элинсэг эсэгэдэмни хэтын хэтэдэ мүнхэ алдар!

Минии элинсэг эжы Будаева Дэжэdma Буянтуевна Борсой шоно отогой 1902 онда Барханай Харгана нютагта түрэнэн юм. Минии элинсэг эсэгэ Будаев Бурал Хабруевичтай айл боложо түбхинөөд, Василий (Башли), Дарима, Намсалма гурбан үринэртэй болоо. Намсалма Арьяевна минии хүгшэн эжымни болоно.

Манай элинсэг эсэгэмнай хаанта Россида эгээн мэдээжэ дээдэ хургуулинуудай нэгэн болохо Казанска императорска университет эрхим һайнаар дүүргэжэ, сэрэгэй инженер-топограф гэжэ мэргэжэлтэй болоо. Бурал Будаев элинсэг эсэгэмнай ехэ бэлигтэй, эрдэм хургуулида дүйтэй, хатуу журамтай, шанга эрилтэтэй, саашаа холо хараатай хүн хадаа тэрэ сагай хүндэ хүшэрые дабажа, эрдэм шудалжа шадаа. Элинсэг эсэгэмнай 1888 ондо Баргажанай аймагай Яаригта хууринда Хабруев Буда Путускеевичэй (Буура нэнгэлдэр отогой) гэр бүлэдэ түрэнэн. Буда Путускеевич (хулинсаг эсэгэ) долоон үхибүүтэй байгаа:

табан хүбүүд, хоёр басагад. Буда Путускеевичэй табан хүбүүд дээдэ хургуули дүүргэжэ, эрдэмтэй болоһон байна. Аха хүбүүн Бурал – Казанска университет дүүргээ, хоёрдохи хүбүүн Сэрэмпэл баһал тэндэ һуража байһан аад, үбдэжэ наһа бараа, Данжаа – аяар холын Сейлоной олтирогто Буддын шажанай дээдэ хургуулида һуража, габжа ламын зиндаатай болоо. Эгээл энэ хүбүүнийн хамалган хашалганай аймшагтай жэлнүүдтэ, тэрэнэй һүүлээр Агууехэ Эсэгын дайнай зоболон соогуур үлэнхэн бүлээ, түрэлхидөө үлэн үхэлһөө абарһан байна. Тэрэнэй дорохи Содном Замбалан хоёр баһал Буддын шажанай дээдэ хургуулитай гэбшэ ламанар байһан юм. Дарижаб Энхэдэй хоёр басагадын эжы абынгаа хажууда байгаа.

Октябриин Агууехэ хубисхалай урда тээ элинсэг эсэгэмнай Баргажанай уездын хэлхээ холбооной таһагай даргаар ажалладаг байгаа. 1920 оной январь һарада Карафтидай хэлхээ холбооной таһагай даргаар, һүүлээрнь Баунтын аймагай хэлхээ холбооной даргаар томилогдоо һэн.

Тиигэжэ байтарнь, Бурал Будаевичай мэргэжэлын хэрэгтэй боложо, Баргажан-Хурамхаанай тужа тайгаар түрүүшын телефон-телеграфна утаһа татаха, тэрэнэй харгы гаргаха ажал ударидаха гэжэ даабари абаа. Тэрэн саашаа Икадай Урда хадаар Шэтэ хото хүрэхэ ёһотой байгаа. Тэрэ холын хүрөөтэ сагта, хүйтэ нойтон соо даажа абаһан ажалаа амжалтатайгаар бүтээгээ. Эрхүүһээ Шэтэ

хүрэтэр баһал тиимэ ажал ябуулха даабари абаа. Зунай ааяма халуунда, үбэлэй янгинама хүйтэндэ хада хабсагайгаар, гол горхоор холын харгыда үнэтэй сэнтэй бэшэгүүдые, захиралтануудые саг соонь хүргэхэ ажалтай байгаа. Тэрээнһээ гадна өөрынгөө инженер-топограф мэргэжэлтэнэй ажал хэжэ ябаа.

1937 оной ноябрь харын үдэшын боро хараанаар танигдаагүй хүнүүд гэнтэ орожо ерээд, элинсэг эсэгымнай абаад ябашаһан юм. Нагасанарнай яһала тулгатай, баян айлай тоодо ородог байгаа. Тэрэл нэгэ үдэрөөр хоһороо, үншэрөө. Тэрэ сагта иимэ ушар гайхалгүй болоод байгаа. Элинсэг эсэгымнай дээдэ хургуулитай, даргын ажалтай, гурбан аханарын буддын шажанай дээдэ хургуулитай, үндэр зиндаатай ламанар... Тэрэ үдэшэ элинсэг эсэгымнай бусалтагүйгөөр ябаһан байгаа... Нэгэтэшье нэгэшье юумэн дуулдаагүй. Дуулдаха арганышье үгы байгаа. Лама аханарын баһал абаашуулаа. Гансал Данжаа дүүнь гайхалтай аргаар табигдажа, Баунтын тайгаар тэрьедэжэ, амиды үлэжэ, олон жэлдэ арга шадалаараа эхээ, аха дүүнэрээ харалсаа.

1940-өөд оной һүүлээр Аргада нютагай Очиров Эрдэни гэгшэ «Бурал Будаевичтай сүгтаа Беломорканалай барилгада ябаа нэм» гэжэ дуулгаа бэлэй. Тэрэ өөрөө «залуул хадаа тэсэжэ, амиды бусааб» гэжэ хэлээ. Тэрэ холын хүйтэн ороной хүшэр хүндые бэе дээрээ үзэһэн, «арадай дайсад» гэжэ хашалганда зэмгүйгөөр ороһон хайрата элинсэг эсэгымнай нютагаа бусаха хуби заяагүй байгаа... Тэрэ холо дайдын ямар газарта, хаана амьяа табижа, хадагалаатай байһаниинь хэн хэлэжэ үгэхэб?

Хайрата элинсэг эжымнай Дэжэdma Буянтуевна һайхан сагай һалхин үлээхэл байха гэжэ этигээд, үри хүүгэдээ үндылгэжэ, «гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ» хүргэжэ шадаһан юм. Харин тэрэ хэды сэдхэлээ зобооб даа, һанаагаа туляаб, хэн тэрэниие мэдэхэб, хэмжэхэб?

Гэм зэмгүй хүниие хардаад, мүр сараа үлөөнгүй, хара шоройтой худхаруулаад, үгы хэхэ – ямар зэбүүрхэмэ саг байгаа гээшэб?

Бурал Будаевич буурал үбгэн боложо, үндэр наһатай боложо, үри хүүгэдэй, аша зээнэрэй дунда жаргажа ябаагүйнь хайратай. Ёноор ухаатай, урагшаа һанаатай, шадамар бэрхэ, урма зориггоо ажалдаа, гүрэн түрэдөө үгэжэ ябаһан буряад хүн хайрата ами наһаяа юунэй түлөө алдаһаниинь ойлгохын аргагүй... Энэнь эгээл харамтай...

Элинсэг эсэгымни хуби заяан гүрэн түрэдэмнай тохёолдоһон заяатай таһаршагүй холбоотой, тэрээнһээ сэхэ дулдыдаһан болоно. Иимэл эрдэм бэлигтэй, хатуу зоригтой, урагшаа эрмэлзэлтэй, сэбэр сэхэ һанаатай хүнүүдэй хуби заяанай харгы ондоо байхань аргагүй байгаа... Гушан долоон оной хамалган хашалганда орожо ами наһаяа алдаһан, худал хуурмаг гэмнэлгын хүсөөр бусалтагүйгөөр үгы болоһон хүнүүдтэ, хайрата элинсэг эсэгэдэмни хэтын хэтэдэ мүнхэ алдар!

Оршолон холборхой юртэмсэдэ минии элинсэг эсэгэ Будаев Бурал Хабруевичай уг удам үргэлжэлһөөр...

Алдарта нэрэнь хэтэдээ мүнхэ!

Гунзынова Дэжэд

Хэжэнгын аймагай В. С. Мункинай нэрэмжэтэ Хэжэнгын лицей-хургуулийн 9-дэхи классай хурагша

Манай гэр булэ 5 хүнхөө бүридэнэ: абамни Гунзынов Галсан Дамбиевич, эжымни – Будаева Майя Шагдуровна, эгэшэнэрни Арюна, Чимита гэжэ нэрэтэйнүүд. Би өөрөө Дэжэд гээшэб, мунөө үедэ В. С. Мункинай нэрэмжэтэ Хэжэнгын лицей хургуулийн 9-дэхи ангида хуранаб. Абамни Хэжэнгын аймагай эгээл баруун захын Хөөрхэ нютагай, харин эжымни заха холын Захааминай Бургалтай гэжэ нютагай басаган юм. Мэргэжэлтэ хургуули Улаан–Үдэ хотодо эжымни дүүргээд, Хэжэнгын аймагай наймаанай зургаанда хүдэлжэ эхилхэн, тиигээд абатаймни танилсажа айл болоод, 3 басагатай болоһон байна.

Нагаса эжымни Будаев Шагдартанай гансахан басаган байһан юм. Минии нагаса эжын гэртэхин Шагдар Сырен хоёр бүхы наһаараа колхозой малшад ябаһан. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ хүсэ шадалаа гамнангүй оролдожо, ажалай габьяа гаргаһанайнгаа түлөө уг нагаса баабаймни Шагдар Будаев Москва хото ошожо, СССР гүрэнэй Президиумэй түрүүлэгшэ байһан Михаил Иванович Калининай гарһаа медаль зүүжэ, сугтаа дүрээ абхуулжа ерэхэн юм. Тэрэ үеын гэрэл зураг манай түрэлхидтэ хадаглаатай байдаг. Сэсэг нагаса эжымни түрэл нютагтаа хони мал хаража, баһал элдэб олон шагналнуудта хүртэхэн юм. Аяар дүрбэн үхибүүдые түрэжэ өөдөнх болгоһон. Эгээл ехэ хүбүүнийнь болохо минии эжын ахай Борис нагаса мүнөө нютагтаа ажаһуудаг, дүү хүбүүн Бадмань Улаан-Үдэ хотодо түбхинэнхэй, харин

эжымни одхон дүү Санжай нагасамни армида албанда ябажа ерээд, гэнтын аюулһаа боложо аргагүй залууханаар наһа дүүрэшэһэн юм.

Хүнэй уг гарбалай эсэгэ талаараа тоолог-додог хадань, би өөрынгөө угай һабагша татажа туршахамни. Би Эхиридэй Ехэ Шоно угай басаган болоноб. 1870-аад онуудаар минии угаймни үбгэ эсэгэ Түнгэ гэжэ хүн 16-тай Шалхуудай хүбүүгээ дахууланхай, хоёр сар хүлэжэ зөөриез шэрэнхэй аяар холын Зүлхэ мүрэнэй эрье шадар оршодог Качуг гэжэ нютагһаа Хориин 11 эсэгийн дайда хүрэжэ ерээд, Хэжэнгын Хөөрхын Һалагайн Шэбэр гэжэ газарта шэнэ бууса түхээржэ түбхинэһэн байна. Хоёр жэл тухай болоод, Шалхуудай хүбүүнийнь айл болохо гэжэ зорёод, анханайнгаа холын нютагһаа бэри басага асархамни гэжэ эсэгэтээ Байгал далайнгаа хойто бэе зорибо. Аргагүй удаан саг ябажа, жэл тухай боложо бусахадаа, яһала зохид басага һамган болгожо асарһан юм гэхэн хөөрөө би мэдээ орохоһоо хойшо дуулаһан байнаб. Тиигээд лэ уг эжы абатамнай өөһэдөө түрэхэн үхибүүтэй болохо үйлэгүй байжа, сугтаа Байгалай хойто бөөһээ зөөжэ ерээд, наһа дүүрэхэн айлай хоёр хүбүүдэй Мүнхэ гэжэ хүбүүень үргэжэ абаһан юм. Мүнхэ хүбүүн хожомоо Сэрэн хүбүүтэй болоһон, Сэрэн гээшэ одоол үнэр баян, олон үхибүүтэй боложо, угаа саашань дамжуулба. Сэрэнэй һамган Галсанай Балданай Гүнжэд гэжэ суутай басаган байһан гэлсэдэг, тэрэнэй түрэхэн үхибүүд 9: гурбан басагад, 6 хүбүүд. Эгээн ехэ Хоца хүбүүгээ Намсарайтан гэжэ үхибүүгүй айлда хүбүүн болгожо үгэхэн байна. Дулма, Сэндэмэ, Норжима гурбан басагадай Норжимань үндэр наһатай болотороо ажаһууһан, бэшэнийнь залууханаар наһа дүүрэхэн. 6 хүбүүдэйн ажабайдал тус тустаа гүрэн түрын ажабайдалтай нягта холбоотой үнгэрхэн байна: Хоца Намсараев – буряад уран зохёолой эхи табигшадай нэгэн, СССР гүрэнэй дээдын шагнал хайрада олон дахин хүртэхэн, ехэ бэлиг талаантай хүн байшоо. Гүнзэн гээшэнь одоол минии хүгшэн баабайн эсэгэ 1916 ондо 1-дэхи дэлхэйн дайнай арын хүдэлмэридэ татагдажа, тэндэхээ хүндөөр үбшэлэнхэй ерээд, оройдоол 44 наһатайдаа наһа дүүрэхэн. Эхэнэр нүхэрын Бодигой Сэжэб гээшэ гансаараа 4 үхибүүдээ өөдэнь үндылгэхэн байна.

Гүнзэнэй удаадахи дүү хүбүүн Сэдэб, зон нэрэнь Баасата Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда эхинһэнь ябажа ерээд, 1947 ондо гэнтын үбшэндэ нэрбэгдэжэ энэ

дэлхэйтээ хahasahan байна. Мүнөө хүбүүнийнь Цыдыпов Борис гэжэ абгамнай Хөөрхэ нютагтаа үнэр баян ажаһуудаг.

Цыбан хүбүүн 6 наһатайдаа Хэжэнгын дасан да үгтэжэ, хубараг болоод, гэбшэ зиндаа хамгаалжа, түлэг дундаа ябатараа, сагай шэрүүн боложо эхилхэдэ, 1937 ондо Санкт–Петербург хотын университетдэй Зүүн зүгэй арадуудай хэлэнүүдэй факультетдэ ороод нуража байтараа, хамалганда орожо, 1938 ондо Японой тагнуулшан гэжэ буудууһан юм.

Содном хүбүүн «Манай ажал» колхозойнгоо ажалшан болоод байтараа, 1937 ондо хардалгада орожо, баһал нураг суугүй түрмын оёорто хосорһон байна. 1965 ондо манай хүгшэн баабай Дамби Гунзынович энэ хоёр абгануудайнгаа нэрын сагаарулагдаһан саарһа абажа сэдхэлээ дүүрэжэ ханаһан хүмби гэгшэ һэн.

Эгээл бага одхон Гуро хүбүүн хургуулида һайн нуража, эрдэм номтой хүн хүтэлбэрлхы ажалда ябажа, хүдөө ажахын хүгжэлтэдэ нилээдгүй һайн нүлөө өөрынгөө хубитые орууһан юм. Колхозой түрүүлэгшээр аймагайнгаа нютагуудаар хүдэлжэ байтараа, хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, 1951 ондо наһа дүүрэшэһэн байна. Гуро абгымнай хүбүүн Чингис Гуруев мүнөө бүхы Буряадтаа суутай арадай артист, уран шүлэгшэ болонхой угайнгаа утаһа һайханаар татажа ябаһан хүндэтэ абгамнай болоно.

Минии үбгэн аба Гунзынов Дамби Гунзынович Гүнзэнэй 3-дахи үри, Эсэгэ ороноо хамгаалгын агууехэ дайнда 17 наһандаа татуулжа, хоёрдохи Украинска фронтдо дайралдажа, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай хоёрдохи шатын орденоор, Илалтын 30 жэлэй медальар ба бэшэшье шагналнуудаар тэмдэглэгдэхэн юм. Эдэ үндэр шагналнуудын бидэ омогорхон хадагалжа ябадагбди. Дайнай һүүлээр хүдөө ажахыда һайн хүдэлжэ, «Заслуженный мелиоратор Республики Бурятия» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэжэ, Ажалай Улаан тугай орденоор ба «Ажалай габьяа» медальар шагнагдаһан юм. Хүдөө ажахыда ган гасуурай үедэ үбһэ һайн абахын түлөө хоридохи зуун жэлэй наяд онуудаар «Первомайский» совхозой намагтай газарые хатаажа, хэдэн арбаад километр утатай уһалуурийн канал барижа, үбһэнэй газарнуудые уһалһан байна. Тусгаар дээдэ хургуули үгышье хаа, өөрөө хамаг гидротехническэ болон геодезическэ ажалын хэдэг байһан юм. Баригдаһан каналай хүдэлжэ эхилхэдэ Буряад Республикын

КПСС-эй обкомой нэгэдэхи секретарь А.У. Модогоев түрүүтэй олон тушаал барижа байхан хүнүүд ерэжэ, ехэтэ һонирхон хараһан байна.

Хүгшэн эжымни Бастуева Балма Шадраевна хуасай угай, Шэтын хизаарай, Бада станциин хажууда оршодог Олон Шэбэр гэжэ нютагһаа гарбалтай байгаа. Эсэгэнь Бааста Эхэ орондоо урбагша гэжэ 1937 ондо зэмэлүүлээд, 1938 ондо Шэтэ Хотын түрмэдэ буудуулһан, тиигээд байхадань, аха дүү, аймаг зониинь булта шахуу тушаалгаһан, тэрьелхэнь тэрьедэһэн байна. Тэрэ хэсүү сагта эжынь Шадраагай Гажад гансахан басагантаяа Хэжэнгэ нютагай Хөөрхэдэ һуудаг түрэлхидтөө ерэжэ түбхинэһэн байгаа.

Эмгээ эжы нагаса эжы хоёр Эсэгын дайнай үедэ колхозой хүндэ хүшэр ажалда бээ гамнангүй, үдэр хүниие илгангүй ажаллаһан юм. Оронойнгоо хүгжэлтэдэ минии уг гарбалаймни хамаатан шадал соогоо хубитаяа оруулжа оролдоһон байна. Хүгшэн баабайнгаа наһа дүүрэшэһэн хойно түрэхэн хадаа би дүү хүбүүн Гүнзэн–Норбыень ехэтэ хүндэлдэг, хүгшэн абамни гэжэ тоолодог байгаа. 1938 ондо түрэхэн Гүнзэн–Норбо дайнай үеын

үхибүүдэй хуби заяае дүүрэн амасаһан, хооһо нойтые үзэхэн, гүүртын һаалишан эжыгээ дахажа, үнээ буруудыень харалсаһан хүн байгаа. Хатар нааданда, хүгжэмдэ дуратай байхан абгамнай баледэй артист болоһон, хожомынь бэлиг талаанайнгаа һайхан шанараар арад зондоо мэдээжэ арадай артист, Россин Федерациин, Буряад Республикынгаа үндэр нэрэ солодо хүртэхэн байна. Хүн талань аргагүй һайн, урин зулгы зантай байһан, би нэгэшье дахин муугаар хэн нэгэниие хэлэжэ байһыень дуулажа үзөөгүйб даа. Маанадтаа ехэ мээхэйгээр хандадаг, хододоо һайханаар үрээжэ һуудаг байгаа.

Хүгшэн баабайтамни хамтадаа 52 жэлэй хугасаа соо эбтэй һайнаар һууһан, 7 хүүгэдые түрэжэ, тэдэнээ бултыень дээдэ һургуулитай болгожо гаргаһан юм.

Уг гарбалаймни арад зон хэды хүшэр хүндэ сагуудта ажаһуугаашье һаа, зоной дунда зоригоо мохонгүй, Эхэ оронойнгоо жаргалтай һайхан байдалай түлөө бээ гамнангүй оролдоһон байна. Би угайнгаа зоноор омогорхоноб, баһал дутуугүй наһан соогоо ябахые оролдохоб.

ХАТАГИН УГАЙ БЭШЭГЭЙ УЛА МҮРӨӨР

Белла Улзытуева

Улаан-Удэ хотын 1-дэхи дунда нургуулийн 6-даху классай нурэгшэ

Захаамин аймагай Үлэгшэн нютагай дэбисхэрдээрэ мүнөө табан угай зон ажаһуудаг. Нэрлэбэл, хатагин, хашин, хонгоодор, хойно ба шошоолог болонод. Тэдэнэй нэгэн хатагин обогтон тухай зарим тэды урданай зохёол, түүхын, эрдэмтэдэй шэнжэлгэһээ, нютаг нугын үбгэд түшэмэлнүүдэй бэшэжэ абаһан угай бэшэгүүдхээ баримталан хэлэхэдэ иимэ байна.

Хатагин обогтон эртэ урдын монгол угсаатанай нэгэн гээшэ. Хатагин обогтон тухай анха түрүүшын мэдээсэлнүүд аяар 1240 ондо бэшэгдэһэн «Монголой нюуса тобшын» нэгэдэхи бүлэгэй 17-дохи зүйлдэ иигэжэ бэшээтэй: «...Добу Мэргэн үгы болобо. Добу мэргэнэй наһа бараһанай хүүлээр тэрэнэй бэлбэһэн һамган Алун-гуа Буха Хатаги, Бухату Салжи, Бодончар мунхаг гэдэг нэрэтэй гурбан хүбүүдые түрэбэ». Тиихэдэ энэл бүлэгэй 42-дохи зүйлдэ: «Бэлгүүдэйһээ Бэлгүнүүд обогтон, Бүгүнүүтэйһээ Бугунууд обогтон болобо. Буха Хатагиһаа Хатагин обогтон, Бухату Салжиһаа Салжиуд обогтон болобо. Бодончарһаа Боржигин обогтон болобо».

Энээнһээ хойшо арбан үе үнгэрһэн хойно 1162 оной морин жэлдэ Боржигин обогтонһоо Чингис хаан түрэхэн гээшэ.

Буряад-монголчууд нэгэ үе хорин табан жэл гээд тоолодог хаа, мянган жэлэй саана юһэн зуун жэлэй хүүл багаар Хатагин обогтон мүндэлжэ, ззэн богдын абганар боложо, Ехэ Монгол гүрэниие байгуулха үедэ Чингис хаанда туһалһан, холын Хитад, Тангад, Бухайр, Сартуул, Найман, Орос оронуудые эзэлхэдэ эдэбхитэйгээр хабаадаһан түүхэтэй.

Хожом хойно Манжын хаанай мэдэлэй Сайн ноён аймагһаа албан татабари, алуур дээрмыень тэсэжэ ядаад, 1690-ээд оноор Цонгоол, Ашабагад, Атаган, Сартуул, Хатагин, Үдзөөн, Табангууд ба Подгорно обогтон ара хойшоо нүүжэ, Сэлэнгэ, Зэдэ голоор хуурижаһан юм гэжэ профессор Ф. А. Кудрявцев «Буряад-Монгол арадай түүхэ» гэхэн ном соогоо бэшэнэ.

1727 оной хонин жэлдэ гүрэнэй урда хилэ-хайша тухай асуудал Ород, Монгол, Манжа гурбан гүрэнэй этигэмжэтэд шиидхэжэ, 1764 оной бишэн жэлдэ хилэ харагшадһаа дүрбэн буряад хасаг полк бүридэһэн гэжэ түүхын баримтанууд бии. Хатагин обогтон Сэлэнгын найман эсэгийн нэгэниинь боложо, хасаг албанда ябаа. 1832 оной Сэлэнгын Дүүмын дүнгөөр 737 хатагин зон бэшээтэй.

1800 оной эхээр хасагай табитан хатагин обогтой Очиров Байсагал гэдэг мүнөөнэй Зэдын аймагай Үшөөтэй нютагһаа албанай хэрэгээр Атамано Николаевска станица (мүнөө Харасаа хуурин) ерэжэ, Хайсагар гэжэ газарай хоёр Хүхэн-Болдогой урда нютагжаба. Байсагалтанай аймаг тухай нютаг нугын үбгэдэй нэгэн болохо, минии хүгшэн абын эсэгэ, 97 наһатайдаа бурхандаа морилһон байна. Энэ үбгэн абамни – Очиров Санжисүрүн Туманович иигэжэ хөөрэхэниинь минии эжы Цыпилма бэшэжэ абаһан байна: «Сайн хаанай самаргаан, Бошогто хаанай бусаргаанай үедэ Үшөөтэй нютагта ажаһууһан үбгэн хүгшэн хоёрто 18-20 наһанай хатагин обогтой ганса хүбүүн Монголһоо зутаажэ (тэрьелжэ) ерэхэн юм байха. Үхибүүгүй үбгэн хүгшэн хоёр ехэтэ олзорхожо, Олзотой гэжэ нэрлэжэ, хүбүүн болгожо абаһан гэдэг. Олзотойн хүбүүн Жүгдэр, Жүгдэрэй хүбүүн Банзаа, Банзаагай хүбүүн Байсагал, Байсагалай хүбүүн Сэбээн, Сэбээн найман хүбүүтэй, гурбан басагатай боложо, үнэр баян үдэхэн».

БЭШЭГНЭЭ АБТААН ХЭНЭГ

Минии элинсэг сада Баглаха нютаг нүүжэ, хасаг алба хэжэ, гүрэн түрын хилэ – хайша сахижа ябаа

Сэрэгэй албанда эрдэм ном хэрэгтэй. Тиимэһээ булта уйгаржин монгол бэшэгтэй, ородоор хайн мэдэхэ, Хяагта, Шэтэ, Эрхүү, Красноярск, Великие Луки хүрэтэр албанай хэрэгээр ябадаг байгаа. Манай угай айл бүлын адагын нэгэ хүбүүн Тамчин, Бургалтайн, Булагай, Монгол гүрэнэй дасан сүмэдэ тангад ном үзэжэ, лама боложо, бурхан багшын хургаалнуудые түрэл зондоо заабарилаа. Эдэ ламанар Бальжарай Сунгараг амбай гэлэн, Жанчибай Гэсэл гэбшэ, Морхын Арьяа лама, Жалсанай Гомбо лама, Санжа лама, Галсанай Бальчин лама — Ивалгын дасанай унзад гэхэ мэтэ. Гушаад оной хатуу хамалгаар олонийн сүлүүлээ, хураггүйгөөр үгы болоо бэлэй.

Граждан дайнай гал дүлэн соогуур, хамтын ажалай эмхидхэлдэшые Байсагалтан аймагай хүбүүд, басагад ябаа, хүдэлөө. Хайн, мууе нютагай зонтой хамта үзөө, хамта гаталаа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай болоходо 16 хүн Байсагалтанһаа мордожо, долоонийн бусаагүй. Нэрлэбэл, Очиров Жамса Дашамолонович, Очиров Содном Дашамолонович, Очиров Дугар Дашамолонович, Очиров Эрдэнжэб Мункуевич, Очиров Радна Мункуевич, Очиров Ринчин-Доржо Тундупович, Очиров Гуржаб Цыдемпирович.

Дайсанаа даража, даагаяа һүүлдэжэ бусагшад: Очиров Ринчинжаб Цыдемпирович, Очиров Дымбыл Гуржапович, Очиров Бальчин Галсанович, Очиров Ринчин Галсанович, Очиров Даша Дамдинович, Очиров Жамбал Дымбеевич, Очиров Бата Дашимолонович, Очиров Хандажап Жигжитович, Очиров Дарма Бадмаевич.

Хатагин обогой Байсагалтанай аймаг Олзотойһоо эхилжэ, 12 үе тоологдоно.

Байсагалай түрүүшын хүбүүн Цынгүүнтэнэй угай бэшэг би эндэ харуулхам:

Олзотой – Жүгдэр – Банзаа – Байсагал – Сэбээн – Цынгүүн – Туман – Санжа (Хасаг) – Бадма-Цырен (Петр) – Баяр – Булад – Аюр.

Баяр хадаа минии нагаса болоно, Цыпилма эжымни түрэнхэн аха гээшэ.

Тиэхэдэ минии нагасанарай угай бэшэг иимэ болоно: Олзотой – Жүгдэр – Банзаа – Байсагал – Сэбээн – Цынгүүн – Туман – Санжа (Хасаг) – Бадма-Цырен (Петр) – Цыпилма – Белла

Байсагалтанай мэдээжэ хүнүүд:

Санжа Туманович Очиров – граждан дайнда хабаадаһан, ажалай ветеран;

Гармажаб Дычинович Очиров – Монголоой вождь Сухэ-Баатарай адьютант ябаһан, ажалай ветеран;

Ринчинжаб Цыдемпирович Очиров – Октябриин Революцийн орденото, ажалай ветеран;

Бадма-Цырен (Пётр) Санжиевич Очиров – Ажалай Улаан Тугай орденото, Буряадай АССР-эй габыята агроном;

Владимир Галсанович Цыренов – уласхоорондын спортын мастер, Буряадай АССР-эй физическэ культурын габыята хүдэлмэрилэгшэ;

Цыпэ Санжиевна Очирова – Россиин Федерацийн габыята багша;

Валентина Гармажаповна Очирова – арадай гэгээрэлэй эрхим;

Цырен Цыдемпировна Очирова – Хүндэлэлэй Тэмдэг орденото, ажалай ветеран;

Цырен Аюшеевна Очирова – спортын мастер.

Памажаб Очиров – арадай гэгээрэлэй эрхим, Буряад Уласай габыята багша.

Чинзоригой Золжаргал

**Монгол Уласай Улаанбаатар хотын
Чингэлтэйн 17-дохи сургуулийн 11-дэхи
классай нурагша**

Монгол туургатан арад зон өөрэйн удам угсаа, уг гарбалаа сайн мэдэжэ тэрэнээ үри хүүгэдтээ, залуу хойто үедээ аман ярья болгон бэшэгээр бэшэжэ үлдээсээр ерэсэн түүхын уламжлалтай арад түмэн юм. Угайн бэшэг Монгол туургатан арад түмэн өөр өөрөөр нэрлэдэг байсан болобошье, юрэнхыдөө «Угайн бэшэг» хэмээн нэрлэжэ заншасан байна.

Угай бэшэгэй салашагүй хэсэг нь үрхэ гэрийн түүх юм. Үрхэ айл бүри өөрын удам судрыг үр хүүгэдтээ үнэн зүбөөр нь бэшэжэ үлдээхэнь ахамад, дунда үеынхинэй эрхим зорилго байха ушартай. Тиимэ болохолоор эрдэнитэ хүнэй бэеын эсэгэ, эхэнээ оложо түрэсэн хүнэй:

Түүхэ бурхан болодоггүй, түүхэ түрэл арилждаггүй, түүхэ түүхээрээл үлдэдэг хорбоо юртэмсын жама ёсон юм.

Энэ угай бэшэгтэ бэшэгдэсэн түүхэ Монгол туургатанай дээдэ үе Бүртэ шоноһоо эхитэй, Барга баатарай хүбүүн Хоридой мэргэнэй дунда хатан Шаралдайһаа мүнделсэн табан хүбүүнэй отхон Шарайдай угай бэшэгэй нэгэ хэсэг бөгөөд Шарайдһаа хойшонхи үе удамын хэлхээ бэшэг болоно.

Буряад угсаатанай обог гарбалай талаар олон үеийн туршада аман домогоор яригдажа ерэсэн Шарайд обог нь дотроо Худанса, Танха, Хагшууд, Ахайд, Долоод, Дэлдэй, Сүнид, Тоботой гэсэн хүхүүртэ хубаагдан үе дамжин үнэржижэ ерэсэн түүхэтэй байна.

Эрдэмтэн мэргэдийн судалгаагаар Хори буряад угсаатанай 11 эсэгийн зон 67 хүхүүр болжээ гэсэн байна. Буряадын угайн бэшэг нь Барга баатараар эхилдэг бөгөөд энэ хүн нь бодото хүн гү, домог гү гэсэн асуудал мүнөө хүрэтэр эрдэмтэдэй дунда сонирхолтой байһаар ерэжээ. Шарайд обогтоной ехэнхи нь өөрсдөө Худанса Шарайд гэдэг бөгөөд угийн бэшэгтэ Шарайдын хүбүүн Худанса гээд саашань хүтэлсэн байдаг.

Худанса нь Хоридой мэргэний ехэ хатан Баргажин-гуагийн охин Алун-гуагийн (Добу мэргэний гэргий) хүбүүн Бодончар мунхагтай нэгэн үеийн хүн болох бөгөөд Бодончар мунхагийн аравдахи щри сада Тэмүүжин (Чингис хаан) болоно.

Тэмүүжин нь 1162 оны дүрбэдүгээр сард (хаврын дунд сард) Есүхэйн ууган хүбүүн боложо түрсэн бөгөөд буриадын «Зээ» талын хүн болоно хэмээн эрдэмтэд судлаачид бэшэжэ тэмдэглэсэн байна.

Тиимэ ушарһаа буряад арадын нэгэн дуунд энэ тухай:

*... Бугахан хаарал моримной
Бууралхан адуунай унаган юмэ,
Бун гаралтай Чингис хаан
Баруунхан Хуасайн зээхэн юмэ.
Хубахан шэхэтэй хааралхан
Хонгорхон адуунай унаган юмэ,
Хайратай ганса Чингиснэй
Хориин боржигной хүбүүхэн юмэ...*

гэжэ энэ дуу буряад зон олон үеын туршада арадай дуу болгон дуулажа, мүнөө хүрэтэр байна.

Буриад Хуасай обогтон Хоридой мэргэнэй дунда хатан Шаралдайн хоёрдохи хүбүүн байгаад, Шаралдайн тавдугаар хүбүүнийн Шарайд болоно.

Шарайдын угийн бичгийг 1730-аад оны үед Агын Буриадын эмч лам Сахийна гэдэг хүн хөтлөн бичиж үлдээснийг Шарайд овгийн хүмүүс үе дамжуулан өөрийн хүхүүрийн угийн бэшэг баяжуулан хүтэлжэ байгаа.

Манай Шарайд Шамба обогтон нийт 400 – 500-аад зоной нэр мүнөө мэдэгдээд байна. Угай харбаалжан соо хадамда гаража ошоһон эхэнэр зонуудай нэрые бэшэдэггүй уламжалалтай байна. Иимэхэ энэ угай харбаалжа соо үсөөн эхэнэр зоной нэр бэшэгдэбэ.

Иигээд Хори Буриадай 11 овгийн гарлыг бичвэл: Баргабаатрын хүү Хоридай мэргэн гурван хатантай байсан бөгөөд их хатан Баргажин гуа хатнаас Алунгуа, дунд хатан Шаралдайгаас: Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд, Гучид, Шарайд

Бага хатан Нагадайгаас: Харгана, Гутай, Бодонгууд, Хальбин,

Сагаангууд.

Батанай овогууд үүссэн гэж үзэх бөгөөд түүхийн он удаан жилийн явцад өнөржин үржиж 21-р зуун жилд Монгол туургатны нэгэн салаа мөчир болсоор иржээ.

Минии өөрын уг гарбалые мүнөөнэй Үбэр-Байгалай хизаарай Ага нютагай Хүнхэр нютагһаа эхитэй гэжэ абамни намда хэлээ һэн.

Минии хүгшэн абын аба Сэрээждэй Гүрэ-Агын буряадай нютаг Онон голын урда тээхэн Нэлиин нарһанай зүүн талада Баянбулаг нуурай баруун урда эрьедэ 1901 ондо мүнделһэн гэгшэ. Тиигээд арбаад наһатай боложо байтарнь, Ород гүрэнд ехэ хубисхал боложо тэрэ нютагта ажаһуужа байһан олон буряадууд зөөдэл хэжэ урагшаа Монгол нютагта ошоһон байна. 18 наһа хүртэр мал маллажа байтараа армида ошоһон байна.

Минии хүгшэн аба Гүриин Батажаргал – Монгол ороной зүүн хизаар Дорнод аймагай Сагаан-Обоо гэжэ нютагта 1939 ондо мүнделһэн гээшэ.

Минии аба Батажаргалай Чинзориг мүн Дорнод аймагай Чойбалсан хотодо мүнделһэн байна. Абамни Улаан-Үдэ хотод Буряад гүрэнэй Ехэ сургуулид аспирантурта һуралсажа дүүргэһэн. Улаанбаатар хотод Ехэ сургуулид багшаар хүдэлнэ.

Би Чинзоригой Золжаргал Улаанбаатар хотод түрэхэн. Улаан-Үдэ хотод 1-дэхи лицей-интернат сургуулид 3 жэл һуралсажа олон сайн нүхэдтэй болооб.

Лиза КОЖАНОВА

Москва хотын 1188-дахи гимназийн 6«в»
классай хурагша

Зунай амаралтын үедэ нагаса аба эжидээ Улаан-Үдэ ошоходоо Гыма эмгээ эжытээ хөөрэлдэхэ дуратайб. Эмгээ эжымни намда буряад дуу дууладаг, ахай абгайнарта хэн гээд хандаха тухай заадаг, үшөө нагасанарайм уг гарбал тухай хөөрэдэг юм. Угай харбаалжан сээжэлдүүлдэг, урданай домог хөөрэдэг. Хөөрэлхэн домогын гайхахаар лонин юм. Хоридой гэжэ нэрэтэй хүбүүн Байгал далайн эрьедэ ан агнажа ябаба. Гэнтэ хун шубууд нийдэжэ ерээд, хубсаһаяа тайлаад, уһанда тамаржа эхилбэ. Хоридой хун шубуунай хубсаһыень нюужархиба. Хун шубуун Хоридойн хамган болохоео зүбшөөбэ.

Хоридой Хун шубуун хатантаяа хүтэрэлдөөд, эшэгы сагаан гэртээ ошожо, айл бүлэ боложо, хоюулан хэтын жаргал эдлэжэ ажана амгалан ажаһуубад.

Хун шубуун хатаниинь Хоридой мэргэн нүхэртөө арбан нэгэн хүбүүдые түрэбэ. Тэдэнь иимэ нэрэнүүдтэй хэн: Галзууд, Харгана, Хуасай, Хүбдүүд, Батана, Шарайд, Бодонгууд, Худай, Гушад, Сагаан, Хальбин. Нэгэ үдэр хамганиинь оёдол хэжэ хуутараа хэлэбэ ха: «Хун хубсаһыемни гаргажа үгыш даа, би үмдөөд үзэхүүлдээ. Тэрелхээ ханабални, баряад абана бээш. Намайе диилэжэ ядахашни хэн гү, үгыш даа хубсаһыемни, үмдэжэ үзөөд, хөөргэнь үгэхэльби даа». Хоридой галайнгаа

зүүнтэй гартаа хоёр барюул баринхай, «үмдөөд үзэг лэ дээ, үри бэеһээ хаана ябашаха хэм даа» гэжэ ханаад, абдарайнгаа суурга тайлажа, хун хубсаһыень гаргаад үгэбэ ха. Хун хубсаһаа үмдэхэдөө, хамганиинь хун шубуун болоод, далияа заһажа байтараа, гэнтэ дурд гээд тооноороо нийдэшэбэ. Хоридой хөө болоһон хоёр барюулаараа хоёр хүлэйн шэлбые барижа туршабашье, алдажархиба. Хун шубуун эхэмнай эшэгы гэрээ гурба дахин тойрожо нийдээд: «Үеын үедэ, бэеын бээдэ бү ядагты, үдэжэ, баяжажа, хайн хайхан хуугты» гэжэ юрөөл табяад зуун хойто зүг руу нийдэжэ ябашаһан юм гэжэ домоглон хэлсэдэг. Тэрэ гэхээр хун шубуунай хоёр хүл хара болоһон, харин буряадууд хун шубуудай ганганалдаа дуулахадаа, газашаа гаража, хүеэ үргэдэг, Хоридой мэргэн эсэгэмнай, хуһан модон сэргэмнай, хори буряад гарбалнай гэжэ шүтэжэ, мүргэжэ, хойноһоонь хүеэ үргэдэг заншалтай болоһон юм гээд эмгээ эжымни хөөрэдэг. Үшөө саашань иигэжэ заадаг:

- Бидэ Хориин 11 эсэгийн үри һадаһан болохо дуугай ябадаггүй, дэржэгэнүүр үгэтэй гал улаан тугтай дэлдэгэр галзууд угайбди. Угайнгаа бэшэг би шамда заагаа, хэнэй хэн байһанаа дабтажа хэлэл даа, – гээд эмгээ эжы намһаа асуудаг юм.

Би харюусадагби:

- Би Лиза гэжэ нэрэтэйб. Минии маманни Виктория гэжэ нэрэтэй. Нагаса эжымни Бэлигма Доржиевна.

- Бэлигма хэнэйб?
- Бэлигма Доржопаланай.
- Доржопалан хэнэйб?
- Дэмбэрэлэй.
- Дэмбэрэл хэнэйб?
- Будын.
- Буда хэнэйб?
- Бадмын.
- Бадма хэнэйб?
- Хотоогой.
- Хотоо хэнэйб?
- Анжоогой.
- Анжоо хэнэйб?
- Балгын.
- Балга хэнэйб?
- Бабагын.
- Бабага хэнэйб?
- Ардиин.
- Арди хэнэйб?
- Шижын.
- Шижэ хэнэйб?
- Батанайн.
- Батан хэнэйб?
- Тураахиин.
- Тураахи хэнэйб?
- Нохолойн.
- Нохолой хэнэйб?
- Дэлдэгэрэй.
- Дэлдэгэр хэнэйб?
- Галзуудай.
- Галзууд хэнэйб?
- Хоридойн.
- Хоридой хэнэйб?
- Барга Баатарай.

– Хориин 11 эсэгийн түлөөлэгшэд манай элинсэг Бадан Тураахин түрүүтэй буряадуудыг аршалан хамгаалхыень гуйжа хазаар морёор аяар холо Москва хото Петр сагаан хаанда ошоһон юм. Петр сагаан хаан таанадта хэншые гар хүрэхэгүй, газар уһантнай таанадай мэдэлэй болобо гэхэн хоёр тархитай герб тамгатай унэмшэлгэ Бадан Тураахинай, Абжаа удаганай гарта үгэхэн юм. Аяар холо Москва хотодо байхадаа, эдээнэй дээжэ – пряник, печени үргэжэ ябаарай, басагамни, – гээд эмгээ эжымни намда заабари үгөө һэн.

Би эмгээ эжынгээ захяа ханажа, угай бэшэг сээжэлдэнэб.

Уг гарбалаа мэдэжэ, ёһо заншалаа сахижа, элинсэг хулинсагайнгаа захяа заабари мартангүй ябахамнай болтогой!

СЭРЭГШЭН ЭМГЭЭ ЭЖЫМНИ

бусахадаа, шархатаһан сэрэгшэдые, ядарһан тулиһан хүнүүдые автомашинаараа шэрэжэ гаргадаг байгаа. Аймшагтай энэ харгыгаар үдэр бүри машинаа жолоодон ябахадаа, өөрынгөө ами наһан тухай бододоггүй, яахадажа олон зондо туһалха гээшэб, яахадажа хүрээлэгдэһэн Ленинград хотоһоо олон зоние шэрэжэ аюулгүй газарта абаашаха гээшэб гэхэн бодолдо абтаад ябадаг байгаа.

Энээн тухай гуша басагандаа хөөрэнэ-ниен, Наталья зохёохы ажал соогоо бидэндэ дамжуулха гэжэ оролдоо ха юм. Баатарлиг улад зон хажуухандамнай, гансал обёоржо хараха, сэгнэхэ ёһотойбди. Фашистнуудтай дайнда Илалта туйлаһанһаа хойшо 70 жэл үнгэрөө, залуухан Ксения басаганай баатаршалгын ашаар, олон-олон залуу хүбүүд басагадай баатаршалгын, зоригтой, зүрхэтэй байһанһаань Илалта туйлагдаа, мүнөөдэрэй амгалан байдалай түлөө ами наһаа хайрлангүй дайлагдажа ябаһан сэрэгшэдтэ, дайнай ветерануудта алдар соло! Хэншье мартагдаагүй, юуншье мартагдаагүй!

Наташа Самбуева

**Мухар-Шэбэрэй аймагай Сутайн дунда
хургуулийн 10-дахи классай хурагша**

Мухар-Шэбэрэй аймагай Нархатаһаа Наталья эмгээ эжы Богданова Ксения Николаевна тухай зохёохы ажалаа эльгээгээ. Ксения Николаевна дайнай жэлнүүдтэ Ленинград хотын хүрээлгэндэ хаагдаад байхада, «Амидаралай харгы» гэжэ харгыгаар автомашины жолоошоноор ябахадаа, эдээ хоол Ленинград хото абаашадаг, һөөргөө

Онохоева Жаргалан

Улаан-Удын 29-дэхи гимназиин 7-дохи "б" классай хурагша.

Манай нагаса абгаймни буряад оронойм бэлигтэй шүлэгшэн Дулгар Ринчиновна Доржиева болоно. Тиимэһээ би угайнгаа омогорхол Дулгар Ринчиновна тухай бэшэхэ хүсэлтэйб.

Мянга юһэн зуун дүшэн гурбан ондо Баргажанай аймагай Хилгана нютагта түрэхэн юм. Үльгэр домогто Баргажан мүнэнэй урда эрьедэ нэмжыһэн энэ нютаг Урда хадануудай саанаһаа Икадай үндэрөөр эртын наранай гарахые угтажа, Хойто хадануудай Шастийн үндэрөөр наранай элшэ туяагай наадахые, бүхы дэлхэйдэ алдар суутай Бархан үндэрөө үдэр бүри хаража үндыһэн Дулгар басаган бүри зааханһаа нютаг зонойнгоо үльгэр, онтохонуудые шагнажа, дуунуудые сээжэлдэжэ үндыһэн. Бага наһанһаа сэдхэл бодолдоо шэнгээһэн арадай аман үгын баялигһаа хүртэхэниинь зохёохы замайнь уг үндэһэн болоо.

Дулгар басаган Уланай найман жэлэй хургуулиин табадахи класста хуража ябахандаа, түрүүшынгээ шүлэгүүдые бэшэжэ эхилһэн. Тэрэ үедэ Хилгана нютагта дунда хургуулиин үгы дээрэхээ хургуулияа орхихо баатай боложо, Ивалгын кондитерска фабрикада нютагайнгаа басагадаар хүдэлжэ, үдэшин дунда хургуули дүүргэхэн. Һуража байха үедөө олон шүлэгүүдые, расказуудые бэшэжэ, «Буряад үнэн» сониндо хэблүүлдэг байгаа. Тэрэ үе сагта уран зохёолой таһаг даагшаар хүдэлжэ байһан уран зохёолшо Матвей Осодоев залуу басаганай шүлэгүүдэйнь зузаахан дэбтэр уншанайнгаа һүүлээр, залуушуулай таһагые даагшаар хүдэлжэ байһан уран зохёолшо

Цыден-Жаб Жимбиевтэ эльгээгээ бэлэй. Удангүй Цыден-Жаб Жимбиев тэрэ үедэ Байгал сэтгүүлэй ахамад редакторай орлогшоор хүдэлжэ байһан солото шүлэгшэн Дондок Улзытуевта эльгээһэн юм. Поэт шүлэгүүдыень уншаад, Байгал сэтгүүлдэ мянга юһэн зуун жаран табан ондо барлуулаа. Тэрэ гэхэнһээ хойшо уран шүлэгшэн «Баргажанай үнэн», «Хурамхаанай галнууд» сонинуудай редакцинуудта, Буряадай радиогой олонийтын болон уран зохёолой редакцияда олон жэлдэ хүдэлһэн юм. Мянга юһэн зуун далан найман ондо «Баргажанай долгин» гэхэн түрүүшын номын хэблэгдээ. Бүхыдөө хорин табан ном элдэб хэблэлнүүдтэ барлуулаа. Зарим номуудыень нэрлэбэл: «Наран Сэсэг» (1982), «Эржэн тобшо» (1988), «Эжыдээ бэлэг» (1995), «Алтан һабагша» (1997), «Дуранай дугы» (2001), «Соёмбын элшэ» (2001), «Нүүдэл түүдэгүүд» (2004) гэхэ мэтэ.

Уран зохёолшо таби гаран жэлдэ олон жанрнуудые шудалан, зохёолнуудаа бэшэнэ. Мянга юһэн зуун ерэн ондо «Мүнгэн хутага» гэхэн жүжэгын Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын театрта табигдаһан юм. Һүүлэй арбаад жэлдэ уран зохёолшо туужануудые, жүжэгүүдые, романуудые бэшэнхэй, мүн оршуулгын ажал ябуулдаг, олон дуунуудай автор.

Дулгар Доржиева Буряад ороной Исай Калашниковай нэрэмжэтэ шангай лауреат гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй. Буряад ороной, Россиин Федерацийн уран зохёолшодой ба журналистнуудай холбооной гэшүүн.

Солото суута нагаса абгайгаараа омогорхоноб.

Дождиков Алдар

Улаан-Үдэ хотын 14-дэхи гимнази-хур-
гуулийн 8-дахи «г» классай хурагша

*Түрүү хүнүүд – түүхын орой,
Түрэл нютагай түхэл шарай,
Хэтэ дэлхэйн ёһотой шэмэг,
Орон нютагай, зоной хэшэг.*

Буряад зон эртэ урда сагнаа хойшо өөрын баян түүхэтэй, уянгата найхан түрэл хэлэтэй, найн найхан ёһо заншалаар баян арад гээшэ. Хүнэй наһан соо эгээл нангин зүйлнүүд гэхэдэ эжы аба, тоонто нютаг, түрэнхэн дайда, түрэл хэлэн гээд лэ тоолохо болоо хаа олон юм даа. Эдэ бүгэдые найнаар ойлгожо, нангинаар сахижа, уг гарбалаа мартангүй, долоон үе хурэтэр мэдэжэ ябаарай гэжэ минии Жамсаран нагаса үбгөө ходо хэлэдэг юм.

Тиигээд энэ «Минии уг гарбал» гэхэн конкурсдо хабаадажа, нагаса үбгөөмни хайшан гээд иимэ үндэр Буряадай ба Россиин габыята уран зурааша нэрэтэй болооб гэжэ хөөрөжэ үгэхэ ханаан түрэнэ.

Би түрэнхэн эжынгээ ба нагаса үбгөөнгөө талаар уг гарбалаа хөөрэхөө хананаб. Минии нагаса үбгөө иигэжэ хэлэдэг байгаа. «Шэни эхэ, би, нагаса үбгөөч цонгол угты хүнүүд гээшэбди, халха – монголос гаража ерээхэмди. Зай тиигээд, нагаса үбгөөн хэлэнхэнэй ёһоор, минии уг гарбалай модон эжымни талаһаа иимэ байха ёһотой гэжэ ханагдана. Иимэ угай модо зуража туршааб, эндэ нэгэдэхи үеһөө эхилжэ долоодохи үе болотор харуулагдана: Ленхо – Няня – Цэдэн – Нимажаб – Ханда,

минии хүгшэн эжы, минии нагаса үбгөө Жамсаран – Хандын басаган Дарима -Даримын хүбүүн Алдар.

Ямаршые гэр бүлэ тухай һонирхолтой ном бэшэмээр гэлсэдэг. Харин би нагаса үбгөөн хөөрөөгөөр олон сэнтэйхэн юумэ хадуужа, мэдэжэ абааб. Нагаса үбгөөдөө ехэ дуратайб, нэгэ хүрэй соо ажаһуунабди. Нагаса үбгөөмни арад зондоо мэдээжэ ехэ бэрхэ мүнхэн дархаша хүн. Теэд би нагаса үбгөө тухайгаа хөөрөжэ үгэхэмни.

Нагаса үбгөөмни иигэжэ түрэнхэн нютагаа магтадаг юм. «Сэлгээхэн Сэлэнгын сэнгэлиг буланда, сэнгүүхэн тоонтомни цэцэглэн байдаг. Ольтирог шэнги түхэл шарайты, ондоохон юумэл даа түрэл нютагни. Ноехон – нангин сайхан нютагни. Минии түрэсэн нютаг юунээсчэ унты, сэнты». Теэд үнэхөөрөө иимэл даа минии түрэнхэн нагаса үбгөөмни тоонто нютаг.

*Баян дэлгэр Буряад орондо,
Сэлдэз найхан Сэлэнгын аймагта
Сүхэ Хёлго хоёрой хоорондо
Омог дорюун олтирог дээрэ
Минии алтан тоонто Ноёхон.*

Буряад нютаг соомной бэрхэ, оролдосотой, талаантай хүбүүд олон даа. Тэдэнэй нэгэн минии нагаса үбгөө, дархан сонгол угай (угайн бууса Царам), Сэлэнгын аймагай, найман үхибүүдэй нэгэн болохо Эрдынеев Жамсаран Нимажапович, мүнхэн дархан угтай гэр бүлэдэ түрэнхэн юм. Буряад ёһо заншалаар гар урлалай онсо шадабаринууд угаа дамжан ерэдэг гэжэ хэлсэдэг.

Ноёхон нютагайнгаа уужам талада хүлөө шоройдожо, Хёлго хатан мүнхэнэй уһа оймого, бургааһан мориёо унажа наадаһаар, Ноёхон-нойнгоо хургуулида ороод, 1969 ондо эрхим найнаар тэрэнэ дүүргээ һэн. Бага наһандаа, эдир хургуулиһаа эхилээд байхадаа ехэ эрмэлзэлтэй, оролдосотойгоор зураг зураха, модоор элдэб янзын бүтээлнүүдые һиилэн хэдэг байһыень абанинь ехээр сэгнэжэ, хүбүүгээ Улаан-Үдэ хотын зураашадай хургуулида оруулһан байна. Энэ хургуулида һуража байхадань, мэдээжэ уран зурааша, багша Батор Романович Зодбоев ехэ нүлөө үгэнхэн. Хургуулиа дүүргээд, Эрхүү хотын уран зураашадай Георгий Анциферовай нэрэмжэтэ училищи 1974 ондо эрхим найнаар дуургэнэ. Улаан-Үдэ хотодоо ерэхэдэнь, буряад уран зураашадай холбооной дарга Дашинама

Дугарович Дугаров өөрынгөө дали доро абажа, уран зураашадай холбооной гэшүүн болгожо, нагаса үбгөөдэмни ехэ нүлөө үгэһэн намтартай. Буряад арадайнгаа мэдээжэ мүнгэн дархан Сосор Санжиевай ударидалга доро, Эрдынеев Александр ахынгаа хажууда удаан саг соо хүдэлжэ, эрмэлзэлтэй, оролдосотой байһанайнгаа түлөө үндэр сэгнэлтын илалтанууды туйлаһан байна: Россиин уран зураашадай холбооной гэшүүн (1979 он), ЦК ВЛКСМ-эй шангай лауреат (1981 он), Буряадай габыята уран зурааша (1986 он), Репинэй нэрэмжэтэ РСФСР гүрэнэй шангай лауреат, Россиин габыята уран зурааша (2006 он.).

1980-1990-ээд онуудаар Буряадай уран мүнгэн дарханай бүтээлнүүд Москва, Алма-Ата, Ереван Ленинград, Баку, Хабаровск, Якутск, Шэтэ болон бусад ехэ ехэ хотонуудта үзэсхэлэндэ дэлгээгдэһэн гэжэ мэдэнэбди.

Хэнэйшье дура татама гоё хайхан эдэ бүтээлнүүд буряад уран мүнгэн дарханай алтан жасада орохоһоо гадна, гансашье Буряад Уласдаа бэшэ, харин хари гүрэнүүдээр, тэрэ тоодо (Энэдхэгэй Дели хото (1983 он), Франциин Париж (1982 он) Монголой Улаан-Батор (1983 он) хотонуудта сууда гараһан байна.

Һүүлшын жэлнүүдтэ Улаан-Үдэ хотодоо түүхын М. Хангаловай нэрэмжэтэ музей, Эрхүү хотын областной уран зураашадай В.П. Сукачевай нэрэмжэтэ музей, Омск хотын областной уран зураашадай М. Врубелин нэрэмжэтэ музейнүүд соо өөрынгөө хэһэн ажалайнгаа амжалтанууды харуулһан выставкэнүүды үнэргэһэн байна. Хэһэн бүтээлнүүдыень гайхан һонирхожо, өөрын онсо түхэл маягтай, өөрын онсо бэшэгтэй байһандань харагшад, искусствэ сэгнэгшэд үндэр сэгнэлтэ үгэһэн юм.

Уран мүнгэн дархан нагаса үбгөөмни һанаа бодолоо бэлүүлхын тула тон таарама түхэл шэлэжэ абаа гэжэ хэлэлтэй. Юундэб гэхэдэ,

дүрсэнүүдын багаханууд, тэрээнһээ гадна, бүтээлын байгаали хүн хоёрой нягта холбоотойе харуулна. Эхын умай соо хая бии боложо байһан элдэб янзын амитадай дүрсэнүүд угалзада адли амһартын, эхэнэрэй зүүдхэлнүүдэй гоёолто болоно. Угыш хаа, эхын умай сооһоо хая гараад бүмбэрсэг ехэ дэлхэй, тойроод байһан байгаалие, тодорхойлбол, хүнэй ажабайдалы шэнжэлжэ байһанда адли харуулна. Буддын шажанай ёһоор хаан Гарууди шубуун хорото могойнууды илагша, харин тиихэдэ могойн дүрсэ урин нугархай угалзада адли амһартын барюулнууд, тулаад байха хүлнүүд мэтэ болоно. Мүн тиихэдэ буряад эрэшүүлэй зэндэмэни болохо мүнгэн хутага гэхэ мэтэ элдэб янзын бүтээлнүүд ажалнууд соонь бии. Тэдэнь хэмжээгээрээ багахануудшые хаа, үргэн ехэ ойлгомжо харуулһан томо бүтээл болоно.

Жамсаран нагаса үбгөөмни 60-аад хэрэг бүтээнхэй юм. Тиимэһээ уран мүнгэн дархан гар урлалай ондоо шэглэлдэ бэлиг шадабарияа туршахадаа, амжалта туйлаа гэжэ хэлэхээр, зохёохы замынь үргэн юм. Мүнөө нагаса үбгөөмни наһанайнгаа амаралтада гаранхай, тиигэшые хаа туйлалтанууд дээрээ тогтонгүй, шэнэ арга болгомжонууды бэдэржэл, урдаа түсэб табинхай, урагшаа һанаатай, ехэ эрмэлзэлтэйгээр хүдэлһөөр зандаа.

Нагаса үбгөөмни ««хүн болохо баһаа» гэдэгтэл, үхибүүн наһанһаа эхилжэ, ажалай бүтээсын оньһо тааха болоһон, дүй дүршэл ехэтэй болоһон хүн гээшэ. Хүгшэн нагаса эжытэймни, Цыпилма Цыденжаповнатай үни удаан жаргалтай ажаһууһан зандаа. Хоюулаа гурбан үхибүүды «гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ» хүргэһэн, дүрбэн ашанартай юм. Иимэл даа алдар суутай нагаса үбгөөмни – Эрдынеев Жамсаран Нимажапович. Жамсаран Нимажаповичай зээнсэр хүбүүниинь байһандаа ехээр омогорхоноб.

Ганбатын Маралмаа

**Монгол Улсai Улаан-Баатар хотын
48-дахи нургуулийн 6-дахи «Е» ангиин
нурaгшa**

Миний аба Санжаагай Ганбата Улаалзай Хүбдүүд омогой зон гээшэбди гэжэ намда ойлгуулан хөөрэдэг. Абымни үбгэн аба Юндэнэй Дамбинима Ага найман эсэгын Хойто Ага нютаг тоонтотой байһан юм. Хайрата үбгэн абамни гуша гаран онуудай хашалган хамалганай хатуу шэрүүниие бэе дээрэ үзэһэн юм гэжэ би мэдэхэб. Монгол-Орос гүрэнүүдэй хилэ нюусаар дабажа гараад, Монгол орондо нютагжаһан юм. Дамбинима үбгэн абын гэрэл зураг манай бүлэдэ хадагалаатай байдаг. Дамбинима элинсэг үбгэн абамни Санжаа, Цэрэн, Цэвээн, Цэрэн-Дулма гэжэ хүүгэдые гарыень ганзагада, хүлыень дүрөөдэ хүргэһэн байна. Санжа үбгэн абамни Пүрэвдорж, Сэвэлмаа, Ганболод, Ганбаатар, Сэвэл-Мэдэг, Ганбата үхибүүдтэй. Саашаа олон боложол, уг гарбалнай үргэлжэлжэ байдаг. «Гансаһаа газар дүүрэхэ» гэжэ арадай эсээн үгэ гүнзэгы удхатай гээшэ.

Угаймнай һарбаалжан иимэ байха: Барга Баатар – Хоридой – Хүбдүүд – Улаалзай – Буурал – Нүүрэл – Сүхэ – Наарал – Сагаадай – Гарма – Намсарай – Ерүүмэ – Зодбо – Бадма – Юндун – Дамбинима – Санжаа – Ганбата – Маралмаа... гээд үргэлжэлнэ.

Хүбдүүдэй хүбүүдые нэрлэбэл: Улаалзай, Нохойураг, Барюухай, Түмэршэн, Байтай, Лэглүүд, Сагаалзай гээд байгаа. Хүбдүүд элинсэг эсэгэмнай үндэр наһатай болоходоо, хүбүүдээ суглуулжа, байһан зөөриее хубаа-хадаа, Улаалзай хүбүүндээ малгайнгаа улаан залаа үгэхэдөө, засаг хуулияа барижа, эрдэм номоо абажа ябахаш гэжэ захиһан юм ха. Хоёрдохи хүбүүндээ лэглэгэр дулаан малгайгаа үмдэхүүлээд, Лэглүүд Хүбдүүд гүүлэжэ, бөө угаа абажа ябахаш гэжэ хэлэһэн. Гурбадахи хүбүүндээ ганса нохойгоо үгөөд, Нохойураг Хүбдүүд боложо, нохойн арһаар малгай оёжо үмдөөд ябаарай даа гэжэ захиһан ха. Дүрбэдэхи хүбүүндээ нэгэ алхаяа гартань барюулаад, түмэршэ дархан болохош гэбэ. Табадахи

хүбүүндээ байтаһан үхэрөө үгөөд Байтай Хүбдүүд гэлсүүлжэ үнэр баян ябаарай гэжэ захиһан юм ха.

Зургаадахи хүбүүндээ барюулаа үгэжэ, Барюухай Хүбдүүд боложо ябахаш гэхэн. Долоодохи хүбүүндээ хабшагаа гартань барюулаад, Хабшагтай Хүбдүүд болобош гэхэн юм ха (мүнөө тэдэнэр Сагаалзай Хүбдүүд гэжэ нэрлүүлнэ).

Хүбдүүд омогтон хүхигэр баян байдалтай, үри хүүгэдээр баян, хүхюу дорюун зантай, хүнгэн шэнгэн ябадалтай зон, урданайнгаа зан

заншал алдангүй, эрдэм номдо һураха эрмэл-зэлтэй, бэлиг шадабаряар бэрхэ, нарин нягта дархашуултай, нютаг нугадаа хүндэтэй улад зон юм гээд манай бүлэдэ үни холоһоо дамжан ерэхэн захяа заабаринь сахигдадаг юм.

Би Улаалзай Хүбдүүд омогой үри хадаһан байһандаа омогорхоноб.

Угайнгаа нэрэ дээрэ үргэжэ ябахаб!

ХАЙРАТА НАГАСА ЭЖЫМНИ

Лыгденова Цыпилма

Эгэтын Адагай дунда нургуулийн 10-дахи классай нурагша

Минии нагаса эжымни дунда зэргын бэетэй, энеэбхилэд гэхэн нюдэнэй галтай, согтойхон улаан хасартай, үхэнийн бууралтанхай юм.

Нагаса эжымнай 1935 ондо дэлхэй дээрэ түрөө хэн, дайнай ара талын ба ажалай ветеран юм. Нагаса эжымнай 1947 ондо, 12-тойхон наһандаа, «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ шэн зоригтойгоор ажаллаһанай түлөө» гэхэн медалаар шагнагдаа хэн. Манай Эхэ оромнай нагаса эжымнай, үхибүүхэниие, иимэ ехэ хайра шагналда хүртөөхэн байна.

Би мүнөө баһал 16 наһатайб. Теэд би өөртөө асуудал табидагби: «Нагаса эжидээл адли юу хэжэ шадаха гээшэбиб»?

Нагаса эжынгээ ябаһан ябадалаа, ажал хэһэнээ хөөрэхэдэнь, ехэ һонин байдаг, заримдаа нагаса эжыгээ аргагүй ехээр хайрладагби. Юундэб гэхэдэ, үглөөнэй үүрхээ хүнийн харанхы болотор ажалаа хэжэ ябадаг байгаабди гэжэ хөөрэдэг. Тэрэ сагта колхознигууд салин абадаггүй байгаа, тэрэнь «ажалта үдэр» гэжэ тоологдодог хэн. Мүнөө маанадтал адли

лагерьта ошожо амардаггүй хэн. Тэрэ сагта телевизор, интернет, кино гэжэ байгаагүй юм. Хэдышье сүлөөгүй ажаллаа хаа, нагаса эжымнай хэлэдэг: тэрэ сагтаа нютагаархиднай нэгэшье уйдажа, гашуудажэ ябаагүй. Буряа-дайнгаа урданай дуу дуулалдажа, хүхюүтэй, ажалдаа жаргалтай ябаабди гэжэ хөөрэдэг юм.

Һүрөөтэ 1943 оной намарһаа нагаса эжымнай багахан наһанһаа аяар холын Түрхэл, Баунтын Витим гэжэ газарта мал харалсахаа эжытээ ошолдоо хэн. Тэрэ гэхэн саһаа хойшо нагаса эжын ажалай намтар эхилхэн бшуу. Тиин олон жэлдэ түрэл колхоздоо үхэршэнөөр, һаалишанаар, мал ажалда ханалгатайгаар, харюусалгатайгаар хүдэлмэрилхэн намтартай юм. Хара багаһаа ажалай амта үзэжэ, тэрэндээ мүнөө болотороо үнэн үлэнхэй. Юундэб гэхэдэ, мүнөөшье малайнгаа нэрэнүүдые тодо элеэр зүһөөрнь хөөрэжэ байдаг. Энэ хадаа манай буряад арадай ажалша, малшые гэршэлнэ. Нагаса эжымни гартаа хэшэгтэй, мал ажалда дүршэлтэй, ажалдаа абьяастай ябаһан юм.

Нагаса эжымни хөөрэдэг юм: «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ нютагайнгаа үбгэд хүгшэдтэй, эхэнэрнүүдтэй полинуудаараа морёор, сараар борной шэрээб, гүүжэ унааб. Дайнай үедэ, дайнай һүүлээрхи жэлнүүдтэ эхэнэрнүүд бүхы юумээе өөһэдөөл, өөһэдөөл хэдэг байгаа». Янгинама хүйтэн үбэлэй үедэ аяар холын һубаряаһаа 20-ёод модо ябажа, шарга морёороо Шулуутын полиһоо голоомо суглуулжа, үхэртөө асардаг хэн. 2 эхэнэрнүүд дүрбэн моритой, дүрбэн

шаргатай ошоод, полёор хэбтэһэн голоомо суглуулаад асардаг һэн. Тиихэдээ нэгэ эхэнэр шаргадаа һуунхай, шаргынгаа хойноһоо нүгөө шаргатай мориёо уяад ябадаг байгаа. Хада өөдэ, уруу ябахадаа аймшагтайшые, гэнэтэйшые хааб даа. Теэд тэрэмнай, үхэрэймнай эдеэн, хоёр-гурба хоноод лэ дууһашаха. Тиихэдэнь дахин-дахин голоомоёо зөөжэл, зөөжэл байдаг һэн. Үшөө үбэлэй хүйтэндэ үбһээ баһал шарга морёороо өөһэдөө зөөдэг һэн.

Гадна урданай Маарагтын зон байгаалидаа амаргүй гамтайгаар хандадаг һэн: ой модоёо отолдоггүй, ехэ нарин байгаа. Тиихэдэнь һубаряагай малшад бүхы ойгоор ябажа, хатаһан, унаһан модонууды суглуулжа, үдэр бүри шахуу түлээгээ суглуулдаг һэн.

Үшөө хаалишад хаалингаа үнээды гурба дахин наадаг байгаа. Зун болоходо, хаалишад түсэбэйнгөө үбһэ сабшаха.

Минии һанамжаар, минии хайрата нагаса эжын багахан үхибүүн наһанинь аргагүй хүндэ дайнай үетэй тудда. Тиигэжэ нагаса эжымнай бага наһанһаа ажалшаар, малшаар ехэ болоо юм.

Дайн нагаса эжымнай үхибүүн наһыень хулуугаа юм. Юундэб гэхэдэ, нагаса эжымнай наадажа, жаргажа, энеэжэ, хүхижэ, сэнгэжэ ябаха сүлөөгүй байгаа. Тиимэһээ бидэ, мүнөө үри хүүгэдынь, нагаса эжыгээ гамнаха, хайрлаха, үршөөхэ, хэһэн ажалаараа баярлуулха ёһотойбди.

Нагаса эжымнай баатаршалга Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай үедэ Эхэ орондоо өөрынгөө хубита оруулжа, маанадтаа, үхи хүбүүдтээ, аша гушанартаа сэнхир, хүхэ мүнхэ тэнгэри бэлэглээ юм.

Минии эгээл хүсэн һанаха юумэн: бүхы дэлхэйн үхибүүд: хэншые, хэзээдэшые дайнай гашуудал, гомдол бү үзэг лэ.

АЛТАН МЕДАЛЬТА ХҮГШЭН ЭЖЫМНИ

Баясхаланова Галсана

Агын тойрогой Могойтын дунда
хургуулийн 11-дэхи классай һурагша

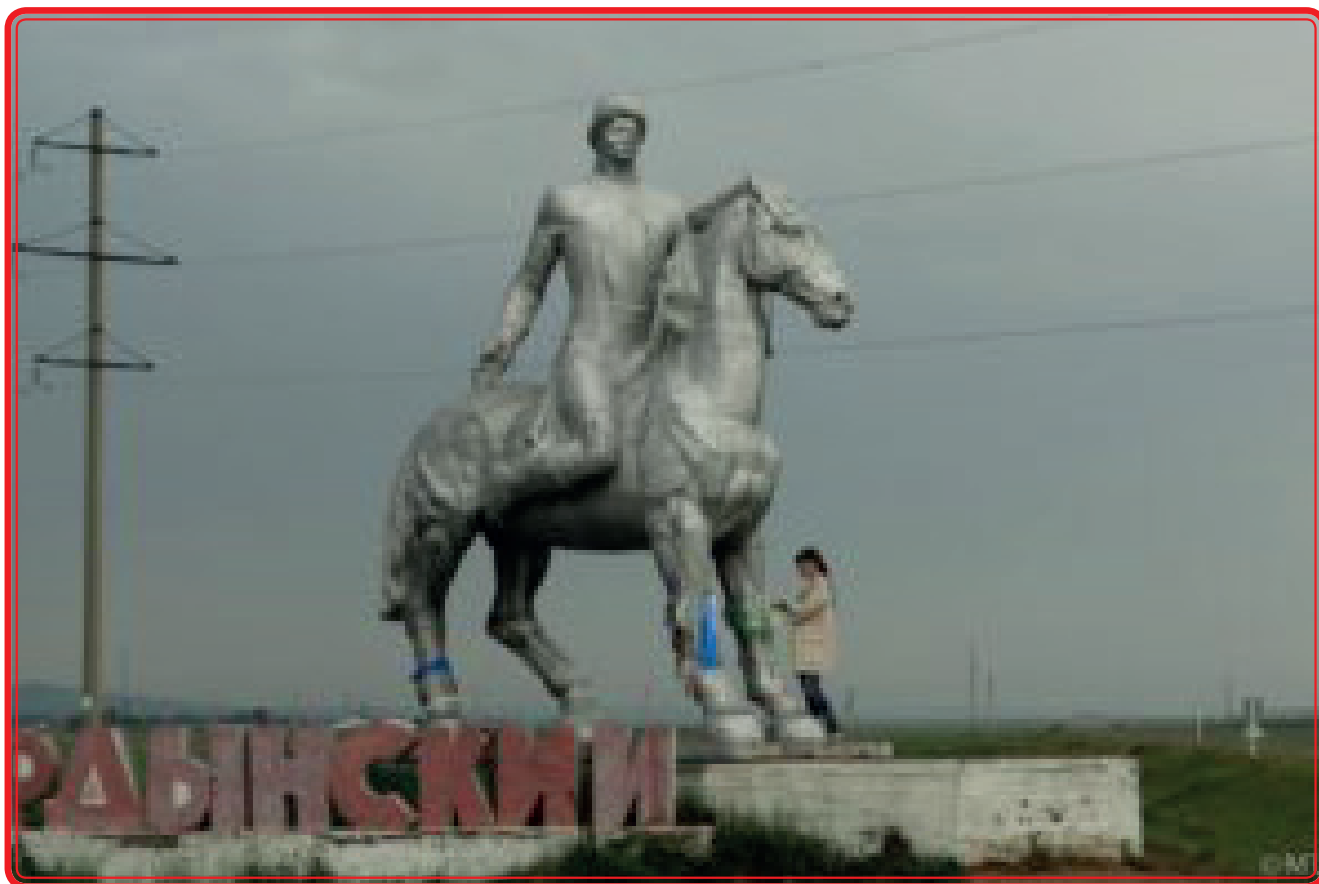
Минии үбгэн аба Цыгмитжаб Чойжижа-пович хүгшэн эжы Цыпелма Нанзатовна хоёр олон дахин уласхоорондын «Алтаргана» нааданда алтан медальта хүртэһэн байдаг. Оёһон дэгэлнүүдынь олондо хаа-хаанагүй мэдээжэ. Үзэсхэлэндэ дэлгэгдэһэншые, хүбүүд басагадай үмдэһэншые дэгэлнүүд нюдэ һаргаана. Үнгэ зүһөөрөө, шанар шэнжээрээ, нарин нягтаараа онсо ондоохоноор харагдадаг дэгэлнүүдэйн коллекци энэ жэл Улаан-Үдэдэ болоһон Уласхоорондын «Алтаргана» нааданда түрүүлээ һэн. Цыпелма Нанзатовна хүгшэн эжымни дэгэл оёходоо, заабол шанартай эд хэрэглэхые оролдодог. Торгон, хилэн, хилгааншые, тэрлиг, сээжэ, эхэнэрэй, бүһэтэй-шүүлэй дэгэлнүүд, шэгэбшэтэй, тойробшо малгайнууд гээд элдэб янзын хубсаһа оёхыень харахадаа би гоёшоодогби. Хаанаһаа оёхо хүсэл түрөө юм? Хэзээшые уг дамжаа ёһотой.

Хүгшэн эжымни нагаса аба Шулуутай нютагай Балданай Цыдендоржо Ага нютагай мэдээжэ алташа мүнгэшэ дархан байхын хажуугаар, гутал хубсаһа эсхээд, тон наринаар оёжорхидог байһан. Нагаса эжы Шанграбай Цырегма абгай одоол ехэ гарай оёдолшон байһан гээшэ. Хүгшэн эжымни бүтээлыень үмдэһэн, баяртайгаар ханажа ябадаг догойнхидой тоо улам олошордог. Теэд ганса догойнхид бэшэ, Догойһоо гадуур нютагайхид олоороо захидаг болонхой. Цыпелма Нанзатовна Бальжинимаева минии хүгшэн эжы

ашанараа буряад зоной зан заншал, гуриг дүрим мэдэдэгээр, түрэл хэлэндээ дуратайгаар, уг гарбалаа, түрэл түтимөө мэдэдэгээр хүмүүжүүлдэг юм.

Хун шубуун эжымнай, Хоридой мэргэн абамнай, хуһан модон сэргэмнай, хори буряад гарбалнай гэжэ шүтэжэ, мүргэжэ ябаһан аба эжынгээ, элинсэг хулинсагайнгаа уг залгамжалуулан гал гуламтаа дэгжээн түрэхэн эхэ нютагтаа аза жаргалтай, эрдэм номтой, баяр баясхалантай ажаһуухамнай болтогой!

Иванова Галина

**Усть-Ордын тойрогой Оһын аймагай
Буряад-Енгүүдэй дунда һургуулийн
7-дохи классай һурагша**

Би Оһын аймагай эгээл гоё Енгүүд гэжэ нютагта 2003 оной июлийн аяма халуун үдэртэ Эльвира Алексеевна ба Родион Кимович хоёрой эбтэй эетэй гэр бүлэдэ түрэхэмби. Мүнөө 7-дохи класста һуранаб. Хододоо аба эжыдээ туһалжа, дүүнэрээ харалсажа байдагби. Тэдэмни Ким ба Ефим гэжэ нэрэтэй, зургаатай эхир хүбүүд юм. Хүүгэдэй саадта ошодог. Эжымни Енгүүдэйнгээ саадта хүмүүжүүлэгшээр ажалладаг. Абамни – фермер, хүнүүдтэ хододоо туһалдаг. Манайхин аймагайнгаа шэнэ һонин юмээр ходо һонирхожо, «Ажалай туг», «Усть-Ордын үнэн» газетэнүүдые уншажал байдаг. Минии һанахада, хүн хадаа өөрынгөө сэхэ замаараа, амжалтатайгаар, дүршэлтэйгөөр ажаллаһанаараа, хүн газараа гоёодог гэдэгтэл, дайдаяа суурхуулдаг. Минии түрэлхид аймагайнгаа хүгжэлтэдэ баһа ехэ хубитаяа оруулһан юм. Хүгшэн абамни Иванов Ким Ефимович, 1932 ондо түрэхэн, хара баһаһаан эхилжэ хүдөө нютагай хүндэ ажал хэжэ, түрэл колхоздоо жолоошоноор, комбайнераар, слесарээр хүдэлдэг байгаа.

*Таряаша, малша ажалшад хамтаржа,
Талха таряагаа саг соонь хуряаж,
Табан хушуу мал тала дүүрэн үдхэжэ,
Тарган намараа угтажа, түрэл нютагаа
баясуулба» –*

гэжэ манай нютагай поэт Дондок Танганов «Намар» гэхэн шүлэг соогоо бэшэнэ. Энэнь ехэ зүб: «Талха таряагаа саг соонь хуряаха» хэрэгтэй. Һайнаар ажаллабал, нютагаа суурхуулхаш. Нютагаа үргэбэл, аймагаа үргэхэш. Хүгшэн абамни ехэ бэрхэ, ажалша, шогтой, зугааша хүн байгаа гэжэ хүнүүд хэлэдэг. «Ажалай ветеран», «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай илалтада 50 жэл» ба «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай илалтада 60 жэл» гэхэн медальнуудаар шагнагдаһан. Минии төөдэйтэй, Клара Матвеевнатай, хамта табан үхибүүдые түрэжэ, гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ хүргүүлһэн юм. Төөдэймни ехэ зөөлэн зантай, нимгэн сэдхэлтэй, үлүү үгэ хэлэдэггүй хүн байгаа. Дайнай захалхада, 12-той басаган хэшээлнүүдэйнгээ һүүлээр поли дээгүүр хоолос, хартаабха түүжэ, үдэшэндөө Улаан Армиин солдадуудта оймһо, бээлэй оёжо эльгээдэг байгаа һэн. 1957 ондо хадамда гараа. Тэрэ үедэ нютагтаа почтодо ажалладаг байгаа. Олон грамотануудаар, баярай бэшэгүүдээр, «Материнская Слава II

степени», «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай илалтада 50 жэл» ба «Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай илалтада 60 жэл» гэхэн медальнуудаар шагнагдаһан. Хүгшэн аба төөдэй хоёрни хүбүү басагадаа ехэ һайнаар хүмүүжүүлжэ, хургаалтай болгожо, ехэ харгыда гаргаба. Тэдэнь мүнөө ехэ амжалтатайгаар ажаллажа, аймаг соогоо суутай хүнүүд юм. Абымни аханар хүдөө ажахын хүдэлмэридэ амжалтатайгаар ажалладаг. Миронова Анна Кимовна, минии хээтэй, түрэл хургуулидаа библиотекарээр хүдэлнэ. Элдэб конкурснуудта хабаадажа, манай библиотекэ түрүү һуури нэгэтэ бэшэ эзэлэ. Хээтэймни хододоо шэнэ һонин юумээр һонирходог, элдэб янзын конкурснуудта хабаадалсадаг ба хабаадаха хүнүүдтэшье туһа хүргэдэг.

Эжынгээ талаһаа түрэлхид тухай бэшэхэ баһа дурам хүрэнэ. Петонов Алексей Вилевич Людмила Никитична хоёр – минии нагаса аба төөдэй хоёр юм. Аймаг соогоо мэдээжэ, хүндэтэй хүнүүд. Бэе һорилгошодые, артистнарые, талаан бэлигтэй хүнүүдые дэмжэжэ,

мурысөөнүүдтэ, элдэб янзын дуу хатарай конкурснуудта спонсорско туһаламжа хүргэжэ байдаг. Хулинсаг абамни, Хамутаев Никита Зандынович, 1941 онһоо эхилжэ 1945 оной майн 9 болотор дайнда ябаа. Хүбүү басага-дайнгаа, аша гушанарайнгаа һайн һуухын түлөө ами наһаяа хайрлангүй дайралдаа.

Минии үеэлэ эгэшэ Петонова Вероника бишыханһаан дуу дуулаха, хатарха угаа дуратай юм. «Оһын аймагай одохонууд» гэхэн конкурсдо аяар 2005 онһоо хабаадажа захалаад, Усть-Орда, Эрхүү, Улаан Баатар (Монгол), Москва г. м. хото нютагуудаар элдэб янзын конкурснуудта хабаадажа, дээдэ шанда хүртэгшэ һэн. Хонгёо һайхан хоолойгоороо эгэшэмни түрэл нютагаа, Оһын аймагаа, Усть-Ордын тойрогоо, Эрхүү могоёо аяар холуур суурхуулна. Иимэ эгэшэтэй байһандаа би угаа ехээр омогорхоноб! Нээрээшье, минии түрэлхид аймагай хүгжэлтэдэ ехэхэн лэ хубияа оруулаа гэжэ тоолоноб. Оһын аймагнай талаан бэлигтэй хүбүүдээрээ баян. Тиимэһээл ехэ хүштээл даа манай дайда!

Бальжинимаева Александра

Улаан-Үдэн 2-дохи дунда хургуулийн
9-дэхи классай хурагша.

Минии зүрхэндөө эгээн дүтөөр ханадаг үбгэн абамни Галсан Батоевич Батоев 1928 ондо түрэн юм. Эсэгын дайнай үедэ хэр жаахан байбашье, ахай абгайнараа дахаад колхозой ажалда хамналсаһан намтартай юм. Тэрэ дайнай ара талын ажалай ветеран. Россиин багшын ажалай эрхим гэнэн нэрэ зэргэтэй юм.

Буряадай гүрэнэй багшанарай дээдэ хургуули дүүргээд, Урда Агын хургуулида багшалаа, һүүлдэ Москвагай багшанарай дээдэ хургуулийн аспирантура дүүргээд, психологиин эрдэмэй кандидат болоһон юм. Буряадай гүрэнэй университетэй доцент. Психологиин эрдэм шэнжэлгээр буряад үндэнэ яһатан соо түрүүшын эрдэмтэн, дипломированна психолог гэнэн нэрэ солотой юм. Минии үбгэн аба бүхы наһаяа залуу үетэниие хурган хүмүүжүүлгэдэ зорюулһан байна. Мүнөө намда хургаал заабари хэлэжэ, түүхэтэ элдэб һонин дурсалга хөөрэдэг байна.

Минии дүү Аюр бидэ хоёрто буряад арадай хургаал заабаринуудые зааж, ёһо заншал тухай ойлгуулжа, угайнгаа һарбаалжан харуулжа, Улаалзай хүбдүүд уг гарбал тухай, угай түүхэ домог хөөрэдэг юм.

Барга Баатар гурбан хүбүүтэй байһан: Олюодай, Буряад, Хоридой. Хоридойн ехэ хатан Баргажан-гуа Алан-гуа гэжэ басага түрэн. Хоёрдохи Шаралдай хатанһаа табан хүбүүд: Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд, Гушад, Шарайд түрэн. Гурбадахи Нагадай хатанһаа зургаан хүбүүд: Харгана, Худай, Бодонгууд, Сагаан, Хальбан, Батанай түрэн. Алан-гуа басаган Добуу мэргэн нэрэтэй хүбүүндэ хадамда гараһан, тэрэнэй уг удамһаа Эзэн Чингис Хаан түрэн юм.

Галсан үбгэн абамни эсэгын талын түрэлнүүдые яһан түрэл, эхын талын түрэлнүүдые шуһан түрэл гэжэ нэрлэхэ гээд хургадаг.

Нэгэ айлай үхибүүд аха дүүнэр болоно. Абын түрэлхид – абганар, эжын түрэлхид – нагасанар болоно.

Бидэнэр уг удамаа, түрэл гаралаа мэдэдэг байха ёһотойбди. Энэ хадаа тон шухала.

Буряад арад ямаршые генетикэ гэжэ эрдэм мэдэхэгүй байһан аад, дүтэ түрэлэй шуһа холисолдуулхагүй гэжэ сэсэ мэргэн ухаан бодолтой байна гэжэ үбгэн абамни хөөрэдэг.

Би ехэ болоод, айл бүлэ болоходоо, үхибүүдээ уг удамаа, уг гарбалаа мэдэдэгээр хүмүүжүүлхэб.

Ринчинова Сарюна

Улаан-Үдын 29-дэхи гимназиин 5-дахи классай хурагша

Буряад аба эжыһээ түрэнэн хадаа буряад яһанай хүн гээшэб гэжэ угаа уһанда хаянгүй, омог дорюун гэшхэлнэб. Би буряад хүнэй үри гээшэб. Минии уг гарбалай элинсэг хулинсагууд энэл уг нютагтаа, буряад хайхан дайдадаа, адуу малаа үдхэжэ, арьбажан, баяжан ябадаг байгаа. Тиимэһээ энэ элдин буряад дайдын эзэниинь болоноб.

Манай уг изагуур хадаа дэлхэйн түрүүшын хаан Загавардинаа эхитэй (Энэдхэгтэ). Загавардин Хүзүүн һандалита, тиигээд Бата эзэн хаан (Түгэдтэ), 7 үе Алтан Шэрээтэ Дигум Дзамбо Сүбин, тиигээд Гуа – Марал – Бүртэ Шоно (304 ондо Байгалай эрьедэ уласай хаан болоо), Батуагаан, гүннын эхэнэр – Хурайхан тайжа, Түмэд хаан, татар эхэнэр – Барга-Баатар (706 ондо Байгалай хойто бээдэ) болоно. Барга-Баатарай гурбан хүбүүн: Олюудай (хальмагууд 1630 он багаар Эжэл мурэн руу зөөһэн, Ураалай зүүн талада), Бурядай, Хоридой. Бурядайн Булагад ба Эхирид. Саашадаа Эхирид омогой хүхүүрһээ минии уг гарбал һабагша татадаг. Эхиридэй Зонхи, Зонхиин һэрхэ болон һэрхэлдэй. Һэрхын хоёр хүбүүн Абзай ба Баяндай. Һэрхэлдэйн Шоно ба Һэнгэлдэр. Һэнгэлдэрэй дүрбэн хүбүүн:

Хазууха, Хадалай, Уулхан, Улдай гээд үргэлжэлдэг. Уулханай Еэхүй, Еэхүйн Боро Гүзээн, тиигээд Тэхэнэг болон Хулмаан. Хулмаанай Зудба ба Зубаадай. Зудбын Булмай, Мэтрикээн, Үхэр-Хара, Мэглээн, Һүриөөн, Петру гээд һубарина. Мэглээнэй Тардаан, Шалаан, Аласка, Һээтээн болоно. Аласкын Мааня, Гардуу, Мэнтхэн, Туутай. Маанягай Цэдэн. Цэдэнэй Базар. Базарай Галдан, Буда, Гарма, Очир, Содбо. Буда минии уг нагаса болоно. Будын Мүнхэ ба Заяата. Заяатын табан хүбүүн: Доржо, Зориг, Владислав, Бэлигто, Чингис. Мүнхын табан хүбүүн: Ланзат, Түмэн, Жамсаран, Вася, Лёня. Ланзадай Мүнхэ. Ланзадай Мүнхэ гээшэ минии нагаса аба болоно.

Би угайнгаа һарбаалжанай гэрэл зураг хаража, тон ехээр һонирхооб. Манай угһаа элдэб мэргэжэлтэд ургажа гаранхай. Уг удамаа, түрэл гаралаа мэдэхэ болоһондоо би ехэ баяртайб. Мүнөө уг гарбалнай улам үнэр баян боложо байна гэжэ тэмдэглэлтэй. Тиимэһээ аша эзэнэрын саашань угай һарбаалжан үргэлжэлүүлхэ уялгатайбди.

Бурхан багшын заабаряар арюун тунгалаг буряад араднай саашадаа долоо – юһэн үе хүрэтэр тоб байсахан тооложо, түрэл саданартаяа холбоогоо таһарангүй, шуһаа ниилүүлэнгүй, ажана тэнюун, амгалан тайбан ябагша һай!

Кишиктобазарова Арюна

**Агын тойрогой Могойтын 3-дахи дунда
хургуулийн 6-дахи классай хурагша
Кишиктобазарова Арюна зохёон
найруулба.**

Минии элинсэг нагаса аба Нанзадай Бальжинима Арын Булаг хүндэдэ Зодбын Нанзад Очирой Рэгжидма хоёрой бүлэдэ 1918 ондо түрэнэн юм. Жанан Сан уулада, Арын булаг хүндэдэ нёдондо бултадаа ошожо, нагаса абынгаа тоонтодо мүргэхээ ошоо бэлэйбди. Улаан, ягаан, хүхэ, сагаан элдэб үнгын сэсэгүүдээр бүрхөөгдэнэн, ой модоор хүрээлэгдэнэн уула хаданууд гоё найханаар намда харагдаа нэн.

Урда тээнэ Нанзадтан арбаад хүүгэдые алдаһан, үхибүүдэй тогтохогүй байхада, нютагаа урилагты гэжэ дасанда айладхал абаад, эндэ зөөжэ ерэнэн байгаа. Минии нагаса эжы хөөрэхэдөө, Жамбын Балжима эмгээ эжынь, Намсарай, Нанзад, Намдаг, Найдан хүбүүдээрээ Сергей Лазогой эльгээһэн улаан

туг нэеы гэр дээрээ намилзуулһанай түлөө хүбүүдтээ сагаантанда нюргаа сохюулжа, хатуу хэнхэлтэ амсаһан байгаа. Нюргаа хорин таба дахин сохюулаад, нэгэшье ёолоогүй, буряад дэгэлээ хэдэрээд, баяд ноёд руу омог дорюунаар хараад иигэжэ хэлэнэн: «Эрьехэ наран, ээлжэлхэ түрэ байдаг юм шуу даа, тэрээн тухай үндэр түрэлтэ ноёд, сайд бү мартаа-райгты».

Нанзадай Бальжинима абынгаа хөөрэнэн нэгэ һонин ушар нагаса эжымни намда дурсан хөөрөө нэн. Хүгшэн эжынь Бальжинима, Балдандоржо ашанараа хоюулыень гоё буряад дэгэл үмэдхүүлээд, жааханууд байхадань обоодо абаад ошоо ха. Бэлшэрэй хушуунда, мүнөө Могойто посёлогой баруун хойно, Эрезэйн обоогой найр наадан болодог байгаа. Эрын гурбан наадан заабол болохо. Обоогой нааданда Жигжит шойжоншо шойжон буулгаа нэн ха. Хирбэгэр хара һахалтай, үндэр томо ламбагай, һонин даа малгай үмдэнхэй, хоолойгоо тойруулаад элдэб эрэн-марьян бүд ороһон байгаа нэн ха. Шойжоншын урда

тэбшэтэй мяха, дээрэнх хониной төөлэй, зүрхэ табяатай хэн ха, шойжоншын нэгэ гарта хэлмэ, нүгөө гартань хонхо дамаари байгаа хэн ха, ном уншаа хэн гэхэ, гэнтэ харахадань, шойжоншын амаар хөөхөн бушхажа байгаа, хониной төөлэй дээрэхи зүрхэ хэлмээрээ сабшаад, хэлмээ хэды-хэды мушхаад, зон дээгүүр шэдэжэрхёо хэн гэхэ. Хүгшэн эжын Бальжинима, Балдандоржо аша хүбүүдээ шойжоншын урда дабшалуулжа хуулгаад, хэниен лама болголтой гэжэ абарал гуйхан байгаа.

– Урдань наманшалаад байхадам, шойжоншо минии хоёр шэхэнхээм хоёр гараараа баряад, сохыемни өөрынгөө сохотой мүргэлдүүлэн – энэ хүбүүн лама болохотой хаш, би эрдэмээ энэ хүбүүндэ хубаалданаб гэжэ айладаа хэн. Хүгшэн эжымни наманшалаад, хээр жороо моринойнгоо эмээлыень хуу татажа абаад, үргэлэй мал руу табижархёод, дасан хүреэндэ үргэнэб гэжэ хэлээ хэн. Шойжоншодо адислуулхандаа, хүгшэн эжынгээ буянгаар Нанзадай гурбан хүбүүд дайнһаа амиды мэндэ бусаа хэмди, – гээд Бальжинима нагаса абамнай хөөрэдэг бэлэй.

Нагасанараймни харбаалжан иимэ байха:

Сагаан — Түньхин — Мухар — Хүзүүн — Албажин — Шэрдэг — Хүхэгээ — Абгалдай — Үбэгтэй — Зальбахан — Субаандай — Анюухи — Шулуудай — Хүндэгэн — Балдан — Бэлигтэ — Зодбо — Нанзад — Бальжинима — Цырегма — Янжима минии эжы гээд бидэ хадуужа абахан байнабди.

Сагаангууд тухай иимэ домог хөөрэдэг хэн. Үни урда сагта ехэ ган гасуур болоод, буряадуудай үдхэжэ байхан малынь үхэжэ, дууһажа байхада, үргэл мүргэл хэжэ, абарал гуйха саг ерэхэдэнь, Сагаангууд отогойхид нэгэ ядуу туранхай адууһаа үргэлдэ үгэһэн юм хаш. Тэрэ гэхэн сагһаа хойшо түрэ найр дээрэ адууһан төөлэй Сагаангууд отогойхид табиха эрхэтэй болоһон юм гээд хөөрэдэг бэлэй.

Эсэгын дайнай урда тээ Ушарбайн эхин хургуулиие даагшаар томилогдоһон байна. Сэбжэд Балдановна нагаса эжытэймнай айл бүлэ болоод, түрэл Ушарбайдаа түбхинэжэ байтар Эсэгын дайн эхилшоо хэн. Дайнһаа бусахадаа нагаса абамнай, үбсүүндээ Улаан Одоной орден яларуулхан ерээ бэлэй. Дайнай хүүлээр Агын тойрогой соёлой таһагые даагшаар хүдэлөө юм. Тиимэ тула Агын округой соёлой (урда тээн ондоо нэрэтэй байгаа) талаар түрүүшын дарга болоһон даа. Хүүлдэ Ушарбайдаа багшалжа байхадаа, уран найханай бүлгэмүүдэй уран найханай харалгада минии нагаса аба хүтэлбэрилэгшэтэй Ушарбай нютагаархин эдэбхитэй хабаадажа оло дахин түрүү хуури эзэлдэг байгаа.

Хун шубуун эжымнай, Хоридой мэргэн абамнай, хуһан модон сэргэмнай, хори буряад гарбалнай гэжэ шүтэжэ, мүргэжэ ябаһан аба эжынгээ, элинсэг хулинсагайнгаа уг залгамжалуулан гал гуламтаа дэгжээн түрэхэн эхэ нютагтаа аза жаргалтай, эрдэм номтой, баяр баясхалантай ажаһуухамнай болтогой!

Шобоева Номина

**Улаан-Удын № 29-дэхи буряад гимназиин
4-дэхи «б» классай һурагша**

Минии элинсэг үбгэн аба Шобоев Аюша Ширипович Түнхэнэй аймагай Зүүн Мүрэн нютаг тоонтотой байһан юм. Тэрэ хүрхүүд уг гарбал тухай хүбүүдтээ хөөрэдэг байһан. Нагаса абамни Александр Дамбаевич Банзракцаев Захааминай аймагай Цахир нютагай хүрхүүдһээ уг унгитай байха юм.

Дайнай ба ажалай ветеран, ВСГТУ-гэй түрүүшын ректор, эрдэмтэн алдар суута Дамнин Шагдурович Фролов эмгээ эжытэймни түрэнһэн аха дүүнэр болодог юм. Минии эмгээ эжымни Мария Лопсоновна Шобоева Росси гүрэнэй хүндэтэ багша алдартай юм.

Захааминай хүрхүүдэй угай бэшэгтэ манай уг иигээд бэшээтэй: Барга Баатар – Хүрхүүд – Бага Хоондо – Эшэгэлдэй – Сороон – Таглай – Гүнжэд – Пэрэлжэн (Дамба) – Сэпэл (Мария) – Александр – Эржена, Бата – Тамир, Айдар (Солбон), Номина, Амарсана, Амгалан...

Минии нагасанар Ойхоной галзууд отогой болодог юм. Минии элинсэг нагаса аба Халбанов Михаил Сафонович Эхирэдэй Шоно угтай, Эрхүү можын Качугай Чептыхэй нютагта түрэнһэн юм. Алдарт Шэбтүхэй баатарай үри хадаһад болонобди. Элинсэг хулинсаг абамнай, Верхоленскэ управын гулва Пидус Халбанов Хаан тайжа байхадаа, аяншалжа ябаһан Николай II императорые угтаһан, хүндэлһэн байна.

Элинсэг эмгээ эжымни Мануева Елена Малашановна Ойхон ольтирог дээрэ түрэнһэн, уг унгяараа Хориин арбан нэгэн эсэгийн Галзууд отогой юм. Тэрэнэй элинсэг Ману, эсэгэнь Малашан, тэрэнэй түрэнһэн басаган, минии нагаса эжы Ангелина бултанда мэдээжэ бөөнэр удаганар юм.

Хүрхүүд уг тухай, уг гарбалай удха, угай бэшэг, угай һарбаалжан болон бусад һонин мэдээсэлнүүдые нагаса абамни намда хөөрэдэг юм

Айдар ахаймни, эжымни намда уг гарбал тухай түүхэ, домог хөөрэхэдэнь ехэ һонин байдаг. Эдэ бүхы түүхэ намда һонирхолтой байдаг. Би томо болоходоо, тон һайнаар ном үзэжэ, хүрхүүдэй түүхэ шэнжэлдэг эрдэмтэн болохо зорилго урдаа табинаб.

Хүрхүүдэй түүхэ тухай, тэдэнэрэй Байгал далайгаа тойроод, Ойхон Бархан мүргэлтэй Түнхэн, Баргажан, Эрхүү, Алайр, Нүхэд, Захаамин нютагуудаар ажаһуудаг байһан тухай минии нагаса аба хөөрэдэг. Тэрэнэй хэлэһээр хүрхүүдүүд Захааминай аймагай Хужир, Хасуурта, Нуурта, Дутулуур, Улентуй, Ехэ-Цакир, Цакир, Боргой нютагуудта ажаһуудаг. Түнхэндэ хүрхүүд Тооры, Далахай, Зүүн Мүрэн, Шанай, Шулуута нютагуудта ажаһуудаг.

Бидэ буряадууд хаанаһаа уг гарбалтай гээшэбибди гэнэн асуудал намайе һонирхуулна. Би энээн тухай үшөө олон юумэ мэдэдэг болохоёо һананаб.

УЛААЛЗАЙ ХҮБДҮҮДЭЙ ҮРИ ГЭЭШЭБ

Ламбаев Зоригто

Улаан-Үдын 9-дэхи нургуулийн 5-дахи классай нурэгшэ

Алхана уула сахюусантай, Ага хатан эжы дэмжэлгэтэй, Аргали нютаг тоонтотой Улаалзай Хүбдүүдэй үри хадаһан гээшэб гэжэ омогорхожо ябадагби. Мүнхын табанһаа уг гарбалтайбди. Мүнхын хүбүүн Анюуха, Анюухын Хагта, Хагтын Һалхай, Һалхайн Бэсы, Бэсын Подхо, Подхын Доржи, Доржын Ландак,

Ландагай Ламба, Ламбын Пурбо, Пурбын Баир, Баирай Зоригто гээшэш гээд Балданова Сэндэма минии хүгшэн эжы намда заадаг һэн. Хүгшэн эжымни арбан хара нүгэл хэнгүй ябаха, арбан сагаан буян хуряаха ёһотойш гээд нургадаг байгаа. Хүгшэн эжынгээ наһа бараһан хойно, хэлэһэн захяаень ходо һанадагби.

«Хара бүргэд ураатай, Хүхэ торгон тугтай, Хүбдүүд угай зон гээшэбди гэжэ һанажа ябаарай»? — гээд хүгшэн эжымни хэлэдэг бэлэй.

— Би баатаржаан харгана омогой, Ушарбай нютагта 1928 ондо Жалсанай Балданай бүлэдэ түрэһэн хүмби. Жамбал, Жамсаран, Дамби абганарни ламанар байһандаа, хатуу шэрүүн гушаад ондо ангиин дайсад гэжэ зэмэлүүлээд, түрмэдэ хаагдаһан, һүүлдэ холын Зима, Тулдун хүрэтэр сүлэгдэһэн байгаа. Балдан абамни хүүгэдээ абаад, нютагһаа гараха баатай болоо һэн. Зүүн зүг тээшэ Шиилхэ руу бүлэтээе зөөжэ ошоо һэмди. Сагай һайжархада, лама абганарайм хэрэгынь сагааруулагдаа һэн, Жамбал ламбагай Сүүгэлэй дасанай унзад байгаа, Дамби лама Агын дасанай эмшэ лама байһан юм. Эдэ ламанар шинии нагасанар гээшэ, — гээд минии нагаса эжы Балданова Сэндэмэ намда хөөрэдэг һэн.

Хүгшэн эжымни хамалган хашалгание бэе дээрээ үзэһэн хүнби гээд хөөрэхэдэнь би ехэ ойлгодоггүй байгааб. Томо болоходоо буряад арадайнгаа түүхэ шудалжа, мэдэдэг болохо гэхэн зорилготойб.

БҮЛЫМНАЙ УГАЙ БЭШЭГ

Батодалаев Тимур

18-дахи нургуулин 9-дэхи классай
нурагша

Хун шубуун гарбалтай, хуһан модон сэргэтэй, Хориин арбан нэгэн эсэгын Хоридой мэргэнэй Дэлдэгэр галзууд омогой үри һадаһад гээшэбди гээд минии аба Батодалаев Бадма Батодалаевич Долсон Цыреновна хоёр хөөрэдэг. Үеһөө үедэ дамжан байһан угай бэшэг манай бүлэдэ хадагалагдадаг юм. Тэрээн соо иигэжэ бэшээтэй:

Аажа
Тогоохон
Мишэн
Бааха
Гүрэ
Бурхи
Опооно
Намсарай
Бабуухай
Батодалай
Бадма
Тимур...

Аба эжы хоёрни зон соо яагаад бээе абажа ябахаб, наһатай хүнүүдтэ хүндэдхэлтэй хандаха гэхэ мэтэ нургаал заабари хэлэдэг. Абынгаа хажууда дархалха шадабариде нуранаб. Эжымни Сагаалганай баярта гоё буряад тэрлиг оёо. Буряад малгай үмэдхүүлээ. Үшөө буряад малгайн удха тухай хөөрөжэ үгөө: малгайн улаан залааниинь наранай туяа гэхэн удхатай, оройнь хүхэ мүнхэ тэнгэрийн удхатай, тойробшын хара үнгэ хүрһэтэ газарай удхатай гэжэ ойлгожо абаа һэмби.

НЮТАГААРХИНАЙМ ХАМНИГАН УГ ГАРБАЛ

Догданова Эржена

**Хурамхаанай аймагай Уланхаанай дунда
хургуулийн 11-дэхи классай хурагша**

Дэлхэй дээрэ өөрынгөө уг гарбал мэдэдэггүй хүн үгы ёготой. Хурагша бүхэнһөө шиний абашни, хүгшэн абашни, хүгшэн абыншни аба хэн бэ гэжэ хураа хаа, хургануудаа даража байжа, 7 үе хүрэтэрөө тооложо үгэхэл. 20 үе хүрэтэрөө мэдэдэг, сахижа ябадаг хүнүүдшье байха. Уг гарбалай харбаалжан зохёожо байхадаа, хүн бүхэн бэе бэеһээ ондо ондоо, өөрын хуби заяатай, түүхэтэй гэжэ ойлгонобди.

Аха зоной хөөрөө шагнажа байхадаа, ехэ олон шэнэ юумэ мэдэжэ абанабди. Хүгшэн зон өөрынгөө ханаһан юумэеэ аша гушанартаа үлээхэеэ ханадаг, харин залуу үетэншье элинсэг хулинсаг тухайгаа олон юумэ мэдэхэеэ эрмэлзэдэг ха юм.

Өөрынгөө уг гарбал, нютагайнгаа түүхэ, нютагаархидайнгаа намтар мэдээ хаа, хүн бүхэн бүри гүнзэгыгөөр, бүри хайнаар гүрэнэйнгээ түүхэ мэдэхэ болоно гээшэ. Тиимэһээ би ехэ хонирхожо, нютагтамни ямар арад ажаһуудаг бэ, ажаһууһан байгаа гээшэб, ямар омогтой бэ, нютагаа суурхуулһан мэдээжэ хүнүүд хэд бэ гэжэ мэдэхэеэ ханабаб.

Минии ажалай темэ «Уланхаан нютагаархинаймни уг гарбал». Нютагаймни уг гарбалай түүхэ Хурамхаан аймагаймнай, Буряад гүрэнэймнай түүхэдэ оролсоно ха юм. Нэгэ нютагта сугтаа ажаһуудаг хадаа, бэе бэеынгээ уг гарбал, омог, түрэлнүүдээ хайн мэдэнэ-гүйбди гэжэ шухала асуудал гаража ерэнэ. Тиимэһээ ажалаймни шухала зорилго Уланхаан нютагтамни хэды зон ажаһуунаб, ямар яһатан, ямар омогтойб гэжэ мэдээсэл суглуулга болоно. Энээнһээ гадна, анха түрүүн ямар яһатан байдаг байгааб, хэзээ ерээб, ямар түрүү хүнүүдтэйб гэхэ мэтэ асуудалнууд гарана.

Нютагаархидайнгаа уг гарбал шэнжэлхэдээ, нютагаархидай тоо, бүридэл, нэрэ, обог элирүүлхын тула хүнүүдтэй хөөрэлдөөб. Шэнжэлгэмни буряад ба хамниган яһатан. Ажалдаа иимэ арга хэрэглээб: нютагаархидаараа хөөрэлдөөн, айл бүхэнэй омог хуралга, материалнуудые суглуулган.

Анха түрүүн Баргажан аймагһаа эхилээд Хурамхаан хүрэтэр ганса хамниган үндэһэтэн ажаһуудаг байгаад, мүнөө сагта ехэнхи буряаднууд боложо, хамнигад үсөөн болоо гэжэ ажал соогоо шэнжэлэл хэнэб. Баргажан аймагай буряаднуудай 8 омогһоо ганса 7 омог манай нютагта ажаһууна, харин хамниган угсаатанай 7 омогһоо айл бүхэн бии гэжэ гаргабаб.

Энэ шэнжэлгээрээ Буряад Уласай, Хурамхаан аймагай түүхэ, буряад үндэһэтэнэй хүгжэлтэ үзэлгэндэ өөрынгөө багахан хуби оруулхаб гэжэ хананаб.

Хүн бүхэндэ эгээл дүтын, эгээл нангин юумэн – тоонто нютаг, гэр бүлэ. Буряад ороной үзэсхэлэнтэ хайхан булан – Уланхаан. Буряад гүрэнэймнай эгээл хойто зүгтэнь, Баргажанай ба Икадай хадануудаар хүрээлэгдэнхэй үзэсхэлэнтэ хайхан буланда байдаг ха юм. Эндэ эгээ гайхамшагта ба холын холо суурхалан баялигууд оршоно. Илангаяа манай Хүшэгөөрэй, Үмхэйн, Сэюугэй аршаанууд ганса Буряад орон соогоо бэшэ, харин хари гүрэнүүдээршье мэдээжэ болонхой. Эдэ аршаанууднай хүнүүдтэ найдал үгэжэ, шэдитэ зүйлэй хүсөөр бэе махабадыень аргална. Эндэ хүнүүд хүл гараа, нюргаяа, хото дотороо, арһанай элдэбын үбшэнүүдээ аргална.

Уланхаан – багахан нютаг, эбтэйгээр буряад ба хамниган арад олон саг соо ажаһууна. Тойроод харахадашни, хуу дүтын зон, хуу танил зон: эхэ эсэгэшни, түрэлхидшни, нүхэдшни, хүршэнэршни. Бултанаарнь холбоотойбди.

Уланхаан нютагаархидайнгаа уг гарбалыень шэнжэлжэ, иимэ тобшолол хэбэб: буряадууд 77% болоно, 637 хүн; хамнигад – 20% , 167 хүн; бэшэ арад (ород ба татар) – 3%, 23 хүн. Хамта дээрээ Уланхаан нютагтамни 827 хүн ажаһууна.

Буряадууд сооһоо иимэ омогууд ажаһууна: галзууд, шоно, баяндай, хэнгэлдэр, сэгээнэр, булгад, абзай.

Галзууд 7 хүбүүтэй, тэдээн сооһоо гурба-ниинь манай нютагта ажаһууна: Онгор, Обхор, Маншуунай.

Уланхаан – багахан нютаг, эбтэйгээр хамнаган ба буряад ажаһуудаг. Манай нютагта 167 хамнаган байна гэжэ тоолобоб, нютагаймни 20% болоно.

Хамнигадай дунда иимэ омогууд бии: Тэпкогир, Галдегир, Баликагир, Чолкогир, Чонголир, Асивагат, Нгодагир. Энэ омогуудай бултаниинь манай нютагта бии. Тиимэһээ иимэ омогтой хамниган айлнууд Уланхаан нютагта ажаһууна.

Энэ омогуудай эгээ олониинь Тэпкогир омог болоно, бүхы хамнигадай 50% болоно.

Хамнигад иимэ хууринуудаар ажаһууна: Самаахай, Кынкысер, Булухан, Сыем, Джирга, Мунчо, Баряанхур, Үмхэй, Хүшэгөөр, Уланхаан.

Хамнигад үхэр малаа баридаг, загаһа-шалдаг, агнадаг.

Олон жэл соо сугтаа ехэ эбтэйгээр буряад ба хамниган арад нэгэ нютагта ажаһуунабди.

Сагаан харын хайндэртэ, Болдеорой хайндэртэ сугтаа омогоороо сугларжа, элдэбын мұрысөөнүүдые хэдэг, ёһо заншалаа харуулдаг, дуугаа дуулажа, хатараа хатардаг заншалтайбди.

Бэээ бэеынгээ ёһо заншал хүндэлдэг, түрэл хэлээ мартадаггүй, уг гарбалаа үргэлжэлүүлдэг заншалтайбди.

Энэ ажал дээрэ хүдэлхэдөө, би ехэ һонирхожо уг гарбалаа үзэбэб, олон юумэ мэдэжэ абааб. Шэнжэлгын ажални намда шэнэ мэдээсэл үгэбэ: нютагайнгаа уг гарбал мэдэхэ болобоб, хани сугтаа ажаһуудаг хамниган хүршэнэрэйнгөө омогуудые мэдэбэб, нютаг соомни олон түрэлхид бии гэжэ ойлгобоб. Бүхы нютагаархидни намда дүтэ шэнги болобо.

Бүмбэрсэг дэлхэй шэнжэлхээ, мэдэхээ һанаа һаа, түрүүн өөрынгөө нютагһаа эхилэ гэжэ багшын хэлэһэн үгэнүүдынь тон зүб байба. Өөрынгөө, нютагайнгаа уг гарбал мэдэдэг болоходоо, би ехэ омогорхолтой байнаб.

Энэ ажал хэхэдээ, би ехэ олон нютагайнгаа зоноор, үбгэд хүгшэдөөр хөөрэлдөөб, олон зоние нэрэ обогоорнь мэдэхэ болооб. Нютагаймни түрүү зон – Ринчино Хубулэй Гулгенович, Цыренова Намжалма Тарбаевна, Очирова Мария Цыбиковна, минии хүгшэн эжы Будаева Софья Базаровна гэгшэдһээ олон юумэ мэдэжэ абааб.

Минии һанахада, уг гарбалаараа, түүхээрээ, ёһо заншалаараа хүн бүхэн һонирхохо ёһотой. Энэ манай уялга болоно. Саашадаа би нютагайнгаа түрүү хүнүүд тухай шэнжэлэл хэхэ зорилготойб.

Анастасия Жамбалова

Эрхүү можын Ангарск хотын 24-дэхи
хургуулийн 7-дохи «в» классай хурагша

Гэр бүлымни түүхэ ехэ һонин юм. Нэгэтэ үшөө танил бэшэ байһан эжы аба хоёрни Монголдо хурахаяа ошоһон байгаа. Абамни – Ангарскһаа, эжымни Улаан-Үдэһөө ошоһон юм. Тиигэжэ тэдэ Улаан-Баатарта танилсаад, бэе бээдээ дурлаһан байна. Гэрлэхэ гэжэ шиидээд, хаанахи яанахияа, хэнэй юунэйхией мэдэлсэхэдээ гайхабад. Тэдэ хоёрой түрэлхидынь нэгэ нютагай аад, үшөө хамта хургуулида хураһан байбад. Иимэ һониноор нэгэ нютагай зон аяар холын Халха Монголдо танилсажа, гэр бүлэ болоһон намтартай. Тиигээд хоёр хүүгэдтэй болонхой, би болон София дүүхэймни.

Урданай сарһаа нааша арад зомнай уг гарбалаа, элинсэг хулинсагаа ехэтэ хүндэлдэг байгаа. Сэржэм дээжэ үргэхэдөө, уг удхаяа нэрлэжэ үргэдэг. Энэ һайхан заншал мүнөөшье нангинаар сахигдадаг.

Манай гэрэй эзэн – Зоригто абамнай 1976 ондо Хэжэнгын аймагай Эдэрмэг тосхондо Дамбинима (Михаил) Любовь Жамбаловтанай бүлэдэ түрэхэн. Люба хүгшэн эжымни Эрхүүгэй можын Черемхово хотодо 1950 ондо түрэхэн. Ангарскын олон ажахынуудта, эмхи зургаануудта ахамад бухгалтераар хүдэлөө. 2009 ондо «Ажалай ветеран» гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртөө. Аполлон баабайнь (1919 оной) гурбан дайнда хабаадаа: Финскэ, Агууехэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын болон Японтой. Шанга угай хүбүүн зүн һайтай хадаа бэрхэ тагнуулшан байһан алдартай, олон орден медальнуудаар

шагнагданхай. Эсэгэмни нэгэтэ намдаа нагаса абынгаа нэгэ ушар хөөрөө һэн. Нэгэтэ разведкэһээ бусажа ябахадань талада байһан һеы гэрһээ эхэнэр гаража ехэ уринаар сай хоол барихыень уриһан байгаа. Нүхэдынъ ульгамаар түргэн ороходонь, юндэшьеб даа орожо ядажа, мориёо удаанаар сэргэдэнь уяһаар байтарнь, автомадай нэрьеэн гаража нүхэдынъ тэндээ унаа һэн. Развед отрядайнгаа командир хадаа, түргэн мориндоо мордожо разведкынгээ шухала мэдээ командиртаа асарһан юм. Дайнһаа бусаад, хоёр-гурбан ажалда ябажа, аха дүүнэртээ туһалдаг байгаа. Бэээр томо, шамбай, шадалтай нагаса абамни 74 хүрэтэрөө залуушуулаар адли барилгада ябалсаа. Софья нагаса эжымни (1923 оной) баһал алдарта ажалайнгаа түлөө медальнуудаар шагнагданхай. Дайнай хатуу сагта эрэшүүлэй ажал хуу хэжэ гараа. Монголһоо мал туудаг, известняк малтажа гаргадаг, модо урадхуулдаг байгаа. Ажалша бэрхэ нагаса эжымнай ехэ хүндэмүүшэ, бултанда ханаагаа зобохо – тиимэһээ бултанда хүндэтэй һэн.

Хүгшэн абанарни.

Михаил хүгшэн абамни 1948 ондо Хэжэнгын аймагай Хөөрхэдэ түрэхэн. «Первомайский», «Удинск» ажахынуудта ахамад зоотехнигээр амжалтатайгаар хүдэлөө. Наһанайнгаа амаралтада гараад, Улаан-Үдэ нүүжэ, «Еши Лоодой Римпоче» дасанда нангин субарга хаража байна. Тэрэнэй Жалсан абань (1922 оной) олон жэлдэ ойн харуулшанаар хүдэлһэн юм. Тиигэбэшье тэрэ арадай хуушан аргаар хүнүүдые эмшэлдэгээрээ холо ойгуур мэдээжэ болоһон юм. Үе мүсын булгархада, байрадань хүнгэнөөр оруулжархиха, яһанай хухархада, эбдэрхэдэ, өө мөөгүйгөөр хэбтэнь оруулха шадалтай байгаа. Нютагтань сүлэлгэдэ эльгээгдэһэн бэрхэ эмшэдһээ тэрэ баһал ехэ юумэндэ хураа. Хургануудайнгаа мэдэрэлые айхабтар шанга болгожо, хүнэй худал барихадаа, үбшэнгынъ тон мэдэрнэ. Минии аба энэ аргыень абаһан байна. Зүүн зүгэй эмнэлгын дээдэ хургуулида 15 шабинарһаа гансахан минии эсэгэ эрхимээр дүүргэжэ, 15 жэлэй туршада арад зондоо туһаяа хүргэнэ. Худал бариха, ханаха, төөнэхэ, зүүгээр эмнэхэ, тан, тун эмүүдые бэлдэхэһээ гадна баруун зүгэй мүнөөнэй эмнэлгыг хэрэглэдэг.

Абынгаа угыг тоолохуу:

- Зоригто (1976 оной)
- Дамбинима (Михаил, 1948)
- Жалсан (1922)
- Жамбал
- Цыден
- Мүнхэ

Абымни зохёолшо хүгшэн эжы.

Жалсан хүгшэн аба 1946 ондо Мария хүгшэн эжытэй гэрлэһэн. Мүнөөшье болотор маанадаа харалсаһаар, хүмүүжүүлжэл байдаг. Уран зугаатай хүгшэн эжымнай шүлэгүүдыешье зохёожорхидог. 2012 ондо угайнгаа түүхэ, өөрынгөө намтар бэшэжэ, олон тоото шүлэгүүдээ, оньһон үгэ, таабаринуудыг оруулжа, «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда «Үбгэ эсэгийн хургаал» гэжэ ном болгожо хэблүүлһэн юм. Нэгэ хэһэгынъ эндэ харуулая. Хүхэ номин огторгой доро, хүбэн зөөлэхэн дэлхэй дээрэ Хэбэд номхон Хэжэнгын доодо бүлэг болохо Шилсаана буурал баабайнгаа хормойдо, Хэжэнгэ голойнгоо урда бээдэ, 7-8 модоной зайтай газарта оршодог Уляабар-Холбоолжон гэжэ нэрэтэй нютагта Хуасай отогой Сагаан малгайтанай Цымпилэй Бадагарай хүбүүн Базарсада Бальжима хоёрой эбтэй бүлэдэ 1920 оной Бишэн жэлэй январийн 15-да би, Мария Бадагаровна Базарсадуева түрөө һэм». Мүнөө жэл 95-найнгаа ойн баярыг угтаа. Эгээл ехэ түрэл гарал болохо 150 хүн ерэжэ халуунаар амаршалаа.

Мария Бадагаровна хэды хүндэ сагуудта ажаһуубашье, 12 үхибүү түрөө. 1959 ондо Эхын 2-дохи шатын, хойто жэлынъ 1-дэхи шатын медальнуудаар шагнагдаһан юм. Теэд сагай шэрүүндэ зургаан лэ: Антонина, Дамбинима (Михаил), Галина, Елена, Пётр, Зоя хүүгэдөө гарынъ ганзагада, хүлынъ дүрөөдэ хүргөө. Наһаараа бухгалтер, кассир ябаһан хүгшэн эжымнай дайнай үедэ НКВД-гэй паспортна таһагыг даажэ байгаа. Дайнай үедэ ара талада габшагайгаар ажаллаһанайнгаа түлөө медаляар шагнагдаһан, 1981 ондо «Ажалай ветеран» болоо. Базарсада абань потребкооперацие даажэ байһан. Хуушан монгол бэшэгтэй, ородооршье бэрхэ Бадагар баабайнъ шүлэг дуу зохёодог, Сомонтой түрүүлэгшэ байгаа. Аша басагандэа зааһан хургаалынъ мүнөөшье болотор Мария Бадагаровна сахижа ябана, хуушан монголоор бурханай номуудыг уншадаг.

Уг гарбалаа эсэгийн талааа иигэжэ тоолоно:

- Мария (1920)
- Базарсада (1893)
- Бадагар (1860)
- Цымпил
- Цыбик
- Нарийхан
- Сайрган
- Зандан
- Хуагол
- Шарабаахан
- Сагаан
- Хуацай
- Хоридой.

Эхын талааа:

- Мария (1920)
- Бальжима (1892)
- Лэгбэ
- Цыден бөө
- Бадма
- Дашаа
- Шара Намган
- Бүлгэм
- Гутар
- Хальбан
- Барга баатар
- Тогоон Түмэр хаан
- Хоридой.

Эжымни уг гарбал

Туяна эжымни 1982 ондо Улаан-Үдэдэ Виктор Дыршима хоёрой эбтэй бүлэдэ түрөө. 2003 ондо Монголой ехэ нургуули, 2012 ондо Зүүн Сибириин соёл, искусствын гүрэнэй академи эрхимээр улаан дипломоор дүүргээ. 1949 ондо түрэнхэн Виктор нагаса абын уг гарбал мэдэгдэнэгүй. Юрэл хайн ханаатай, хайхан заяатай Чагдур Рабдановичтнай бүлэ 9 харатай байхадань, хүбүүн болгожо үргэжэ абахан байна. Дыршима нагаса эжымни 1948 ондо Хэжэнгын Хөөрхэдэ түрэнхэн юм. Батоцырен аба (1925 оной) Дунгар эжын (1922) 1947 ондо айл бүлэ болоһонууд. Нагаса абамнай ажалша бэрхээрээ, уран наринаараа мэдээжэ байгаа. Гэрэй хэрэгсэл мебель – хубсаһанай шкаф, түхэрээн стол, комод мэтые модоор дархалдаг, мориндо хэрэгтэй бүхы хэрэгсэл: тэргэ, шарга, хомууд, дугаа өөрөө бүтээдэг хэн. Тэрэнэй хэнхэн ажалай уран зүйлнүүд Буряадай этнографическэ музейдэ дэлгээтэй юм. Эхэ эсэгийн түүхэ һонирхолтой юм.

Арюухан сэбэрхэн Сэнжэмаагай 17 хүрэхэдэн (1907 оной) Шагдар эсэгэн лама

ябахан Дугаржабта (1898) хадамнаа. Тиһээр байтар лама санаартаниие хашажа, хаажа эхилээ. Дугаржаб ой тайга соо хоргодохо баатай болоо. Батоцырен нагасын аба тиһхэдэ 11 хүрэжэ ябаа. «Эсэгээ ехэтэ үгылдэг хэмди. Тиһбэшье, маанадаа эрьежэ ерэнэ гэжэ мэдэдэг хэмди. Үглөөгүүрын газрахи сарай соогоо һамар хархяаг, алим жэмс, эмэй зүйлдэ ородог ургамалнууды олодог хэмди. Нэгэтэ үглөөгүүр һэрээд, саашалжа ябахан абаяа харажархёод, нилээн хойноһоон дахаа хэм. Теэд гэр бүлээ аюулда оруулхагүй гэжэ эрьежэ хараншьегүй модо руу орошоо хэн. Тиһхэдэ хобуушан олдожо, засагта хэлэнхэн байгаа. Нэгэтэ һүни тодожо, нюрга руунь буудажа алахан юм даа», – гэжэ хөөрөө хэн. Сэнжэма ехэл уран нарин оёдолшо хадаа ехээр ядарангүй үхибүүдэ хүл дээрэн гаргаһан гэлсэдэг.

Угнай:

- Туяна (1982)
- Дыршима (1948)
- Батоцырен (1925)
- Дугаржаб (1898)
- Гатаб
- Арсалан
- Шүдлэй.

Түүхэнэ һабагшалан

Дыршимаагай эжы Дунгар 1922 ондо, Жамбал (1883) Дэжэд (1887) хоёрой үнэр баян бүлэдэ түрэнхэн. Жамбал эсэгэн бүргэд хамартай, долгитонхон үдхэн үһэтэй, хөө хара нидхэтэй, мойһон хара нюдэтэй ехэ сэбэр, тэгшэ хүн байһан. Теэд Цыдып абань үгытэй байһандаа ганса хүбүүндэ юушье үгэхэ шадалгүй байгаа. Харин Дэжэд дундуур шадалтай айлай сэбэрхэн басаган хадаа баян айлай хүбүүндэ үгтэхэ байһан. Эсэгэнэрын бүһеэ андалдажа, энжэ мэнжыень хуу хэлсэ-жэрхиһэн байгаа. Нэгэтэ Жамбал Шэтын хойморой буряадуудай түдэгэй нааданда хабаадаад, үдэшин ёохорто Дэжэдтэй уулзаа. Бэе бээдэ дурлаашье һаа, энэ хайханшье, баяншье басаганда эрхэгүйгөө мэдэрһэн Жамбал яахашье аргагүйдөөд, нютагаа мордоо. Хоёр жэл соо тэсээд лэ, нүхэр хүбүүнһэн мори, торгон дэгэлын абажа, дахинаа ошожо, инаг хайратаяа уулзаа. Дэжэд дурагүй хүндөө хадамда үгтөөд, хүбүүтэй болоһон байгаа. Хоёр гурба дахин хадамуудһаа зугадан гэртээ ерэхэдэн гэртэхиинь бусаһан байна. Тиһбэшье инаг хайратаяа тэрьедэхэ гэжэ шийдээд, эжыдээл дуулгаба. Эхэнэр хүн лэ ойлгохо гэжэ найдаа. Эжын үдэшэхдөө, хойшоол эрьежэ бү хараарайш гэжэ захяа. Теэд орон нютагаа, эхэ эсэгээ, эгэшэ дүүнэрээ.

хүбүүгээ орхижо гарахан Дэжэд дабаан дээрэ гарахадаа, эжэлүүдгүй гэдэргээ эрьен хаража, сорхирсо уйлашаба. «Баялигыё юрын байдалаар хэлгэбэшье, эгээл шухалань, дурагүй хүнтээ наһаараа зобохо бэшэ, харин дуратай хүнтээ жаргалаа эдлэхээ ябанаш», – гэжэ Жамбал ханаагынь заһажа, саашаа ябабад... Ажабайдалыншыё яһала тогтонижоо, 7 хүбүү, 7 басага гаргаад, гурбан басагадын амиды үлэһэн. Нонининь хадаа Дэжэд эхэ эсэгын 7 хүбүүн, 7 басагадай 3 үлэһэн басага-дайн нэгэн болоно. Хоёр дүү басагадын Улаан засагай үеэр Монгол ороной Булган аймагта түбхинэһэн байна. Аяар 1956 ондол уулзаха хуби заяатай байгаа. Дэжэд хүнгэн гартай гэжэ суурхажа, нютагай нарайлха эхэнэрнүүдэй 12 хүүгэдыё хүйһыень хүндөө.

Дунгар залуугаар үбшэлжэ наһа бараа. Зургаан үхибүүдын, баганиннь хаял 5-тай байгаа, үншэрөөд һэн. Тиигэжэ Дыршимаа эжын уялгануудыё дааж, табан дүүнэрээ үргэжэ Батоцырен эсэгэтээ табяа. Хүгжэмэй училищида нуража байһанаа орхёод, телефонно станцида ажаллаха баатай болоо. Комсомолой эхин эмхиин секретаряар хунгагдаад, 1972 ондо 12-дохи Холбооной съездын делегадаар хунгагдажа Москва хото эльгээгдээд, XV-дахи СССР-эй Профсоюзай делегат боложо хоёрдохийё Москва ошоо. Дотоодын хэрэгүүдэй министерствын ГАИ-гай

таһагта хүдэлдэг болоо. Тиихэдээ 8 медалар, 2 хүндэлэлэй тэмдэгүүдээр, хэдэн грамотаар шагнагдаа. 20 жэл хүдэлөөд ажалай ветеран болоһон.

Угынь:

- Дыршимаа (1948)
- Дунгар (1922)
- Жамбал
- Цыдып.

Эхэ талаараа уг:

- Батоцырен (1925)
- Сэнжэмаа (1907)
- Шагдар
- Намсарай.

Наманжа

Эжы абатаяа, нагаса эжы абатаяа, үбгэн аба эжытээ хөөрэлдэжэ, төөдэйнгөө номыё хайнаар уншажа, шэнжэлжэ, олон юумэ мэдэхэ болооб. Урданай түүхэ домогуудыё мэдэхэһээ гадна, эгээл шухалань гэхэдэ, бүхы угаа мэдэхэ болоһомни юунһээшыё сэнтэй гэжэ зүрхэ сэдхэлээрээ ойлгооб.

Эжы абатаяа, нагаса эжы абатаяа, үбгэн аба эжытээ хөөрэлдэжэ, төөдэйнгөө номыё хайнаар уншажа, шэнжэлжэ, олон юумэ мэдэхэ болооб. Урданай түүхэ домогуудыё мэдэхэһээ гадна, эгээл шухалань гэхэдэ, бүхы угаа мэдэхэ болоһомни юунһээшыё сэнтэй гэжэ зүрхэ сэдхэлээрээ ойлгооб.

БУРУНОВТОНОЙ УГ ГАРБАЛАЙ ТҮҮХЭ

Эрдэм Бурунов

**Буряадай Үндэнэ яһатанай 1-дэхи
лицей-интернадай 4-дэхи «а» классай
хурагша**

Хүнэй наһан соо эжы аба, тоонто нютаг, түрэн дайда, түрэл хэлэнһээ сэнтэй юумэн үгы. Эдэ бүгэдые найнаар ойлгожо, нангинаар сахижа ябахыемнай манай гэртэхин болон багшанар ехэ оролдоно гэшэ. Гэр бүлын үүргэ энэ хэрэгтэ гол шухала. Гэр бүлэ хоорондоо ямар харилсаатайб, хүүгэдээ ямараар һурганаб, ямар жэшээ харуулнаб, тэрээнһээ бүхы юумэн дулдыдана ха юм. Сэхэ сэбэрээр ябаха, ажал хэрэгтээ харюусалгатайгаар хандаха, аха зоние хүндэлхэ, дүүнэрээ дүмэхэ, эрдэм бэлиг шудалха, эхэ орондоо дурлал түрүүлхэ – эдэ бүгэдые заадаг эжы абадаа баярланаб даа. «Угаа уһанда хаяхагүй» гэхэн сэсэн мэргэн үгын ёһоор, би өөрынгөө уг гарбалай түүхээр һонирхожо, шэнжэлэлгын хүдэлмэри ябуулха гэжэ шиидээб.

Би энэ найруулга бэшэхэдээ, өөрынгөө гэр бүлын жэшээ дээрэ, хүгшэн аба эжынгээ хөөрөөн дээрэ үндэлэн, гэр бүлынгөө түүхэ хаража үзэбэб. Модоной үндэн газар доогуур,

хүнэй изагуур газар дээгүүр гэдэгэй ёһоор, гэр бүлымнай хадагаламжада байһан урданай бэшэгүүдые, бүлын гэрэл зурагуудые хаража, өөрынгөө уг гарбалые шэнжэлэн хаража үзэхэ зорилготойб.

«Хэнэй хүбүүн, хэн гээшэбши? Ямар угайбши?» – гэхэн асуудалай удха тон гүнзэги. Би эсэгынгээ талаар уг гарбалаа хөөрэхөө һананаб. Эндэ нэгэдэхи үеһөө эхилжэ долоодохи үе болотор харуулааб.

Би-Эрдэм.

Эдуардын хүбүүнби.

Эдуард-Баатарай.

Баатар-Ширнинэй.

Ширнин-Ламажабай.

Ламажап-Ошорой.

Ошор-Бүрэнэй.

Намда гэр бүлын түүхэ аргагүй һонин байна. Би фотоальбомуудые гаргажа, хуушан фотозурагуудые ехэ хараха дуратайб. Тэндэ танил нюурнуудые хаража, элдэб бодолнуудта абтадагби. Эдэ зон тэрэ үедэ залуухан, сэбэрхэн... Юун тухай бодожо, хүсэжэ ябадаг байһан байгааб? Хүн бүхэндэ өөрын түрэн нютаг, түрэл дайда гэжэ байдаг гэшэ. Минии түрэн тоонтомни-сэлгээ һайхан Хяагтын аймаг юм. Нютагни зунай үедэ-зулгы, үбэлэй сагта- саһатай. Эгээл дуратай хүдөө нютагни- минии Мөөрөөшэ нютагни! Ажалша малша зоноор баян, ёһо заншал, соёл түүхээ хадагалжа, үри хүүгэдтээ дамжуулжа байдаг нютаг юм. Минии обог Бурунов. Ямар удхатай, хаанаһаа эхиеэ абаһан обог бэ? Уг гарбалайнгаа утаһа онгилжо харахадамни, анха түрүүн Бүрэн гэжэ нэрэтэй хулинсаһаа эхитэй. «Бүрэнтэн» гээд манай уг нютаг соогоо ехэ суутай, мэдээжэ юм. Бүрэн табан хүбүүтэй байһан юм: Морхонды, Банзар, Чойсрон, Жамса, Ошор. Ошорһоо дүрбэн хүбүүд түрөө: Ламажап, Ойдоп, Заахай, Нипэн. Ошорой томо хүбүүн-Ламажап малшан хүн байһан юм. Ламажапһаа минии хүгшэн абын аба Ширнин түрэн байһа. Ширнин гурбан хүбүүдые түрөө: Элбэг, Баатар, Табаажап. Баатар минии хүгшэн абамни болоно, мүнөө 62 наһатай. Уг гарбалайнгаа һарбаалжан шэнжэлжэ байха үедөө, юундэ намайе Эрдэм гэжэ нэрлэн тухай һонирхобоб. Энэ нэрэ намда дасанда үгэн юм байна. Ламын хэлһээр, би ехэ эрдэмтэй, ухаатай хүн болохо ёһотойб. Эрдэм гэжэ нэрэтэй хүнүүд Хальмагта, Монголдо байдаг тухай мүн лэ мэдэжэ абааб. Манай гэр бүлэ өөрын онсо заншалтай, ходоодоо сахигдажа

ябаһан хургаал заабаритай юм. Энэ ажалаа шэнжэлхэдээ, хүгшэн баабайтаяа, эжытээ, бүхы дүтын түрэлхидтээ хөөрэлдөө үнгэргэжэ, гэр бүлынгөө угай бэшэг, фото зураг, элдэб дансануудыг уудалжа үзэһэн байнаб. Минии хулинсаг үбгэн Ширнин Хилганта нютагта түрэхэн намтартай. Үндэр томо, багжагар бээтэй, нютаг соогоо аргагүй хүндэтэй хүн байһан юм. Ухаагаар һонор, ажалша, бэрхэ, һайхан зантай Ширнин Балжима нүхэртээ үри хүүгэдээ тон һайнаар хүмүүжүүлжэ шадаа. «Балдан Брэйбун» дасанда хүдэлһэн габыятай. Аймаг соогоо Ширнин амбай гээд суутай лама байһан юм. Нютагай аха захатанай, хүгшэн зоной һанамжаар, Ширнин баабай хүн бүхэндэ туһалдаг, арад зоноо ехээр хайрладаг, дэмжэдэг, нэгэшые хүе гомодхоожо үзөөгүй, һайхан сэдхэлтэй лама ябаа. Буддын шажанай гүн ухаанай талаар эрхим мэдэсэтэй, мүнөөнэйхээр хэлэхэ болоо һаа, «гүн ухаанай эрдэмэй доктор, профессор» гэхэн үндэр нэрэ зэргэтэй хүн байһан юм. Минии хүгшэн аба Баатар Ширнинэй дундахи хүбүүн болоно. Би хүгшэн аба эжыдээ Мөөрөөшэ нютаг айлшалха ехэ дуратайб. Амаралтынгаа үедэ ошоходоо, гэрэй газаахи, досоохи ажалда туһалдагби. Хүгшэн абамни механизатор мэргэжэлтэй. Бүхы наһаараа хүдөө ажахыда амжалтатай хүдэлжэ, түрүү ажалшадай нэгэн байгаа. Мүнөө наһанайнгаа амаралтада гаранхайшые һаа, үхэр малаа барижа, нютагайнгаа зондо һайхан жэшээнүүдыг харуулжа ябана. «Ажалай ветеран» гэхэн нэрэ зэргэтэй юм. «Хүгшэн абамни унаһан малгайгаа абаха сүлөөгүй хүдэлөө. Үдэр һүнигүй трактораар газар хахалаа, намартаа комбайнда һуужа, тарья талха хуряадаг, хэнһээшые ехэ ажал хэдэг байһан юм» гэжэ хүгшэн аба тухаймни нэгэтэ бэшэ намда дуудһан байха. Аймагай захиргаанай, совхозой талаһаа олон хүндэлэлэй

грамотануудта, баярай олон бэшэгүүдтэ хүртэнхэй. Ажалша, бэрхэ хүгшэн абатай байһандаа, би аша хүбүүниинь, ехэ омогорхоноб! Бүхы хэдэг хэрэгынь, ябуулдаг ажалынь намда жэшээ боложо үгэдэг юм. «Угаа алдабал – хүн бэшэ, уһаяа хатабал – горхон бэшэ» гэхэн сэсэн мэргэн үгэ тухай хүгшэн аба эжымни ходо һануулжа, үри хүүгэдтээ, ашанар зээнэртээ хэлэжэ ябадаг байна. Үдэр бүри амтатай бууза, хушуур бэлдэжэ намдаа эдюулдэг Любовь Раднаевна гэжэ нэрэтэй хүгшэн эжытэйб. Иимэ бэрхэ, бэе бээ альган дээрээ абажа ябадаг хүгшэн аба эжы хоёрни дүрбэн үхибүүдыг түрэжэ, хүлын дүрөөдэ, гарын ганзагада хүргөө. Эдуард, Баяр, Юра, Вика үхибүүдын аба эжынгээ түшэг тулгуури боложо, бэе бээдээ туһатай, эбтэй зетэй аха дүүнэр юм. Минии аба Эдуард, эгээ аханиинь болоно. Фотоальбомууд соо абынгаа эдир залуу ябаһаниие ехэ хараха дуратайб. Абамни мүнөө дүшэн наһатай. Полицийн мэргэжэлтэй. «Бэрхэ сагдаа болохын тула, эртээнһээ бэлдэжэ байха хэрэгтэй: һайнаар һураха, спортоор бээ һорихо, һүбэлгэн ухаатай байха» гэжэ абамни намда хөөрэнэ. Би өөрөө томо болоходоо, абадаал адли ёһотой сагдаа болохо хүсэлэнтэйб. Эхэ һайхан ороноо холо ойгуур суурхуулхаб, бүхы зондо туһалжа ябахаб! Эжымни Светлана гэжэ нэрэтэй. Буряадай гүрэнэй телевиденидэ хүдэлхэдөө, мэдээсэлэй дамжуулгануудыг хүтэлдэг. 2000 ондо Буряадай дээдэ һургуули улаан дипломтойгоор түгэсэжэ, аспирантурада һураа. Эжымни ажалдаа амжалтатай хүдэлжэ, Буряад уласай засаг зургаанай, Арадай Хуралай хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагданхай. Адиса гэжэ нэрэтэй эгэшэтэйб. Аба эжын нангин хургаал, заабаринуудынь сахижа, «ажал хэжэ ама тоһодохо» гэхэн оньһон үгэ манай гэр булын нангин заршамуудай нэгэн.

ТҮГЭСХЭЛ

Ямаршыг гэр бүлэ тухай һонирхолтой ном бэшэмээр гэлсэдэг. Харин би өөрынгөө гэр бүлын намтараар һонирхожо, олон сэнтэйхэн юумэ мэдэдэг болобоб. Гэр бүлымнай бүхы гэшүүд ажалша бэрхэ, гартаа дүйтэйгөөрөө суурханхай. Эрэшүүлнай юушы хэжэ шадаха. Жэшэнь, минии аба, абганарни өөһэдөө, өөрынгөө гараар айл бүхэндөө байһан гэрнүүдыг бариһан юм. Эхэнэрнүүднай амтатай эдэ хоол бэлдэхэ, хубсаһа хунар зохёон оёхо, баян огород ургуулха, гэр байраяа

шэмэглэн гоёохо талануудаараа нютаг соогоо мэдээжэ. Бидэ, угаа залгаха үхибүүдын, нангин хургаалнуудынь сахижа, нэрынь нэрлүүлжэ зүб мүрөөр ябахабди. Мүнөө сагта гэр бүлымни хургаал заабаринууд урданай саһаа бүхы угаймнай, үбгэ эсэгэнэрэймнай сахигдажа байһан хургаалнуудһаа эхитэй юм гэжэ ойлгомоор. Энэ шэнжэлэлгын ажалаа орхингүй, саашадаа бүри һайнаар, гүнзэгыгөөр үзэхэ, шэнжэлхэ эрмэлзэлтэйб. Минии гэр бүлын түүхэ – минии баялиг, минии омогорхол

ГАЙХАЛ ТҮРҮҮЛЬЭН ТАНИЛСАЛГА

Цырендоржиев Аюр

В. С. Мункинай нэрэмжэтэ Хэжэнгын
лицейн 9-дэхи классай нурагша

*Ухаан алиндашье нурахые хүсөө хаа,
Нэгэ хайн нүхэртэй ханилжа нура.
Тэрээгээршье жэл нара оролдоһоноо
Нэгэ үдэрөөр эсэстэнь хүрэхэ.*

(Эрдэни-Хайбзун Галшиев
«Бэлигэй толи», 259-дэхи
шүлэг)

Гайхал түрүүлхэн юумэнтээ хүн бүхэн өөрынхээрээ золгодог. Эгээл тиимэ һонирхолтой танилсалга тухайгаа хөөрэхэ хүсэлтэйб.

Эндэ хая болоһон ушар. Намһаа нэгэ жэл аха класста нурадаг Чимитдоржиев Баярай зураһан зурагуудые буряад хэлэнэй кабинет соо анха түрүүшынхиеэ харахадаа, ехэтэ гайхабаб. Юрын графическа карандашаар зураһан тэдэнэйн нэгэн дээрэ томо гэгшын эрмэгтэй гутал зураатай байба. Тэрэнэй зузаан ула доро жэжэ хорхой шумуулнууд гэшхүүлхээл байна ха. Тиихэдэ тэрэ мантагар гуталай арада бишыхан буряад хүн хоер гараараа тархья бүтүүлжэ, газар мүргэтэрөө тонгойно. Энэ айшанхай хүнэй орой дээрэн сахилгаан сахилжа, сасагтай буряад малгайн тархиһаань хийдэжэ унажа ябана. «Эдэшни ямар һонин зурагууд юм? Юун гэхэн удхатай

юм?» – гэжэ Баярһаа асуубаб. «Номой иллюстраци гээшэ,» – гэжэ тэрэ намда ойлгуулба. Тиихэдэнь ямар номдо иимэ жэгтэй зурагууд хэрэгтэй болоо гээшэб гэжэ буришье һонирхоод, доронь бэшээтэй шүлэг уншабаб:

Амиды амитаниие хүлөөрөө гэшхэжэ ба
Сохихо тэрэгүүтэниие сээрлэжэ яба.
Алаһан бүгэдын аминай харюуешье
Өөрын амяар түлэхэ бэээ, эдээр бэшэ.

Иигэжэ би нэн түрүүн Эрдэни-Хайбзун Галшиевтай «Бэлигэй толи» гэжэ зохёолтой танилсаһан байнаб. Саашадаа энэ ном соохи эгээл түрүүшын гүн удхатай шүлэг уншажа, сээжэдээ хадуубаб:

Зунай сагай булжамуур мэтэ
Эртэ бодогты.
Хүнэй энэ наһанай ута
Үбэлэй үдэр мэтэ.

Мүн энэ шүлэгэй удхаарнь зураһан Баярай бүтээлшье намда үнэн зүрхэнһөө һайшаагдаа. Тобшоор хэлэбэл, зурагай хахад нюурта саһанда хушагдаһан ой, үбэлэй сагай нулахан элшэтэй наран зураглагданхай. Харин нүгөө хахадтань зунай саг, набшаһата модоной мүшэр дээрэ булжамуур шубуухай нууна. Тэрэ зурагай эгээл тэг дунда голложо нууна. Мүнхэ наһатай бэшэ хадаа эртэлэн бодожо, ажал хэрэгээ бүтээгты, сагаа гамнажа, хэрэгтэй юумэндэ нурагты гэжэ энэ һургаалай мүрнүүд заана ха юм даа.

Иигэжэ би бэлигтэй аха нүхэрэйнгөө һайгаар Эрдэни-Хайбзун дооромбын удха ехэтэй зохёолтой танилсалгаяа эхилээб. Харин Баяршье юрын хүбүүн бэшэ байба. Юуб гэхэдэ, тэрэ нагаса талаараа уран гартанай нэгэн байба.

Түрэхэн эжынь (Роза Цыбановнагай) аха Галанов Бадма Содномович гээшэ суутай бэрхэ тоо бодолгын багша ябаһан байна. Тэрэ Хэжэнгын интернат-һургуулида олон жэлдэ багшаар хүдэлхэ үедөө тэндэ уран зурагай, урлалай кружогуудые эмхидхэжэ, үхибүүдтэ зохёохы шадабарияа дамжуулһан юм. Бадма Содномовичой өөрын зураһан, дархалһан, һиилэхэн бүтээлнүүд, мүн лэ бэлигтэй шабинарайнь олон ажалнууд интернат-һургуулийн музей соо табяатай. Саашань удхалан хөөрөө хаа, Бадма нагасын үбгэн баабай Бодиин Содном гэдэг суута дархан, һиилүүршэн байһан байба. Содном Бодиевай олон бүтээлнүүд 1940 ондо Москвада үнгэрхэн Буряадай

искусствын Түрүүшын декадада хабаадаһан гэжэ Баярһаа мэдэхэ болобоб. Илангаяа талаантай дарханай хиилэһэн шатарай дүрсэнүүдэй буулгабари-зураг намда ехэл һайхашаагдаба. Юундэб гэхэдэ, шатарай ноён гартаа тулгууртай буряад үбгэн, харин бэрсэнь – зүүн гартаа хүтэй хүнэг баринхай буряад эхэнэр. Уран дархан бусад дүрсэнүүдые нь бүтээхэдэ элдэб амитадые хиилэжэ хээ: тэмээ, ямаа, мори, мүн шатарай хүбүүдын – нохойн гүлгэд байхадань, намда ехэ һонин байба. Содном Бодиев гадна эрдэмтэй хурса хүн байгаа ха. Тэрэ түбэд, хуушан монгол хэлэ бэшэг һайн мэдэдэг һэн тула бурханай номуудай хэбүүдые хуша модо (кедр) түнхижэ, хиилэжэ хэдэг байгаа.

Тиихэдэ Содном Бодиев Э-Х. Галшиевай «Бэлигэй толийн» хэдэн бүлэг шүлэгүүдэйн хуушан монгол гар бэшэг табяад жэлэй туршада гэртээ уншажа, нягтаар хадагалжа ябаһан. Тиин тэрэнээ 1960 ондо тус зохёол бэдэржэ

олохо, шэнжэлхэ зорилготойгоор манай нютаг ерэнэн Монголой академик Цэндийн Дамдин-сүрэндэ бэлэглэһэн байна. Энэ мэтээр мэргэн һургаалнуудай ном гэгдэһэн «Бэлигэй толи» уншагшадтаа хүрэжэ ерэнэн ха.

Харин мүнөө иихэдэ бултанда мэдээжэ «Бэлигэй толиие» минии аха нүхэр Баяр өөрынгөө зураһан зурагуудаар шэмэглэжэ туршана ха юм.

Иигэжэ би Хэжэнгын лицейн 9-дэхи классай һурагша Баяр Чимитдоржиевтай шэнээр, зохёохы талаһаань танилсаһан болоноб. Аха нүхэрэймни жэгтэйхэн зурагуудаараа дооромбын һургаалнуудые уншаха гэхэн бодол намда олгоһондонь баясанаб. Харин Баярай зурагуудай хожомоо шэнээр хэблэлдэ гараха «Бэлигэй толийн» шэмэглэл боложош болохонь магадгүй.

Энэ гайхалгүй...

НАГАСА АБЫМ УГ ДАМЖАААР

Будаев Саян

Мухар-Шэбэрэй аймагай Гашейн дунда
хургуулийн 4-дэхи классай хурагша

*Газар дээрэ охорхоншье наа,
үгэлхэн үгэ үйлэ хэрэгынь
үеын үедэ мүнхэ болтогой!
Хун шубуун уг гарбалтай,
Хуһан модон сэргэтэй,
Халюун тугтай угсаатамнай...*

Гэһэн сэсэн мэргэн үгөөр энэ найруулгаяа эхилхэмни.

Би, Будаев Саян, Гашейн дунда хургуулийн 4-дэхи классай хурагша болоноб. Манай хургуулида гансал ород үхибүүд хурадаг. Энэ хургуулидаа гансахан лэ буряад хүбүүн болоно гээшэб. Эжы абын эрхэ бэрхэ (заримдаа тоомгүй), хоёр багахан дүү басагадай аха захань гээшэб.

Энэ найруулга соогоо, нагаса абынгаа уг гарбал тухай хөөрөжэ, харуулжа үгэхэ дурамни хүрэнэ.

Эртэ урда сагта элинсэг хулинсагнай, эхэ эсэгэнэрнай уг гарбалаа үри хүүгэдтээ заажа хурагдаг байһан гээшэ.

Хүн түрэлтэнэй түүхэдэ, ямаршье арад зондо, хүнэй уг гарбал гээшэ амаргүй ехэ үүргэ дүүргэнэ ха юм. Буряад нютаг бүхэндэ, урданһаа хойшо угай бэшэг бэшэгдэжэ, хадага-лагдадаг байһан гээшэ.

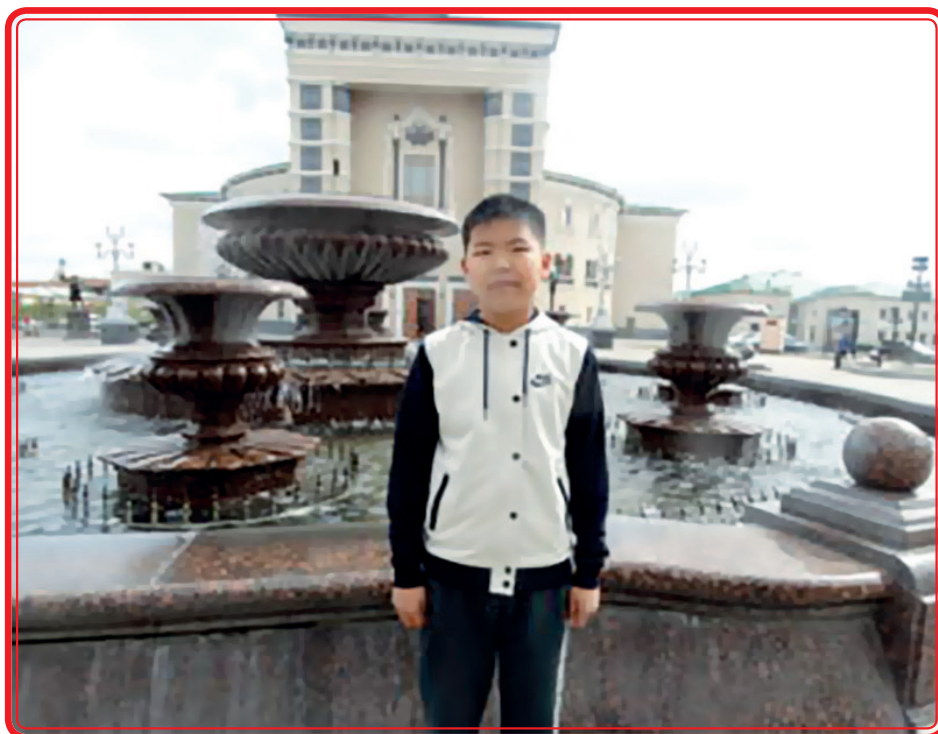
Манай элинсэг хулинсагууд, нэн холын эжы абанар, басагад, хүбүүнэйнгээ һамга абахада, хадамда гарахада, ямар угай хүн зон гээшэб гэжэ харадаг байгаа гэхэдэ, алдуу болохогүй. Шуһаяа холисолдуулхагүй гэхэн сэбэр, сэсэн мэргэн заншал байдаг ха юм.

Минии нагаса абын уг гарбал Барга Баатарһаа эхитэй, хүбдүүд угһаа эхи татаһан.

*Хүхюун дорюун зантай,
Хүнгэн шэнгэн ябадалтай,
Хүхигэр олон айлтай,
Хүхын үндэгэ эдихэн,
Хара бүргэд ураатай,
Хүхэ тугтай
Хүбдүүд уг.*

Минии нагаса аба Будаев Банда-Еши Бадряевич 1945 оной Мухар-Шэбэрэй аймагай, Нарһата нютагта түрэхэн түүхэтэй. Бүхы наһан соогоо аймагайнгаа «Суулгын» совхоздо эрхилэгшээр хүдэлхэн намтартай. Гэрбүлөөрөө Зандин нютагта ажаһууһан байна. Гурбан найхан дангина басагадтай боложо, хоёр Абай Гэсэр мэтэ хүбүүдтэй болоһон байна. Би Саян зээ хүбүүниинь болоноб. Бага басаганайнь хүбүүн гээшэб.

Манай абын уг 1450 онһоо эхилнэ. Барга Баатарһаа эхитэй. Тиигэбэшье би, минии дүүнэр ехэ түүхэтэ угай хүбүүд басагадбди гэжэ һананаб. Манай уг гарбал 18 үеһөө бүридэнэ.

Сультимов Буянта

Хориин дунда нургуулийн 5-дахи классай нурэгша

Нэгэ зунай найхан үдэр убгэн аба манайда айлшалба. Эрдэни-Хайбзан Галшиевай «Бэлигэй толи» гэжэ ном бэлэг барижа оробо. Ехэ баярлажа, хонирхожо уншабаб. Зохёол уншахааа, шудалхааа урид зохёогшодтой танилсаха ёһо бии. Э-Х. Галшиев гэхэн нэрэнъ ехэ хонирхол татаһан байна. «Уран бэлигтэй хүнэй онсо мэргые шудалха гээ һаа, түрэл нутагтайнь, ажабайдалтайнь танилсаха хэрэгтэй» гэхэн ехэ удхатай үгэ бии. Энэ хүнэй намтартай дүтэ танилсахадамни, ажабайдалайнь хонин баримтанууд гаража ерэнэ. Уг гарбалайнь һарбаалжан хонирхоходомни Худай омогой байхаданъ, энэ эрдэмтэ ламатай нэгэ угайб гэжэ ехэ омогорходогби.

Хоридой
Худай
Золгюур
Мэнхээлэй
Ханхаалай
Хүүһэн Ёлтогой
Үхи Монхой
Нугаһан
Нобшо
Нолооши
Номоог
Ногто
Бурхи

Бошогто
Галта Галша Аюша
(Эрдэни-Хайбзан)
Бадма
Жамбал
Заяата
Замбала Жалсан
Баир

Энэ хүн хадаа хун шубуун гарбалтай, хуһан модон сэргэтэй гэжэ алдаршаһан Хориин арбан нэгэн эсэгийн Худай отогто эхитэй, хэбэд номхон Хэжэнгын хонгор тэнюун Ород нутагта 1855 ондо түрэхэн юм. Минии хүгшэн аба эжы хоёрни Ород нутагта ажаһуудаг. Хориин мүргэлшэ буряадуудай дунда айхабтар элитэ, мэдээжэ болоһон Эрдэни-Хайбзан эрдэмтэ ламые нутагайнь хүн зон Мархаанзайн дооромбо гээд хүндэлжэ нэрлэдэг һэн.

Эрдэни-Хайбзан бага балшар наһандаа хубараг боложо, ламын эхин нургуули дүүргээд, эрдэм бэлигээ дээшэлүүлхээ Түбэд ороной түб һаса руу зорижо, ябагаар мүргэлшэдые дахажа ошоһон юм гэлсэдэг. Тэндэ арба гаран жэлэй туршада будаадын шажанай ном нургаал гүнзэгыгөөр шудалһанайнгаа һүүлдэ Брайбун хийдтэ дооромбо гэжэ зэргэтэй болоод, түрэл буряад нутагаа 42 наһатайдаа бусаа һэн.

Мархаанзайн дооромбо һасаһаа бусажа ябалгандaa, Лабран хийдэй эрдэмтэ ламанартай гурбан үдэрэй туршада шойро хаялсажа, үгэ буляалдаа, сэсэ һунаагаа гэхэ.

Һүүлэй Һүүлдэ тэрэ дасанай шэрээтэ хэлээ һэн гэдэг: «Бидэ диилэхэгүйбди, юундэб гэхэдэ, тэрэ хадаа ном сударнуудые миил эрхимээр сээжэлдээ бэшэ, харин удха узуурыень һайн мэдэнэ, гадна түрэхын табисуураар гүн ухаатай хүн байна». Лавран хиидтэ илалта туйлаһыень тэрэ сагтаа мэдээжэ байһан эрдэмтэ лама Д. Зерваинай хөөрөөһөө мэдээд, Сүүгэл дасанай эрдэмтэ ламанар Э.-Х. Галшиевые шойро хаялсахаяа уриха ханаатай байһан аад, энэ һэдэлгээ түргэн орхихон юм гэлсэдэг.

Мархаанзайн дооромбо 1898 оной майн 31-дэ Забайкалийн областиин Сэрэгэй губернаторай зарлигаар Худанай дасанай гэлэн ламаар баталагдаад, 1915 оной зун наһа баратараа, хубарагуудта Бурхан багшын ном хургаал заадаг байһан юм.

Э.-Х. Галшиев хадаа, тэрэниие хараһан, үзэһэн, уулзаһан наһажал хүнэй хөөрөһэнэй үндэһөөр, Худанай дасанай хашаа соо заахан борсогорхон гэртэй, байра соонь үнэтэй хубсаһа хунар, унталгын болон эдэе хоолой хэрэгсэлнүүдшые хомор һэн ха. Һүзэгшэ зоной хубиин асуудалаар ламада хандаха ханаатай ерэхэдэ, дооромбо лама тума яма болонгүй, тэдээндэ тон уринаар хандадаг байгаа гэхэ: «За, за, һуу!».

Манай Ород нютагта Мархаанзайн дооромбын дүтын түрэл болохо, Ошорой аба гэжэ алдаршаһан Жамбал үбгэжөөл ажаһуудаг һэн. Эрдэни-Хайбзан болон Жамбалай эсэгэ Бадма хоёр түрэхэн аха дүүнэр байһан юм. Гэлэн лама Галшиевай түрэхэн үхибүүгүйнь мэдээжэ ааб даа. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай дүүрэгжэ, хүбүүдэйнгээ бултадаа амиды бусахада, ханаагаа хүсэд амараад, унишые болонгүй Жамбал үбгэн наһа бараһан юм.

Жамбал үбгэн дүрбэн хүбүүд, хоёр басагадые эсэгийн заабаряар хүмүүжүүлжэ, гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ хүргэхэн габыатай.

Ламын хургуули дүүргэхэн ехэ хүбүүн Ошорын дасан дугангуудай хандарха үедэ нютагайнгаа 2-3 шуран лама хүбүүдээр хамтараад, Түбэд орон морилшоо һэн гэлсэдэг. Заяата, Дэлгэр, Хайдаб хүбүүдын дайнай гал дүлэн соогуур ото ябаад, бултадаа амиды мэндэ бусаһан юм. Шуһата дайнда хабаадаһан эдэ гурбан хүбүүдэй ами наһанда Мархаанзайн дооромбын дэмбэрэлтэ үйлэ ябадалнууд туһатай нүлөө үзүүлхэ еһотой гэжэ тухайлхаар лэ даа.

Ошорой абын олон тоото зээнэр, аша гушанар Ородой түхэрээн соо, Хэжэнгын аймагай дэбисхэр дээрэ болон Улаан-Үдэ хотодомнайшые эбтэй, эетэй, элүүр энхэ жаргалтай ажаһуудаг. Жамбалов Заяатын хүбүүд Замбала Жалсан хоёр инженер-механигууд болонхой. Замбала Эдэрмэг һууринда, Жалсан Улаан-Үдэдэ «Теплоприбор» заводто хүдэлнэ.

Жамбал үбгэнэй ехэ басаган һамажаб Загарайн аймагай Тарбагатайн Бадмаев Норбодо хадамда гараһан юм. Гушаабал хүбүүниинь Ородтоо нютагжанхай. Бага басаган Сэсэгийн хадаа Ородой Цыдыпов Санданай һамган болоод, Цымпилмаа, Бутидмаа, Гажадмаа, Бумаа, Цыренбазар гэжэ үхибүүдые түрөө һэн.

«Бэлигэй толи» гэжэ зохёолойнгоо түгэсхэлдэ Э.-Х. Галшиев иигэжэ хэлээ һэн: «...Үни холо сарһаа үзэхэн ба бодоһонуудые нэгдхэн эблүүлхэн – энэниие энэ зүгэй ороной гэртэн зарим уладуудта удхаар түгэлдэр үгөөр абаха, орхихын дүрсэнүүдые тодорүүлэн үйлэдэхын тулада уншахые мэдэдэг тоти рабжамба Агваан Лэгшэд умара зүгэй буряад Хэжэнгын хиидтэ бэшэхэн бэлэй». Мархаанзайн дооромбо энэ гайхамшагта бүтээлээ 1915 он багта найруулжа дүүргэхэн байна.

«Бэлигэй толи» соо дүрбэн мур бүридэхэн 1000 шүлэг бии. Энэ зохёол хадаа удха шанараараа бэе бөөһөө онсо илгарһан 8 бүлэг болон хубаардаг юм.

Э.-Х. Галшиев хадаа Хориин арбан нэгэн эсэгийн худай отогһоо уг гарбалтай һэн. 1995 оной зун Мархаанзайн дооромбын түрэхөөр 140 жэл, тагаалал болоһоор 80 жэл гүйсөө һэн. Эдэ дурсагдаһан ойнуудтай дашарамдуулан, Хэжэнгын аймагай Ород нютагай зон хамтаржа, Мархаанзайн дооромбодо зорюулһан Даша Гомон гэжэ субарга 1995 оной зун баряа юм. Хэжэнгын аймагаархидһаа гадна манай хүршэ болохо Ярууна, Хори болон Загарайн аймагуудай хүзэгтэн болон спонсорнууд энэ субаргын барилгада эдэбхитэйгээр хабаадажа, эд зөөри, алта мүнгэ, хони хурьга, үхэр малнуудые хандиб болгон, элбэгээр үргэхэн юм.

Будаадын шажан хэтэ мүнхэдөө дэлгэрхэ мандаха болтогой! Ум маани бадмэ хум...

Чимит-Доржо Раднаев

Бүлэ соогоо зургаан аха дүүнэрбди.

Би эгээн томо ахайниинь хадаа, дүүнэрээ дахуулжа, эжы абадаа тусатайгаар байхые оролдодогби. Дүүнэрни үшөө жааханууд байна. Минии шүлэг хэлэхэдэм, дуу дуулахадэм, тэдэмни ехэ дуратай юм. Альгаа шанга гэгшээр ташадаг. Яагаад дуунай аянга сээжэлдэхэб, яагаад шүлэгөө шадамараар уншахаб, тайзан дээрэ гарахадаа яахадаад зогсобол, хүнэй харахада аятай байхаб гэхэ мэтэ шадабаридэ эжымни сургадаг. Эжынгээ гоёхоноор энеэбхилхэдэ, минии досоомни наран гарасан мэтэ болодог. Абамнай үгэ дуу үсөөнтэй, аали намдуу хүн юм. «Эрэ хүн эмээлтэ хазаартые багтааха» гэсэн үгэ манай аба тухай хэлэгдэсэн гэжэ би санадагби.

Хүн бүхэн өөрынгөө уг гарбал мэдэхэ ёстой гэжэ нагаса эжымни сургадаг. Энэ сайхан заншал сэргээн, бидэ уг гарбалаа шэнжэлхэ ёстойбди. Буряад зон уг гарбалаа адагынь 7 үе хүрэтэр мэдэхэ, тоолохо, үе мүсэ дээрээ харуулжа шадаха ёстой. Би Чимит-Доржо Володин, Володя Дамбинимын, Дамбинима Самбуугай, Самбуу Сосгэйн, Сосгэй Уханайн, Уханай Жабасай, Жабас Мандалайн, Мандалай, Банзаракцын, Банзаракца Доржын, Доржо Бадмын гээд би хадуугааб. «Баатар, дангина» конкурсдо илахадамни, угаа долоон үе мэдэхэ байсамни ехэ тустай байгаа.

Ширапов Бата

Минии нагаса эжы Нимаева Роза Жамсуевна уг гарбалаа мэдэжэ ябагты гээд бидэндэ захидаг. Уулзахадаа, ходел намһаа асуудаг:

– Зай, Бата уг гарбал тухайгаа мэдэнэ гүш?

Би харюусадагби:

– Бидэ Булагад яһанай, Хурамша уг гарбал-тайбди. Би 12 үе угаа мэдэдэгби. Би Альбертын хүбүүнби, Альберт Ганжурай, Ганжур Шэрэбэй, Шэрэб Дармын, Дарма Зурбаанай, Зурбаан Данжиханай, Данжихан Һаарагсанай, Һаарагсан Бохонигой, Бохониг Хуцохонэй, Хуцохон Сүнэй.

Хурамша угай зон, тэдэнэй тоодо манай элинсэг эсэгэ болохо Сун гээшэ Байгалай хойноһоо ерэнэн түүхэтэй. Олонхинь Ивалгын адагта, Ошор Булагта һуудалтай болоһон гэхэ.

Манай бүлэ тухай: үбгэн баабай Шэрэб гээшэ табан хүбүүдтэй байгаа. Ганжуур хүбүү-ниинь хоёр хүбүүд, зургаан басагадтай байгаа. Ганжуур баабаймнай 1936 ондо Ивалгын 7 жэлэй хургуули (эгээн турүүшын выпуск) 7 үхибүүдэй тоодо дүүргэнэн байгаа. Тэрэ сагта ехэл эрдэм абаһан байна, теэд саашаа һураа-гүйнь харамтай. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда мордоһон, дайсанаа Берлин хүрэтэр даралсаһан намтартай. Улаан Одоной хоёр ордендо, «Шэн зоригой түлөө» медальда хүртэнэн юм. Дайнай һүүлээр ажалай үндэр амжалта туйлаһанай түлөө Ажалай Улаан Тугай орденээр шагнагдаһан юм.

Манай эсэгэ Альберт бага хүбүүниинь болоно. Мүнөө наһанайнгаа амаралтада гаранхай. Эжымнай районно администрацииин хүдөө ажахын таһагта хүдэлнэ. Бүлэдөө табан үхибүүдбди. Алина – полицида хүдэлнэ. Аюр бидэ хоер хургуулида һуранабди, Сэлмэг дүүмнай сэсэрлигтэ ябана.

– Бата, бэрхэш даа. Эхэ эсэгэтнэй хэлэжэ үгэдэг юм байна.

Буряад хүн бүхэн элинсэг хулинсагайнгаа угай бэшэгэй 5,7,12 үеые, уг гарбалайнгаа эшэ үндэһые мэдэхэ ёһотой гээшэ. Энэ юундэ хэрэгтэйб гэхэдэ, хүн энэ дэлхэйдэ гансаараа бэшэб, эртэ урда саһаа дамжан ерэнэн угайнгаа түлөөлэгшэ гээшэб гэжэ мэдэрхэ ёһотой. Хүн хадаа бүхы хүн түрэлтэнэй багахан хубинь гээшэб гэжэ ойлгохо, мэдэрхэ ёһотой.

Минии һанахада, эжын талаһаа уг гарбалаа баһал мэдэбэл зохистой байгаа гэжэ бодоноб.

– Нагаса эжы, танай түрэнэн нютагта субарга бутээгдээ бэлэй, тэрэ хүн манда хэн болоноб?

– Бэрхэнуудта даа, зээнэрни. Субаргын арамнайда ошоһон тухайгаа минии хөөрэһые бодомжолжо эхилбэт. Өөһэд тухайгаа бодолжолжо эхилбэ хэбэртэйт!

Тэрэ субарга минии нагаса баабайда бутөөгдөө юм. Сэлэнгын аймагай Юрөө нютагай Наран һууринда XIX зуун жэлдэ Шүхэйтэн гэжэ айл ажаһууһан байна. 4 хүбүүдтэй, 5 басагадтай. 2 хүбүүдынь ламанар байгаа. Даша эгээн бага хүбүүниинь баһаһаа хойшо лама болохоёо хүсэдэг байгаа. Теэд

айлай одхон хүбүүн уг залгаха уялгатай. Гэртэ-хинэйнгээ хориходо, Даша 14 наһатайдаа Зэдын аймагай Борьёо нютаггээшэдээ айлшаар ошоод, хуряахайтанайнгаа туһаламжаар Монгол гараһан гэлсэдэг. Тэндэ хоёр жэлэй туршада баян айлда ажаллаад лама болохо хүсэлөө мэдүүлхэдэнь, тэрэ айл тэмээ, харгын хүнэһэ, хубсаһа үгэжэ хүбүүе наймаашадаар Түбэд эльгээгээ гэхэ.

Тиигэжэ Даша нагаса 17 наһатайдаа һаса хүрэжэ хорин жэлэй туршада ехэ ламанарай хутэлбэри доро буддын шажанай хургаалнуудыг үзэжэ нютагаа бусаа. Гэртээ ерэхэдэнь, ахань эхэ эсэгынгээ гуламтыг хэргээхэ гэр бүлэ байгуулха ёһотойш гэжэ дасанда хүдэлхыень хорёо.

Тиихэдэнь Даша ахынгаа заабаряар гэр бүлэ байгуулжа хоёр басагадтай, хүбүүтэй боложо буряад ёһо заншалаар угаа залгуулаа: гурбан зээ, 12 зээнсэр, мүнөө 40 гаран ахаан-зээнсэрнүүд тоологдоно. Энэ угай бэшэг.

Даша нагаса наһанайнгаа зорилгоһоо арсангүй, хүдөөгэй лама боложо, нютагархидтаа нилээд туһалһан гэхэ. Зоной дунда тон хүндэтэй Наранай лама, Наранай багша гэжэ нэршэһэн.

Тиимэхээ тэрэ үедэ ажаһууһан зоной урихада Наранай ламын дурасхаалыг мүнхэлхэ

гэжэ шиидэжэ түргэн зургөөр, Юрөөгэй дасанай шэрээтэ Батар ламын ударилга доро, бэлигтэй дархан, барилгашан Баир Очировай хүтэлбэри доро олон зоной эдэбхитэй хабадаһанай ашаар 4 һара тухай саг соо субарга бүтэһэн юм.

Субаргын арамнайда, тахилгадань үнгэргэгдэдэг эрын гурбан нааданда нютайгай зоной олоороо ерэжэ хабаадалсахадань би ехэл баярладагби.

– Бата, ши мүнөө 17-той ябанаш, ямархан бодолтой, хэн болохоёо тухайлна гүш?

– Би хургуулияа дүүргээд эмшэн болохо хүсэлэнтэйб.

– Зай, хайн даа. Хүсэнүүд хайтайл гээшэ. Хүсэлөө хүсэлдүүлхын түлөө ехэл оролдолго хэрэйгтэйл даа. Тугаар шамда Даша нагаса тухай хөөрөөб.

Мүнөө Шүхэйн 9 үхибүүдэйн үри һадаһад хааяа байрланхай, нэрэ нэрээрээ суглуулагдадаг юм. Ургажа байһан модон шэнги ундэһэнһөө һалбаржа, олон аса һалаа боложо олон тээшээ бадарһан мүшэр бүхэндөө олон тоото нэрэ зүүһэн гоё һайхан Шүхэйтэнэй модо 200 гаран жэлэй туршада һалбаржал байна ха юм даа.

Буянтуева Аяна Буянтуева Дари

Хориин аймагай Ааланай дунда хургуулийн хурагшад

Манай уг гарбал табангуудһаа үндэхэтэй. Үбгэ абамнай Базар Будаевич Буянтуев Сэлэнгын аймагай Үбэр-Зөөхэй нютаг тоонтотой юм. Үбгэн абынгаа угай харбаалжан тухай хөөрэхэниие зураг дээрэ газарһаа үндэхэлэн ургаһан модон шэнгээр бидэ зураабди. Манай угта Банди бөө хүн байһан байна. Тэрэ нютагаархинайнгаа гуйхада, нюусаар үзэл үзэдэг, сэржэм үргэдэг, хургаал заабари заадаг байгаа.

Угай харбаалжан: Банда, Бандын 7 хүбүүдэй нэгэн Аандай, Аандайн Жамбал, Жамбалай 3 хүбүүд: Чултум, Бадма, Базар, Долгор басаган.

Базарай Буда, Будын Андрей, Андрей манай абамнай. Нагаса эжымнай Цыбан-Дари гэжэ нэрэтэй. Яруунын Үльдэргэ нютагһаа гарбалтай, Хориин 11 эсэгын Бодонгууд омогой юм. Уг нагасанарайнгаа харбаалжан шудалдагбди. Баирма Шираповна эжынгээ уг шудалхадамнай ехэ һонин ушар мэдэхэ болообди. Угтань Шагдар багша гэжэ хүн Англиин протестант христиан шажанай номлогшо байгаа юм. Бага наһанһаа Библи уншадаг байгаа. Һүүлдэ үхибүүдтэ ном заадаг байгаа юм.

Тиимэл тула нагасанараймнай угта олон багшанар байха.

Эжымнай Ширапова Баирма Шираповна буряад эхэ хэлээ тон һайн мэдэхэ ёһотойт гээд хургадаг. Эхэ хэлэн манай баялиг гээшэ.

ГАРШАГ:

Уг гарбалаа, удха заяагаа улам сэгнэжэ, үргэжэ ябаял!	~ ~ ~ ~ ~	5
Үхибүүд уг удамаа уудална	~ ~ ~ ~ ~	25
Намжилова Сарюна	~ ~ ~ ~ ~	26
Пластинин Василий	~ ~ ~ ~ ~	27
Улзытуева Белла	~ ~ ~ ~ ~	28
Матханов Доржей	~ ~ ~ ~ ~	30
Петрунова Алина	~ ~ ~ ~ ~	32
Бальжинимаев Аюр	~ ~ ~ ~ ~	34
Намдакова Люда	~ ~ ~ ~ ~	35
Бурунова Адиса	~ ~ ~ ~ ~	36
Балдаева Таня	~ ~ ~ ~ ~	38
Тармашкинова Маша, Бельгаева Вика	~ ~ ~ ~ ~	39
Бадмацыренов Бата	~ ~ ~ ~ ~	40
Раднаева Баярма	~ ~ ~ ~ ~	41
Халзанов Дамбинима	~ ~ ~ ~ ~	43
Сультимов Буянта	~ ~ ~ ~ ~	45
Цырендоржиев Цырен	~ ~ ~ ~ ~	46
Цыренжапов Зандан	~ ~ ~ ~ ~	47
Цымпилов Жамсо	~ ~ ~ ~ ~	49
Бальжинимаева Аюми	~ ~ ~ ~ ~	50
Цыдыпова Чимита	~ ~ ~ ~ ~	51
Дондоков Андрей	~ ~ ~ ~ ~	53
Дондоков Алдар	~ ~ ~ ~ ~	54
Романов Дэлгэр	~ ~ ~ ~ ~	55
Дандаров Тумэн	~ ~ ~ ~ ~	56
Куланин Булат и Арюна	~ ~ ~ ~ ~	57
Дашиева Алина	~ ~ ~ ~ ~	62
Бадмаев Бата	~ ~ ~ ~ ~	64
Гунзынова Дэжэд	~ ~ ~ ~ ~	66
Улзытуева Белла	~ ~ ~ ~ ~	69
Чинзоригой Золжаргал	~ ~ ~ ~ ~	71
Кожанова Лиза	~ ~ ~ ~ ~	73
Самбуева Наташа	~ ~ ~ ~ ~	75
Онохоева Жаргалан	~ ~ ~ ~ ~	76
Дождиков Алдар	~ ~ ~ ~ ~	77
Ганбатын Маралмаа	~ ~ ~ ~ ~	79
Лыгденова Цыпелма	~ ~ ~ ~ ~	81
Баясхаланова Галсана	~ ~ ~ ~ ~	82
Иванова Галина	~ ~ ~ ~ ~	84
Бальжинимаева Саша	~ ~ ~ ~ ~	86
Ринчинова Сарюна	~ ~ ~ ~ ~	87
Кишиктобазарова Арюна	~ ~ ~ ~ ~	88
Шобоева Номина	~ ~ ~ ~ ~	90
Ламбаев Зоригто	~ ~ ~ ~ ~	91
Батодалаев Тимур	~ ~ ~ ~ ~	92
Догданова Эржена	~ ~ ~ ~ ~	93
Жамбалова Анастасия	~ ~ ~ ~ ~	95
Бурунов Эрдэм	~ ~ ~ ~ ~	99
Цырендоржиев Аюр	~ ~ ~ ~ ~	101
Будаев Саян	~ ~ ~ ~ ~	103
Сультимов Буянта	~ ~ ~ ~ ~	105
Раднаев Чимит-Доржи	~ ~ ~ ~ ~	107
Ширапов Бата	~ ~ ~ ~ ~	108
Буянтуева Аяна, Буянтуева Дари	~ ~ ~ ~ ~	110

**Автор-составитель:
Н.Н. Бальжинимаева**

Корректор З.З. Арданова

Фото из семейных архивов участников проекта,
семьи Батоевых, Д. Алтаева, А. Батомункуева и А. Огородник

Верстка: Т. Мердыгеев, «НоваПринт»

Издательство «НоваПринт»
Подписано в печать 25.08.2017 г.
Формат 60х90/8. Печ.л. 14,0. Печать офсетная.
Отпечатано ООО «НоваПринт»,
Республика Бурятия, г. Улан-Удэ, ул. Ранжурова, 1-4.
Тел.: 8 (3012) 212-220, 212-552.
Заказ №1450. Тираж 300 экз.